

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NEOLİBERALİZMİN KENT MEKÂNINA
YANSIMALARI: İSTANBUL SÜLEYMANİYE'DE
SEÇKİNLEŞTİRME PRATİKLERİ

Ahmet Faruk TERZİ

2501190887

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Burak Sami GÜLBOY

İSTANBUL-2023

ÖZ

NEOLİBERALİZMİN KENT MEKÂNINA YANSIMALARI: İSTANBUL SÜLEYMANİYE'DE SEÇKİNLEŞTİRME PRATİKLERİ

AHMET FARUK TERZİ

Bu çalışmada İstanbul Süleymaniye bölgesinin 2005 yılında 5366 Sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun kapsamında kentsel yenileme alanı ilan edilmesiyle başlayan ancak bağlamı uluslararası, ulusal ve yerel düzeylerde politik, ekonomik ve sosyal politikalarla birlikte oluşan, İstanbul Süleymaniye'deki seçkinleştirme pratikleri incelenmeye çalışılmıştır. 1980'li yıllardan itibaren hegemonik bir proje olarak dünyada kendini kabul ettiren neoliberalizm, kapitalizmin özgül bir biçimi olduğu ölçüde, kentlerle ve kentlerin yeniden yapılanmasıyla diyalektik bir ilişki kurmaktadır. Bu bağlamda 1980'li yıllardan itibaren kentlerde yaşanan dönüşümleri anlamamanın yolu neoliberalizmden geçerken neoliberalizmi anlamamanın yolu da kentlerden geçmektedir. Neoliberal dönemde kent merkezleri küreselleşmenin, finansallaşmanın, rekabetin, hizmet sektörünün mekânı olmuştur. Daha önceden işçi sınıfının yerleştiği merkezler olan kent merkezleri, artık, sermayenin bir mekân üretim aracı olarak keşfettiği ve sermaye birikiminin hizmetine sunabileceği mekânlara dönüşmüştür. Bu kapsamda kent merkezlerinde mekânlar yeniden üretilmiş, bu mekânların eski sahipleri yerinden edilmiş ve bu mekânlar gittikçe büyüyen yeni orta-üst sınıfın yeni ikamet yerleri olmaya başlamıştır. Seçkinleştirme olarak adlandırılan bu süreç, dolayısıyla, politik-ekonomik dönüşümle ve neoliberalizmle yakından ilişkilidir. Bununla birlikte neoliberalizm eşitsiz coğrafi bir şekilde gelişmektedir. Bunun anlamı neoliberal pratiklerin mevcut kurumsal ve sosyal yapıya göre farklılık göstermesidir. Bu sebeple İstanbul Süleymaniye'deki seçkinleştirme süreçleri incelenirken neoliberalizm ve kent ilişkisinin bir bütün olarak incelenmesine ek olarak kentsel mekânın dönüşümündeki kurumsal, sosyal ve hatta kültürel yapı da dikkate alınmıştır. Bu bağlamda, bu tezde, genelden özele gidilmeye çalışılarak neoliberalizm ve kent sürecinin incelenmesiyle başlayan ve daha sonra seçkinleştirme süreçleri ve Süleymaniye'deki seçkinleştirme pratiklerine doğru ilerleyen bir yöntem

kurgulanmıştır. Bu sayede, bu çalışmanın temel hedefi olan, İstanbul Süleymaniye'deki mekânsal dönüşümün mahiyetinin ve nedenlerinin politik-ekonomik dönüşümle birlikte bir bütün olarak incelenmesi hedefine ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, politik ekonomi, kent, seçkinleştirme, gö, İstanbul, Süleymaniye

ABSTRACT

REFLECTIONS OF NEOLIBERALISM ON URBAN SPACE: GENTRIFICATION PRACTICES IN İSTANBUL SÜLEYMANİYE

AHMET FARUK TERZİ

In this study, it has been tried to examine gentrification practices in İstanbul Süleymaniye which it has been started with the declaration of İstanbul Süleymaniye as an urban renewal area within the scope of Law No. 5366 on the Renewal, Protection, and Use of Worn Historical and Cultural Immovable Assets but whose context was formed together with political, economic and social policies at international, national and local levels. Neoliberalism, which has been accepted in the world as a hegemonic project since the 1980s, establishes a dialectical relationship with cities and their restructuring processes. In this context, while the way to understand the transformations experienced in the cities since the 1980s is through neoliberalism, the way to understand neoliberalism is through cities. In the neoliberal era, city centres have been the places of globalization, financialization, competition, and the service industry. Urban centres, which were previously the centres where the working class settled, have now turned into spaces that capital has discovered as means of production of the space and can put into the service of capital accumulation. In this context, the spaces in the city centres were reproduced, the former owners of these spaces were displaced, and these spaces became the new residences of the new middle-upper class, which was growing. This process, called gentrification, is thus closely related to political-economic transformation and neoliberalism. However, neoliberalism develops in an uneven geographical manner. This means that neoliberal practices differ according to the existing institutional and social structure. For this reason, while examining the processes of exclusivity in Süleymaniye, İstanbul in addition to examining the relationship between neoliberalism and the city as a whole, the institutional, social, and even cultural structure in the transformation of urban space was also taken into account in this thesis. Within this scope, in this thesis, a method, which starts with the examination of neoliberalism and the urban process by trying to go from the general to the specific and then progresses to the processes of gentrification

practices in İstanbul Süleymaniye, has been constructed. In this way, the main objective of this study, which is the aim of examining the nature and causes of the spatial transformation in İstanbul Süleymaniye, together with the political-economic transformation, has been tried to be achieved.

Key Words: Neoliberalism, Political Economy, City, Gentrification, Migration, İstanbul, Süleymaniye

ÖZ	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	ix
TEŞEKKÜR.....	x
TABLolar LİSTESİ.....	xii
GRAFİKLER LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiv
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	xv
KISALTMALAR LİSTESİ	xvi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERALİZM VE NEOLİBERALİZMİN EKONOMİ POLİTİĞİ

1.1 Liberalizm.....	5
1.1.1 Klasik Liberalizm.....	5
1.1.2 Uzlaşmacı Liberalizm	8
1.2 Neoliberalizm	12
1.2.1 Neoliberal Proje	14
1.2.2 Noliberal Ekonomi Politığının Fikri Kökenleri	15
1.2.3 Neoliberalizmin Uygulamaya Girişİ	17
1.2.4 Küreselleşme, Deregölasyon, Finansallaşma.....	19
1.2.5 Türkiye’de Neoliberalizm	23

İKİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERALİZM VE KENT

2.1	Kentler, Tarihi ve Gelişimi	32
2.2	Kapitalizm ve Kent	33
2.3	Neoliberalizm ve Kent	44
2.3.1	Neoliberalizm Öncesi Kentleşme	44
2.3.2	Neoliberal Dönemde Kentleşme	47
2.4	Türkiye’de Kentleşme Pratikleri	58
2.4.1	1923-1950 Yılları Arasında Kentleşme	58
2.4.2	1950-1980 Yılları Arasında Kentleşme	59
2.4.3	1980-2000 Yılları Arasında Kentleşme	63
2.4.4	2000 Sonrası Kentleşme	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEÇKİNLEŞTİRME SÜREÇLERİ

3.1	Kentsel Yenileme ve Seçkinleştirme Kavramları.....	75
3.1.1	Seçkinleştirme Kavramı.....	78
3.2	Seçkinleştirme Olgusuna İlk Dönem Yaklaşımlar	81
3.3	Seçkinleştirme Olgusuna Son Dönem Yaklaşımlar.....	82
3.4	Kamu Eliyle Seçkinleştirme	85
3.5	İstanbul’da Seçkinleştirme Pratikleri ve İstanbul’da Kamu Eliyle Seçkinleştirmenin Yasal Altyapısı	88
3.5.1	İstanbul’da Kamu Eliyle Seçkinleştirme Pratiklerine İki Örnek: Tarlabası ve Sulukule Kentsel Yenileme Projeleri	94

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL SÜLEYMANİYE’DE SEÇKİNLEŞTİRME PRATİKLERİ

4.1	Dünden Bugüne Süleymaniye	103
4.2	Süleymaniye Kentsel Yenileme Projesi	113

4.2.1 Süleymaniye Kentsel Yenileme Alanı'nda Fiziksel, Toplumsal ve Demografik Dönüşüm.....	119
4.3 Süleymaniye'de Seçkinleştirme Pratikleri.....	126
4.4 Değerlendirme	133
SONUÇ	137
KAYNAKÇA	142

ÖNSÖZ

Her akademik çalışma gibi bu çalışma da belli araştırma soruları ve sorunsalları üzerine kurulmuştur. En temelde kentin bugünkü halini anlamak için yola çıkılan bu çalışmada kentin belli bir tarihi dönemde geçirdiği dönüşüm incelenmiştir. İstanbul'un bugününü anlamının yolu onu geçmişle birlikte değerlendirerek ulusal, yerel ve uluslararası politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşümleri kent ölçeğinde analiz etmekten geçer. Bu bağlamda, bu çalışmada, politik, ekonomik ve toplumsal dönüşümler ile kentin geçirdiği mekânsal ve fiziksel dönüşümler bir bütün olarak incelenmeye çalışılmıştır.

İstanbul'daki kırk yıllık dönüşümü bir bütün olarak incelemeye kalktığımızda, dönüşümü tam anlamıyla anlayabilmek için dünyadaki ve ülkemizdeki neoliberal dönüşümü hesaba katmamız gerekir. İleri kapitalizmin özgül bir biçimi veyahut eski bir ideolojinin(liberalizm) yeni bir röprodüksiyonu olarak niteleyebileceğimiz neoliberalizm, kentleri kapitalist mekân üretim süreçleri bağlamında dönüşüme uğratmıştır. Ayrıca bu dönüşüm kentlerde ayrışmayı, eşitsizliği ve en temel şekilde kent merkezlerinde kapitalist üreticiler ve orta-üst sınıf tüketiciler vasıtasıyla alt sınıfların yerinden edilmesi süreci olarak tanımlayabileceğimiz seçkinleştirme (gentrification) pratiklerini daha önce hiç olmadığı kadar yaygınlaştırmış ve hızlandırmıştır.

Bu çalışmayla Süleymaniye'de görülen seçkinleştirme pratiklerinin nedenleri, mahiyeti, aktörleri, olası sonuçları neoliberal mekânsal dönüşüm çerçevesinde bir bütün olarak incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmayla neoliberalizm, kent, seçkinleştirme ve benzer konularda araştırma yapan araştırmacılar ve karar alıcılar için literatüre küçük ama faydalı bir katkı yapılması amaçlanmaktadır.

Ahmet Faruk Terzi

İstanbul, 2023

TEŞEKKÜR

Hiç abartıya kaçmadan söylenebilir ki aşağıda isimleri sayılan kişiler olmasa bu çalışma ortaya çıkamazdı ya da, en iyi ihtimalle, eksik bir çalışma olurdu.

Her şeyden önce annem Dildare Terzi ve babam Harun Terzi bu uzun süreçte maddi ve manevi olarak bana en büyük desteği veren kişiler oldu. Onlara ne kadar teşekkür etsem azdır.

Yüksek lisans yapmanın benim için en iyi tarafı örnek aldığım ve çoğunlukla hayran olduğum insanlar olan çok sevgili hocalarımla beraber çalışmak, çalışmalarımı onlarla birlikte değerlendirmek ve gerek akademik gerek hayatla ilgili konularda beni olgunlaştıran sohbetler yapabilmek oldu.

Çok sevgili danışman hocam Prof. Dr. Burak Samih Gülboy, danışmanım olduğu günden itibaren bana akademik olarak en büyük desteği sağlayan kişi oldu. Tezimde yol göstermesinin yanı sıra neredeyse onunla her konuşmamda veya sorduğum her soruda ondan yeni şeyler öğrendim. Akademik ve sosyal anlamda besleyiciliğinin yanında bana her zaman hoşgörülü ve nazik bir şekilde destek oldu. Çok sevgili hocam Burak Samih Gülboy'a bana desteği, yol göstericiliği ve özellikle de hoşgörüsü için çok teşekkür ederim.

Dr. Ertan Erol, yüksek lisans dönemim boyunca tanıştığım, mükemmel yetkinlikte bir akademisyen olmanın yanı sıra tanıdığım en iyi insanlardan biri oldu. Kendisinin kapısı her zaman sorularıma ve sorunlarıma açık oldu. Ayrıca abartmadan söyleyebilirim ki kendisi bir hocadan ziyade benim için bir arkadaş ve sohbet etmekten en çok zevk aldığım insanlardan biri oldu. Tezim boyunca kendisinden aldığım desteğin yanı sıra bütün yüksek lisans hayatım boyunca neredeyse her konuda kendisinden aldığım destek dolayısıyla kendisine minnettarım.

Çok sevgili hocam Dr. Bahar Gidersoy'u tanıdığımdan beri kendisi hayatımda gördüğüm en iyi, en nazik ve en zarif insanlardan biri oldu. Öğrencileriyle kurduğu ilişki, işini yapma şekli ve nezaketiyle kendisine her zaman bir hoca olarak hayran oldum ve kendisini örnek almaya çalıştım. Yüksek lisans hayatım boyunca gerek tez, gerek akademi, gerek sosyal yaşam üzerine kendisiyle yaptığım sohbetler her zaman beni çok mutlu etti ve bana çok şey

öğretti. Kendisinin öğrencisi olma şansına eriştiğim için çok mutlu, öğrenciliğim boyunca bana verdiği destek için minnettarım.

Son olarak Türkiye’de geleceğe umutla bakmamı sağlayan ve gönüllüsü olmaktan gurur duyduğum Kadıköy Kooperatifi benim için çok şey ifade etmektedir. Kadıköy Kooperatifi’nde mükemmel insanlarla tanıştım, harika entelektüel sohbetler yaptım ve toplumsallaştım. Kadıköy Kooperatifi’ndeki tüm dostlarıma, tez yazmak gibi zorlu bir süreçte, bana yoldaş oldukları için teşekkür ederim.

Ahmet Faruk Terzi, 2023

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Neoliberal Kentleşmenin Yıkım ve Yaratma Uğrakları, (Theodore, Peck, & Brenner, 2012).....	57
Tablo 2: Türkiye'de Yıllara Göre Şehirleşme Oranları, (Kömürcüoğlu, 2019).....	59
Tablo 3: Tarihi Yarımada'ya İlişkin Planlama Süreci, (Neydim, 2019).....	109
Tablo 4: Süleymaniye Kentsel Yenileme Alan'ında Yer Alan Kültür Varlıkları Mülkiyet Durumları Dağılımı(İBB, 2018).....	120
Tablo 5: Süleymaniye Camii ve Çevre Koruma Alanı Arazi Kullanımı, (İBB, 2018)	122

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: İşgücünün Sektörel Dağılımındaki Değişimler, (TÜİK, 2018).....	63
Grafik 2: 1968-2020 Yılları Arasında Şehir ve Köy Nüfusu Oranları Karşılaştırması, (TÜİK, 2021).....	64
Grafik 3: 2002-2017 Yılları Arasında Yapı Ruhsatı Verilme Miktarları, (TÜİK, 2022)	67

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı Alanı Sit Alanları, (İBB, 2018)	108
Şekil 2: Süleymaniye Yenileme Alanı ve Mahalleri, (Fatih Belediyesi, 2022)	114
Şekil 3: Seçkinleştirme Süreci.....	129

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1: Sulukule'de Binaları Çevreleyen ve Daha Sonra Tepkiler Sonucu Yıkılan Demir Kapı ve Teller, (Belli, 2020)	101
Fotoğraf 2: Sulukule Bölgesi'nin Yenileme Projesi İlan Edilmeden Önceki Bir Fotoğrafı, Fotoğraf Kaynağı: https://m.bianet.org/bianet/toplum/136851-sulukule-ne-yana-duser , Erişim Tarihi: Aralık 2022.....	102
Fotoğraf 3: Sulukule Bölgesi Yenileme Projesi Bittikten Sonra Alanın Bir Fotoğrafı, Fotoğraf Kaynağı: https://ilerihaber.org/icerik/baslik-103413.html , Erişim Tarihi: Aralık 2022	102
Fotoğraf 4: Süleymaniye Otoparka Dönüşüyor Başlıklı Gazete Haberi Fotoğrafı, (Ekinci, 1995).....	110
Fotoğraf 5: Süleymaniye Kentsel Yenileme Alanı Demirtaş Mahallesi 508 Adanın Günümüzdeki Durumu, Aralık 2022.....	118
Fotoğraf 6: Süleymaniye Kentsel Yenileme Alanı'nın Günümüzdeki Görüntüsü, Aralık 2022	124
Fotoğraf 7: Süleymaniye'de Kağıt Toplama Deposu Olarak Kullanılan Alanlar, Aralık 2022	127
Fotoğraf 8: Süleymaniye'den Bir Görüntü, Aralık 2022	127
Fotoğraf 9: Süleymaniye'den Bir Görüntü, Aralık 2022	133

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
IMF:	The International Monetary Fund
OPEC:	Organization of the Petroleum Exporting Countries
FED:	The Federal Reserve
KİT:	Kamu İktisadi Teşebbüsü
ANAP:	Anavatan Partisi
AK PARTİ:	Adalet ve Kalkınma Partisi
M.Ö.:	Milattan Önce
M.S.:	Milattan Sonra
AB:	Avrupa Birliği
TÜSİAD:	Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
GSYİH:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
DPT:	Devlet Planlama Teşkilatı
TOKİ:	Toplu Konut İdaresi
UNESCO:	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
KİPTAŞ:	İstanbul Konut İmar Plan Ulaşım Turizm Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi

FEBAYDER: Fener-Balat Kültür Mirasları Koruma Ve Güzelleştirme Derneği

İMÇ: İstanbul Manifaturacılar Çarşısı

AKB: Avrupa Kültür Başkenti

İBB: İstanbul Büyükşehir Belediyesi

GİRİŞ

Bu çalışmanın araştırma sorunsalları kent mekânının dönüşümü üzerine kurgulanmıştır. Bu bağlamda Süleymaniye'deki seçkinleştirme sürecinin mahiyeti, olası sonuçları ve nedenleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Süleymaniye'deki yenileme süreci kesinlikle fiziksel bir yenileme sürecinden daha fazlasıdır. Bu sürecin Türkiye'deki kentlerin mekânsal dönüşümüyle, dolayısıyla da Türkiye'deki politik, ekonomik, sosyal, sınıfsal dönüşümle derin bağlantıları vardır. Tüm bu sebeplerle Süleymaniye'deki seçkinleştirme pratiklerini anlamak Türkiye'nin mekânsal dönüşümü anlamaktan, Türkiye'nin mekânsal dönüşümünü anlamak Türkiye'deki politik, ekonomik, sosyal ve sınıfsal dönüşümü anlamaktan, bu dönüşümleri bir bütün olarak anlayıp açıklamak ise küresel kapitalist sistemdeki dönüşümü anlamaktan geçer. Bu sebeple bu tezde genelden özele doğru neoliberal politik- ekonomik ve mekânsal dönüşümden başlanarak Süleymaniye'deki seçkinleştirme pratiklerine inilmeye çalışılmıştır. Bunun sebebi, kent mekânındaki dönüşümü incelerken kent mekânındaki dönüşümün esas nedenini- mekânın toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel anlamdaki değişimini- bir bütün olarak ve derinlemesine anlama çabasıdır.

Bu tezin ilk bölümünde neoliberalizmin mahiyeti, kökenlerini aldığı liberal ideolojiden yola çıkılarak ortaya koyulmaya çalışılmış ve neoliberalizm konusunda ilgili tartışmalara ve tanımlamalara yer verilmiştir. Daha sonra neoliberalizmin pratik olarak dünya genelinde nasıl ve nerede uygulama bulduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin neoliberal ekonomiye ve kamu yönetimine entegre oluş süreci de detaylı olarak gösterilmeye çalışılmıştır.

Tezin ikinci bölümünün konusu genel olarak hem Dünya genelinde hem de Türkiye'de neoliberalizm ve kentlerin kurduğu ilişkiyi açıklamak ve anlamak üzerine kurgulanmıştır. Bununla birlikte bu ilişki ancak kentlerin, tarihleri ve nitelikleriyle beraber, bir bütün olarak ve derinlemesine incelenmesi vasıtasıyla olabilir. Bu sebeplerle bu bölümde daha geniş kapsamlı bir inceleme yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda kentin genel olarak mahiyeti, özgül nitelikleri ve tarihsel gelişiminden başlanarak kapitalizmle ilişkisi ortaya koyulmuş ve daha sonra neoliberalizm öncesi kent de dikkate alınarak neoliberalizm ve kent ilişkisine odaklanılmıştır. Son olarak, bu tezin esas inceleme alanı İstanbul kent mekânı olduğu için Türkiye ve İstanbul'daki neoliberalizm ve neoliberalizm sonrası kentleşme, ülkenin kendine

has yapısı ve dönüşümleri göz önünde bulundurularak detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde kentsel yenilemenin bir çeşidi olan seçkinleştirme (gentrification) olgusunun niteliği ve kavramsal çerçevesi açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Türkçesi ihtilaflı bir kavram olan *gentrification* kavramına yönelik mevcut literatürdeki farklı görüşlere yer verilerek *gentrification* kavramını *seçkinleştirme* olarak Türkçeleştirme çabası içine girilmiş ve bunun nedenleri açıklanmıştır. Daha sonra seçkinleştirme kavramı kuramsal olarak ve literatürdeki kuramsal tartışmalara yer verilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Seçkinleştirme kavramının, kavramın ilk kullanıldığı günden bugüne hem kuramsal hem pratiklerde derinlemesine bir dönüşüm geçirdiği saptanmış ve farklı çeşitlerinin gündeme geldiği gösterilmiştir. Bu bağlamda, özellikle İstanbul’da 2000 sonrası seçkinleştirme süreçlerinin büyük kısmında ve bu çalışmanın araştırma konusu olan Süleymaniye’de görülen ve yeni nesil seçkinleştirme süreçlerinin bir çeşidi olan “kamu eliyle seçkinleştirme” süreci hem kuramsal hem de uygulama örnekleriyle açıklanmaya çalışılmıştır.

Son bölüm olan dördüncü bölümde ise Süleymaniye semti ve Süleymaniye Kentsel Yenileme Alanı’na yoğunlaşmıştır. Bölgenin günümüzdeki durumunu geçmişini dikkate almadan tam anlamıyla doğru olarak anlamak mümkün olamayacağından geçmiş zamanlardan bugüne Süleymaniye semtinin niteliği, önemi, yapısı incelenmiştir. Daha sonra 2005 yılında başlayan Süleymaniye Kentsel Yenileme Projesi incelenmiş ve bu projeyle birlikte alanda görülen fiziksel, toplumsal ve demografik dönüşüm mevcut literatürden yararlanılarak ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Süleymaniye semtinin tarihsel, fiziksel ve sosyal dönüşümü vasıtasıyla bu alanda seçkinleştirme pratikleri görülüp görülmediği sorgulanmış ve mevcut seçkinleştirme pratikleri ve bu sürecin geleceği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Amacı

Toplumsal buluşlar olan ve tarihleri boyunca toplumun ekonomik, siyasal ve kültürel yapısıyla doğrudan bir ilişki içinde bulunan kentler ileri kapitalizmin özgül bir biçimi olan neoliberal hegemonya ile birlikte derinden bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşümün mahiyeti, kapitalizmin kentlerle kurduğu ilişkide ortaya çıkar. Kapitalizm kentlerle diyalektik bir ilişki kurmaktadır. Bu bağlamda kent mekânı, kapitalist dönemde, bir meta olarak, kapitalist sermaye birikiminin devamlılığının bir aracı olurken kapitalizm de karşılaştığı sermaye birikim krizlerini kentleri kullanarak aşar. Bu diyalektik süreç hem kent peyzajında hem de birikim sürecinin mahiyetinde derinden bir değişimi meydana getirir. Bu bağlamda 1980’li

yıllar sonrası kentlerin geçirdiği önemi anlamak için ileri kapitalizmin özgül bir biçimi olan neoliberal politik-ekonomik sistemi anlamak gerekli olduğu kadar neoliberal sistemi anlamak için de kentleri anlamak gereklidir.

Kent mekânında dönüşüm ve yenilenme süreci uluslararası, ulusal ve yerel düzeylerde politik, ekonomik, sosyal ve kültürel dönüşümü anlamayı gerekli kılar. Bu bağlamda kent yalnızca fiziksel dönüşümlerin gerçekleştiği bir mekândan çok daha fazlasını ifade eder. Kentlerin dönüşümünün bir biçimi olan seçkinleştirme (gentrification) pratikleri ise bu bağlamda ancak mevcut politik, ekonomik, sosyal ve kültürel dönüşüm süreçleri derinlemesine analiz edilerek anlaşılabilir. Bu olgular bağlamında bu araştırmanın temel amacı Süleymaniye'deki seçkinleştirme pratiklerinde yola çıkarak neoliberal yeniden yapılanmanın özelde İstanbul Süleymaniye'de, genelde ise kent mekânında yarattığı dönüşümü anlamak ve açıklamaktır.

Çalışmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada neoliberalizmin kent mekânında derin bir dönüşüme sebep olduğu ve kent mekânında görülen seçkinleştirme süreçlerini oluşturduğu, yaygınlaştırdığı ve hızlandırdığı hipotezinden yola çıkılmış ve bu hipotez bir alan çalışmasıyla test edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, özelde İstanbul Süleymaniye'deki seçkinleştirme süreçlerinin neoliberalizmle derin bir bağlantısı olduğu, genelde ise kent mekânının dönüşümünün neoliberal politik-ekonomik dönüşümle diyalektik bir ilişkide olduğu varsayılmıştır. Tezin yapısı genelden özele gidecek şekilde bu bağlamda kurgulanmıştır.

Genel olarak bakıldığında Türkiye'de, neoliberal dönüşüm ve kent ilişkisi üzerine oldukça fazla ve doyurucu çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte neoliberalizm ve seçkinleştirmeyi beraber ele alan çalışma sayısı çok değildir. Buna rağmen neoliberal dönüşüm ve seçkinleştirme süreçlerini birlikte ele alan çalışmalar çok değerli ve iyi çalışmalardır (bkz. Dinçer, 2016, 2011; Enlil Z. M., 2000; Türkün, 2016; Çavuşoğlu, 2014; Çavuşoğlu & Strutz 2018; Özden, 2016; Şahin, 2016; Şen B. , 2006; Şen B. , 2011a)

Süleymaniye kent mekânının dönüşümüne bakıldığında ise Süleymaniye semtinin 1990'lı yıllardan itibaren çöküntü bölgesi haline gelmesi paralelinde Süleymaniye'ye odaklanan çalışmaların sayısı artmıştır. Bu bağlamda 90'ların sonu ve 2000'lerin başından itibaren gazete haberleri, raporlar, tezler üretilmiştir. Süleymaniye Bölgesi'nin 2005 yılında kentsel yenileme alanı ilan edilmesinden günümüze kadar olan sürede Süleymaniye'nin

kentsel yenileme sürecine dair birçok akademik eser ortaya konmuştur (bkz. Aksoy, 2019; Balcan, 2012; Budak, 2015; Neydim, 2019; Su, 2022). Ancak bu eserler genellikle bölgenin fiziksel ve mekânsal dönüşümüne odaklanmakta ve sosyal dönüşüme dair az şey söylemekle birlikte meselenin politik-altyapısına değinmemektedir. Bu çalışmalara ek olarak alanın sosyal, demografik ve kimlik dönüşümünü odağına alan çalışmalar da bulunmaktadır (bkz. (Şen, Arlı, & Alican Şen, 2016; Şen B. , 2011a; Kaya R. , 2017). Bu çalışmalar ise alandaki sosyal dönüşümün politik-ekonomik temelli dönüşümle bağlantısını incelememekte ve süreci seçkinleştirme açısından ele almamaktadır. Süleymaniye'deki dönüşümün seçkinleştirme olduğunu ifade eden ve bunu neoliberal politik-ekonomiyle ilişkilendiren yazarlar olmakla birlikte bu yazarlar ise konuyu derinlemesine ortaya koymaktan ziyade farklı bir konu üzerine odaklanan çalışmalarında bu durumdan bahsetmekle kalmıştır (Dinçer, 2016; 2011; Şahin, 2016).

Literatür genel olarak incelendiğinde bu çalışmanın amaçladığı gibi Süleymaniye'de yaşananları seçkinleştirme pratikleri olarak nitelendirerek ve politik-ekonomik dönüşümle bağlantısına odaklanarak inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bağlamda bu çalışmanın literatürdeki bu boşluğu dolduracağı ve konuyla ilgili araştırmacılara ve karar alıcıları yarar sağlayacağı düşünülmektedir

Bu çalışmanın ilk üç bölümü konunun kuramsal temelinin oluştururken son bölümde belli bir alana yoğunlaşmıştır. İlk üç bölümde literatürdeki mevcut tartışmaların yanı sıra tarihsel- toplumsal gelişime yer verilmiş, tartışmalar ve veriler ışığında tezin iskeleti oluşturulmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise mevcut literatür, resmi ve resmi olmayan istatistiki veriler kullanılarak alandaki dönüşüm ve seçkinleştirme pratikleri ortaya koyulmuştur. Süleymaniye'nin fiziksel, sosyal ve demografik yapısını inceleyen akademik çalışmalar ve medya yayınları 1990'lı yıllara kadar gitmektedir. Bu bağlamda 1990'lı yıllardaki çalışmalardan başlanarak günümüze kadar olan süreçteki çalışmalar incelenmiş, alanın geçmişteki fiziksel, mekânsal, sosyal ve demografik yapısındaki dönüşüm bu çalışmaları karşılaştırarak ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu tez kapsamında ampirik çalışma yapılmamış ve birincil kaynaklara gidilmemiştir. Bunun nedeni çoğunlukla mevcut literatürdeki verilerin- anketler, mülakatlar, görüşmeler- oldukça yeterli düzeyde olması ve tezin sınırlılığı dolayısıyladır. Ayrıca konuyla ilgili basında yer alan haberler, görüşler, fotoğrafların bir veri olarak kullanılmasıyla çalışma desteklenmiş, ayrıca alanın fotoğrafları da çekilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERALİZM VE NEOLİBERALİZMİN EKONOMİ POLİTİĞİ

1.1 Liberalizm

Siyasal, ideolojik ve ekonomik anlamlarıyla ortaya çıktığından itibaren liberalizm, üstüne çokça tartışma yapılmış bir ideolojiyi ifade eder. Günümüze kadar olan sürede liberalizmin daha sosyal ve daha piyasacı kavramsallaştırmaları yapılmış ve bu kavramlar, ideolojik anlamda, oldukça detaylı tartışılmıştır. Liberalizmin ideolojik olarak karmaşık yapısı ve kavramsal olarak ihtilaflı niteliği, onu tarihsel sürecini de içeren bir şekilde incelemeyi gerektirir. Bu bağlamda neoliberalizmin temellerini aldığı liberalizm kavramının gelişimindeki tarihsel süreç, sonraki satırlarda incelenmeye çalışılacaktır.

1.1.1 Klasik Liberalizm

Gerald F. Gaus, liberal geleneğin ilk ve en önemli temelini bireysel özgürlük olarak tanımlamakta ve liberalizmin farklı bir siyasi teori olarak konuşma ve düşünme özgürlüğü şeklinde ortaya çıktığını söylemektedir (Gaus 2003). Bununla birlikte Fatmagül Berktaş, liberalizmi, “devletin merkezîyetçiliğine ve mutlakîyete karşı siyasal bir eğilim ve aydınlanma geleneğine dayanan ve siyasal iktidarı sınırlandırarak bireysel hak ve özgürlükleri tanımlayıp savunmaya yönelik siyasal ve ekonomik felsefe” olarak açıklar (Berktaş 2016). Bu bağlamda liberal düşüncenin dayandığı sac ayakları olarak, “özgürlükçülük”, “bireycilik” ve “akılcılık” kavramları gösterilebilir. Bu sac ayakları liberal iktisadi ve politik düşüncüyü de kapsamakta ve temelini oluşturmaktadır.

“İktisadi liberalizmin yöntemi, özü, toplumun işleyişi biçimi konusundaki görüşü, bireysel davranışlarla ilgili varsayımları, ‘laissez-faire’ deyiminde özetlenebilecek iktisat politikası, kaynağını doğal yasa felsefesinden almaktadır (Kazgan 2002).” Doğa bilimlerinde evreni düzenleyen değişmez ve evrensel yasaların varlığı keşfedilince toplumsal düzende de bu tipte yasaların olabileceği ve bu yasaların toplumu düzenleyebileceği düşüncesi geliştirilmiştir. İyi ve akılcı bir Tanrı’nın doğal uyum içinde bulunmak üzere toplumları yönettiği savunulurken bu sav, Tanrısal iradenin belirli amaçlarla görünmeyen bir el tarafından yönettiği toplumlarda belirli bir amaç ve içsel tutarlılık bulunduğu varsayımına götürmüştür (Kazgan 2002). Bu anlayışa göre Tanrı’nın eli vasıtasıyla düzenlenmiş ve uygulanmakta olan doğal yasa, liberal iktisatçılarca piyasa ekonomisinin yasalarıdır. Yasaların doğallığı ise bunlara müdahale edilmemesini, toplumun doğa yasalarıyla

kendiliğinden en uygun şartları yaratmasının mümkün olduğunu göstermektedir (Kazgan 2002).

Bununla birlikte klasik liberaller, her türlü teleolojik etkiden bağımsız ve kendi kendine uyum sağlayan bir piyasa tanımlamaktadır. Bu piyasanın itici gücü rasyonel bireyin kendi çıkarının ne olduğunu bilmesi ve bunun peşinde koşmasıdır (Berktaş 2016). Öte yandan bireycilik düşüncesi sayesinde uzmanlaşma ve iş bölümü sağlanıp bireyler kendi çıkarının peşinde koşarken herkes en iyi şekilde üretim yapacak ve bu sayede toplumsal gelişme ve iktisadi büyüme sağlanacaktır. İktisadi büyümenin sağlanması ise refahı arttıracaktır. Aynı zamanda bireysel girişim özgürlüğü vasıtasıyla fırsat eşitliği sağlanacaktır. Fırsat eşitliğinin sağlanması, klasik liberalizmin temel savlarından biridir. Sağlandığında adil bir gelir dağılımının mümkün hale getirilmesi, özel girişim ve rekabet koşullarıyla gerçekleştirilecektir (Akalin 2009).

Klasik liberalizmin refah ve büyümenin artması konusunda geliştirdiği iktisadi anlayışın başka bir yönü ise devlete cephe alınmasıdır. Politik liberal düşünce, bu cephe almayı “bireycilik” ve “özgürlükçülük” temelinde yaparken iktisadi liberalizm bunu iktisadi gerekçelerle yapar. George Sabinen’in belirttiği üzere “laissez-faire” çoğu kez her türlü yasa karışımının değişimde eşitsizlikler doğurduğu düşüncesiyle savunulmakta ve bu düşünce, düzenleme yokluğu durumunda ortaya çıkacak durumun doğal özgürlük ve doğal eşitlik durumu olduğunu varsaymaktadır (Sabine 2013).

Adam Smith merkantilist devletin rekabetin önüne geçmesi ve tekel oluşturmalarına karşı çıkarken, ekonomik rekabet üzerindeki kısıtlamaların kamu yararına hizmet etmek şöyle dursun, yalnızca onlardan yararlanacak olan bir avuç kişiye yarar sağlayacağını savunmuştur. Ona göre rekabetin olmaması, halkın çoğunluğu için daha yüksek fiyatlar ve kıt mal anlamına gelmektedir (Berktaş 2016). Klasik liberallerin piyasaya herhangi bir devlet müdahalesinin kaynak dağılımını ve kendiliğinden oluşan piyasa dengesini bozacağını savunmasına karşın liberallere göre devletin tamamen dışlanması söz konusu değildir. Adam Smith’e göre devletin yerine getirmesi gereken bazı işlevler bulunmaktadır. Bunlar: Piyasa koşullarında üretilmesi mümkün olmayan malların üretilmesi, milli savunma, iç güvenlik ve adalet hizmetlerinin sağlanmasıdır. Belirtilen bu alanlar dışında devletin ekonomik müdahalesi etkinlik kaybına yol açacak ve bu da bireysel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasını beraberinde getirecektir (Akalin 2009).

Liberalizmin savunusunu yaptığı serbest piyasa mantığı ulusların kendi iç ekonomilerinde olduğu kadar uluslararası iktisadi ilişkilerde de gereklidir. Bu bakımdan klasik serbest dış ticaret teorisi, bireysel çıkarların daima uyuşması tezinin ülkelerarası ticarete de uygulanmasıdır; belirli varsayımlar altında, ülkelerarası serbest mal mübadelesinden her iki tarafın da faydalanacağı savına dayanır (Kazgan 2002). Bu sayede, uluslararası ticarete sınırlamaların kaldırılması büyümeyi ve refahı arttıracaktır. Adam Smith, iş bölümü ve uzmanlaşma anlayışının ulusların arasında da uygulanması gerektiğini, mutlak üstünlükler teorisi yoluyla dile getirmiştir.

İktisadi yönünün yanı sıra bir bütün olarak “siyasal liberalizm, Batı Avrupa’nın bütün ülkelerinde ve Amerika’da kendini duyuran bir yığın devinimdir; ama en tanıtıcı gelişmesini İngiltere’de göstermiştir (Sabine 2013).” Öte yandan erken çağlarında İngiliz liberalizmi, oldukça açık bir biçimde gelişen sanayici sınıfın hızla sanayileşen ekonomi içindeki artan önemiyle oranlı bir siyasal yer kazanma çabasını yansıtan bir siyasal harekettir. Politikası geniş ölçüde sanayi ve ticaret üzerinde gereği kalmamış olan sınırlamaları ortadan kaldırmaya yönelmiş bulunmaktadır. Ona karşı olanlar ise bu kısıtlamaların sürmesinde kurulu çıkarı olan bir toprak sahipleri sınıfıdır. “Laissez- faire,” liberal bir program için doğal olmayan herhangi bir yanı bulunmayan bir slogandır (Sabine 2013).

Liberal siyasi ve iktisadi felsefenin filizlendiği dönem, dünya tarihinde büyük değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Teknoloji ve sanayi devrimi döneme damgasını vururken feodal yapı parçalanmış ve kapitalizm kendini yavaş yavaş hâkim güç olarak kabul ettirmeye ve ilkelerini topluma dayatmaya başlamıştır. Tarımda yaşanan kapitalist dönüşüm, İngiltere’den başlamak üzere çevirme hareketi ve rekabetçi tarımın hâkim olmasıyla emekçileri mülksüzleştirmiş ve buna bağlı olarak yoksulluk ve mülksüz emekçi kesimi oluşmuştur. Sanayileşme kitlesel üretimi mümkün kılarken iktisadi ve siyasi liberalizm vasıtasıyla önündeki engellerin ve düzenlemelerin yok olduğu kapitalist sınıf, kapitalizm için gerekli olan emek gücünü elde etmiştir.

Sonuç olarak 19. yüzyıl liberalizmi, büyük dönüşümlerin yaşandığı bir dönemde akılcı felsefe, siyasi özgürlükçülük ve iktisadi serbestiyet üzerine temellenmiştir. Bu dönemde feodal yapı parçalanıp kapitalizm yerleşirken “liberal felsefe” en tanıtıcı gelişimini dönemin İngiltere’inde göstermiş ve sanayi sınıfı ve gelişmekte olan orta sınıfın siyasal hareketi olmuştur.

1.1.2 Uzlaşmacı Liberalizm

19. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde, İngiltere’den başlayarak önce Avrupa’da sonra Dünya’da baskın ideoloji haline gelen kapitalizm vasıtasıyla, liberalizmin öğütlediği serbest piyasa mantığı dünyada hâkim olmaya başlamıştır. Öte yandan serbest piyasa fikrinin hâkimiyeti çok uzun sürmemiş, 1929 kriziyle birlikte çökmeye başlamıştır. Yirminci yüzyılın en önemli yazarlarından Karl Polanyi, bu duruma işaret ederek, Büyük Dönüşüm kitabına şöyle başlamaktadır:

“On dokuzuncu yüzyıl uygarlığı çöktü. Bu kitap, bu olayın siyasal ve ekonomik kaynaklarıyla, aynı zamanda da onun yol açtığı büyük dönüşümle ilgili (Polanyi 2017).

Polanyi’nin bahsettiği çöküş, uluslararası serbest piyasa ekonomisinin ekonomiyi ve toplumu sürüklediği çöküştür. Piyasa sisteminin çöküşü dünyayı büyük bir dönüşüme götürmüştür, keza Leo Huberman’ın söylediği üzere eski düzen “laissez-faire” üzerine kurulmuş ama bunalımla eski düzen yıkılmıştır (Huberman 2017). Bu dönüşüm, serbest piyasa liberalizmi yerine, Uğur Selçuk Akalın’ın uzlaşmacı liberalizm olarak nitelendirdiği, kapitalizmin yeni bir formunu koymuştur (Akalın 2009).

Bernard Rosier bu krizin ekonomik, toplumsal, politik ve nüfusa ilişkin sonuçlarının çok önemli olduğunu ve 1. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle başlayan çok özel bir dönemin ortasına yerleştiğinin saptanabileceğini söylerken (Rosier 1991), ne olup bittiğini şöyle betimlemektedir:

“1929 krizi ABD’de 24 Ekim ‘kara perşembe’sinde, Wall Street borsasının muhteşem çöküşüyle açıldı (bir günde 13 milyon hisse senedi satılmıştı). Bu ‘finansal felaketin kendisi, büyük ölçüde ‘aşırı spekülasyon’ konjonktüründe gerçekleşen ve beklenen kâr oranında başlayan gerilemenin (sanayi üretim indeksi 1929’dan itibaren düşmeye başlamıştır) gecikmeli bir yansımasıydı: Bu, gerçek ekonomik olaylara oranla ‘yörüngeden çıkan’ spekülasyon bir süreçti. Finansal iflas ile beraber, bunalım birdenbire başlamış ve o zamana kadar görülmemiş uzunluk ve derinlikte olmuştu. Bunalım; dış ticaretin daralması ve bundan kaynaklanan sermaye ihracı nedeniyle ABD’den Avrupa’daki diğer büyük kapitalist ülkelere yayılmıştır (ABD ekonomisinin kazandığı ağırlık nedeniyle). 1929 ile krizin sonu olan 1932 arası, dünya sanayi üretimi yarıdan fazla, toptan fiyatlar üçte birden fazla gerilemiştir; sanayileşmiş ülkelerde 1933 yılında işsiz sayısı 30 milyona ulaşmıştır (Rosier, 1991).”

Öte yandan Polanyi'ye göre sistemin çöküşü piyasanın ekonomiyi ve toplumu yönetmesinin sonucudur. Keza kapitalizm öncesinde piyasa, toplumsal ilişkilerin içine yerleşmiştir. Piyasalar kapitalist dönüşüme kadar hiçbir zaman ekonomik yaşamın bir yan özelliği olmanın ötesine geçememiştir. Ancak ekonomik sistemin piyasa tarafından kontrolü toplumsal düzenin bütününe etkileyen sonuçlar vermektedir. Bu, bütün toplumun piyasanın bir parçası olarak işlemesi anlamına gelir. Ekonomi toplumsal ilişkilerin içine yerleşecek yerde, sosyal ilişkiler ekonomik sistemin içine yerleşir ve piyasanın ekonomik sistemi kontrolü, toplumsal düzenin alt üst olması anlamına gelir. Piyasa mekanizması, üretim yaşamının çeşitli unsurlarıyla meta kavramı yardımıyla ilişki kurar. Emek, toprak ve para ise temel üretim unsurlarıdır ve piyasalar içinde düzenlenmiş olmalıdırlar. Bu piyasalar ekonomik sistemin hayati önem taşıyan bir parçasını oluştururlar ama ne var ki emek ve toprak yaşamın kendisidir, bütün toplumu oluşturan insanlardan ve toplumun içinde yaşadığı doğal çevreden başka bir şey değildir. Onları piyasa mekanizmasına sokmak, toplumun özünü piyasa kurallarının hâkimiyeti altına almak anlamına gelir (Polanyi 2017).

Polanyi, Büyük Dönüşüm kitabında “toplumun çöküşü” nü şöyle açıklamaktadır:

“Piyasa mekanizmasının insanların ve onların doğal çevresinin kaderinin, hatta satın alma gücünün miktarı ve kullanımının, tek yönlendiricisi olmasına izin vermek toplumun çöküşüyle sonuçlanırdı. Çünkü sözde meta emek, bu özle metanın sahibi olan insanı etkilemeksizin sağa sola taşınamaz, istenildiği gibi kullanılamaz, hatta kullanılmadan bırakılamaz. İnsanın emek gücünü kullanırken, sistem aynı zamanda, bu etikete yapışık fiziksel, psikolojik ve ahlaki birim olarak ‘insanı’ da kullanmak durumundaydı. Kültürel kurumların koruyuculuğunu yitiren insanlar, maruz kaldıkları sosyal etkiler altında yok olabilir, günah sapıklık, cinayet ve açlığın yol açtığı şiddetli sosyal çözülmelerin kurbanları olarak ölüp gidebilirlerdi. Doğa ilkel unsurlara indirgenir, çevre bozulur, nehirler kirlenir, askeri güvenlik tehlikeye girer, yiyecek ve hammadde üretme gücü yok olurdu. Nihayet, satın alma gücünün piyasa tarafından idare edilmesi, işletmeleri belli aralıklarla yok eder; para darlığı veya fazlası, iş yaşamı üzerinde sel ve kuraklıkların ilkel toplumlar üzerindeki etkisine benzer etkiler yapardı (Polanyi 2017).”

Polanyi'nin çöküşe ilişkin görece toplumsal açıklamasının yanında (Polanyi Büyük Dönüşüm'ü 1944'te yazmıştır), iktisadi açıdan içinde bulunulan durum ve çıkış yolları hakkında bir “Genel Teori”yi (1936 yılında) ilk olarak sunan J. M Keynestir: bu anlamda Keynes, klasik liberal tedavi yöntemlerini reddederek efektif talebin kuvvetlendirilmesi politikasını önermiştir. Diğer bir anlamda, serbest piyasanın kendi iç dinamikleri dolayısıyla krize girmesi, “laissez-faire”ci anlayışın başarısızlığını ortaya koyarken Keynesçi liberalizme göre ekonomiye devlet müdahalesi bireycilik çerçevesinde değil, kamu yararı temelinde

gerçekleştirilmelidir. Ayrıca devlet, sosyal refah devleti düşüncesi çerçevesinde, kişilerin asgari geçim standardını sağlamalı ve bunun için de fırsat eşitliğini garanti altına almalıdır (Akalin 2009). Keynesçi okul, Franklin Roosevelt'in ABD'deki New Deal uygulamaları ile ilişki kurarak, kapitalizmin yeni çağını ilan etmiştir (Rosier 1991).

ABD Başkanı, 1935'te Kongre'de yaptığı yıllık konuşmada 1930'lardaki buhranın ekonomik ve sosyal sorunlarının kökünde aşırı piyasa özgürlüğünün yattığı görüşünü açıkça ortaya koymuştur. "Amerikalılar, aşırı kâr vasıtasıyla orantısız şahsi güç yaratan bu servet edinimi anlayışına son vermelidir" derken, muhtaç insanın özgür insan olmadığını ve bütün dünyada toplumsal adaletin uzak bir ideal olmaktan çıkıp, kesin bir amaç haline geldiğini iddia etmiştir (Harvey 2015).

"New Deal, işçi hareketinin en ilerici öğeleri ile iş adamlarının en bilinçli 'modernist' kanadı arasında, 'koruyucu-devlet' haline gelmek isteyen devletin hakemliği ve dürtmesiyle bir çeşit uzlaşma sonucu gerçekleşen, çelişkili ve el yordamıyla bulunan önlemler bütünüdür. New Deal, bu 'tarihi uzlaşma', kapitalist ekonominin dinamiğini yeni bir çağa sokmuştur: Bu çağ boyunca uzun ve orta dönemde kâr oranının sabit kalması, hatta artması, ücretlerin artmasından ve işsizliğin azalmasından geçmektedir (Rosier 1991).

Liberalizmin yeni çeşidi, iktisadi ve siyasi anlamda 1929 krizi sonrası dönemde gündeme gelse de pratik olarak 2. Dünya Savaşı sebebiyle 1945 sonrasında uygulama alanı bulmuştur. Immanuel Wallerstein, 1945 sonrası dönemi, Kondrateiff Döngüsü'nün ekonomik genişleme ve yukarı salınım gösteren A safhası olarak nitelemiştir. 1945 sonrasında savaştan tek büyük endüstriyel güç olarak çıkan ABD, dünyanın diğer üretim merkezlerinin çöküşüyle üretimini devasa boyuta çıkarabilmiş ve dünya pazarında baskın hala gelmiştir. Kapitalist dünya yeniden inşa sürecine girerken bu, kapitalist dünya tarihindeki hem değer hem gerçek anlamda en büyük üretim genişlemesinin gerçekleşmesini sağlamış ve eşzamanlı olarak dünya sosyal sisteminde büyük bir sosyal servet ve sosyal gerginlik yaratmıştır (Wallerstein 2000). Yeniden inşanın ardından kapitalist ülkelerin tamamı dikkate değer bir büyüme dönemine girmiş ve dünya, sanayi üretiminin ve dünya ticaretinin böylesine arttığı bir dönem yaşamamıştır (Michel 2015). Öte yandan bu dönemde istikrarlı olmayan altın standardı sisteminin yerine "Bretton Woods" sistemine geçilmiş ve Dünya Bankası ve IMF gibi kurumların kurulmasıyla dünya ekonomisinin kurumsal sistemi de çizilmiştir.

1945 sonrasında ABD'de New Deal ile başlayan daha utangaç bir Keynesçi anlayış görülürken Keynesçi "sosyal devlet" ya da "refah devleti" anlayışı Avrupa'da daha belirgin

ve güçlüdür. Gelişen ve gelişmekte olan ülkelerde ise “ithal ikâmecî model” anlayışı bağlamında kamusal iktisadi teşebbüslerin geliştirilmesi gündeme gelmiş ve bu ülkeler ürettikleri hammaddelerin üretimi ve fiyatlarının artmasından faydalanıp endüstrileşmeye çalışmışlardır. Bu dönem, birtakım yazarlarca kapitalizmin altın çağı olarak adlandırılmış ve gömülü liberalizm 1950 ve 1960’larda gelişmiş kapitalist ülkelere yüksek ekonomik büyüme rakamları getirmiştir (Harvey 2015). Bununla birlikte, Keynesçi iktisadın hâkim olduğu bu dönem 1970’li yıllarda tıkanmaya başlarken dönem sonunda sermaye birikim modelinin kriz belirtileri görülmüştür.

1970’lerden itibaren konjonktürde ekonomik anlamda negatif bir yön değiştirme başlarken konjonktürdeki yön değiştirme, başlıca Batı ülkelerinde, sanayinin çalışma tarzı ile ilgili anlaşmazlıklardan kaynaklanan önemli toplumsal çatışmaları (1966-1968) ve sermayenin getirisinde bir düşmeyi izlemiş ve 1973-1974 yıllarındaki enerji krizi ile kendin göstermiştir (Rosier 1991).

Erken 1970’lerin en büyük ekonomik olayı OPEC petrol fiyatlarının yükselmesidir (Wallerstein 2000). Kazgan’ın belirttiği üzere yıllardır petrol fiyatı çok düşük olduğu için neredeyse her yerde, her iş için petrol kullanılır hale gelmiş ve bu fiyat artışı, küresel bir şok yaratarak bütün ürünlerin fiyatları yükselmiştir (Kazgan 2016). Bu durum birçok metanın üreminin düşmesine neden olmuştur. Hammadde ihracından gelen gelire dayanan ülkeler bu kaynaktan gelen gelirlerinin -ithalatlarında aynı anda artışlar meydana gelirken- düşüşe geçtiğini görmektedir ve böylelikle kronik ödeme dengesi zorlukları ortaya çıkmıştır (Wallerstein 2000).

Öte yandan petrol fiyatlarının çok artmasıyla başlayan süreç, Kuzey’in bütün sanayileşmiş ülkelerinde aynı anda henüz tamamlanmamış yeni bir uzun dönemi başlatmaktadır. Bu dönem enerjinin pahalılaşması dışında sanayi üretimindeki büyüme oranının düşmesi, verimlilikte artışın azalması ve krizin özgün sonuçları olan işsizliğin ve iflasların artması ile nitelenebilecek bir süreçtir. Buna karşılık 70’li yıllar boyunca enflasyon fırlarken artık enflasyonun ve durgunluğun (stagnasyon) eşanlılığı belirtmek için “stagflasyon”dan söz edilmektedir (Rosier 1991).

1970’lerin iktisadi şoklarına karşın belli başlı kapitalist ülkelerin “bilimsel” nitelikteki iktisadi müdahaleleri yüksek işsizlik ve enflasyonun ısrarlı birlikteliği karşısında etkili olamazken kamu harcamalarındaki artışlar kalıcı bütçe açıklarına yol açarak küresel bir kriz olgusunu ağırlaştırmıştır. Sonuç olarak 1970’lerin ortalarına gelindiğinde kârlılık çökerken,

hızlı ve kalıcı enflasyonun etkisiyle kalkınmış kapitalist ülkelerin pek çoğunda fiyat sistemi ciddi bir şekilde bozulmuştur (Lapavistas 2014). Bu bunalım döneminin sonunda ise uzlaşmacı liberalizm kendini, 1970’lerin iktisadi çalkantılarıyla birlikte, eski bir ideolojinin yeni bir röprodüksiyonuna, yani neoliberalizme bırakmıştır.

1.2 Neoliberalizm

1970’li yıllarda yaşanan kriz, 2. Dünya Savaşı sonrasında birikim ve düzenleme tarzlarının değişmesini gerektiren yapısal bir kriz olduğu kadar aynı zamanda sermayenin aşırı birikim krizidir (Ozan 2015). Kriz sonrası ekonomik kabullerde toptan bir değişiklik gündeme gelirken daha sonra bu gündemler uygulamaya konulmuştur. Yeni ekonomik ajanda ve pratik uygulamalar genel anlamıyla neoliberalizm olarak adlandırılrsa da neoliberalizmin tek bir yönü ve beslendiği tek bir kaynak olmamıştır. Bu açıdan gündemi uzun zamandır meşgul etmesine rağmen neoliberalizm, tanım açısından oldukça ihtilafli bir kavramdır.

Blomgren’in neoliberalizm hakkındaki temel nitelendirmesi (Blomgren, 1997 akt. Thorsten& Lie, 2009) neoliberal düşüncenin içsel çeşitliliğini açık bir biçimde vurgulamaktadır:

Neoliberalizm, bireysel özgürlüğe ve özel mülkiyet hakkına öncelik veren bir politik felsefe olarak düşünülür. Bununla beraber, ortaya çıktığı haliyle basit ve homojen bir felsefe değildir. Normatif sonuçlardan etik temellere kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bir ucunda, tam bir laissez faire’ci bir anarko -liberalizm ve devletin tümüyle ortadan kalkmasıdır. Diğer ucunda ise gece bekçisi olma durumu olarak belirtilen işlevlerini aşan devlet talep eden ‘klasik liberalizm’ yer almaktadır (Blomgren, 199 akt. Thorsten& Lie, 2009).

Neoliberalizmin kavramsal içsel çeşitliliğine rağmen belli noktalar üzerinden neoliberalizme dair ortak bir çerçeve çizilmeye çalışılabilir. Chris Harman, “Neoliberalizmi Yorumlamak” isimli makalesinde (Harman 2009) şöyle sorar: “Neoliberalizmin gerçek karakteri nedir?” daha sonra ise şöyle devam eder:

“‘Neoliberalizm’, ‘yeni liberalizm’ ve Kıta Avrupa’sında kullanılan (Kuzey Amerika’dakinin aksine) haliyle ‘liberalizm’, ‘serbest piyasa ekonomisi’ anlamına gelmektedir. Aslında bu kavram, 1930’lardaki büyük çöküşe kadar hâkimiyetini sürdüren ortodoks ‘laissez-faire’ iktisat ideolojisinin yeniden canlanmasıdır. Bu ideoloji, serbest piyasa ekonomilerinin sorunsuz süreceği, istikrarlı bir biçimde daha fazla zenginliğin ortaya çıkacağı iddiasındadır. Ortaya çıkacak herhangi bir sorun, aslında, fiyatların ve ücretlerin serbestçe hareket ederek arz ve talebi birlikte etkilemesini önleyen

‘doğal olmayan tekeller’ (özellikle emek piyasasında) nedeniyledir. Devlet müdahalesi ekonomide sapmalara neden olan bir girişim olarak görülür ve özel mülkiyeti, ulusal savunmayı destekleyecek ve neoliberalizmin parasalcı versiyonunda para arzını yönetecek biçimde sınırlandırılmalıdır (Harman 2009).”

Harman’ın tanımı neoliberalizm kavramını daha geniş bir şekilde alıp klasik liberal felsefeyle bağlantılarına dikkat çekerken kendisinin de bahsettiği üzere daha çok ideolojik yönünü vurgulamaktadır.

Öte yandan, Thorsten ve Lie, neoliberalizm kavramının liberal ideolojinin belli bir ifadesini öne sürdüğünü söylerken (Thorsten ve Lie 2009) neoliberalizme dair, neoliberal ideologlara atıflarla, şu açıklamaları yapmaktadır:

“Neoliberalizm, devletin yegâne meşru amacının güçlü özel mülkiyet hakları kadar bireysel özellikle de ticari özgürlüğü korumak olduğu kanaatini en dikkat çekici ve prototip olarak benimseyen, sınırları sert bir biçimde çizilmemiş politik inançlar dizisidir. Bu kanaat, daha sonra genellikle devletin güç ve büyüklük olarak muhakkak minimal düzeye gelmesi ya da en azından sert bir biçimde azaltılması gereği ve devletin yegâne meşru amacı ötesinde bir amacın kabul edilmez olduğu inancını yaymaktadır. (...)

Neoliberalizm genellikle, özgürce uyarlanmış piyasa mekanizmasının tüm mal ve hizmetlerin mübadelesinde optimal yol olduğunu da bünyesinde barındırmaktadır. Serbest piyasaların ve serbest ticaretin, herhangi bir insan topluluğunun spontane düzeni üzerinde kurulan ve böylece de daha fazla bireysel özgürlük ve refah daha etkin kaynak dağılımı sağlayan yaratıcı potansiyeli ve girişimci ruhu özgürleştireceğine inanılır (Thorsten ve Lie 2009).”

Thorsten ve Lie’nin cümleleri neoliberalizmin farklı noktalarına temas ederken David Harvey’nin tanımı hem daha öz hem de daha kapsayıcıdır:

“Neoliberalizm her şeyden önce bir politik-ekonomik pratikler teorisidir. Bu teori insanın refahını arttırmanın en iyi yolunun güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin temel alındığı bir kurumsal çerçeve içinde bireysel girişim beceri ve hürriyetlerini serbest bırakmak olduğunu iddia eder. Devletin rolü, bu pratiklere uygun bir kurumsal çerçeve yaratıp sonra o çerçeveyi korumaktır. (...) Devletin (bir kez yaratıktan sonra) piyasalara müdahalesi en alt sınırdaki tutulmalıdır; çünkü, teoriye göre, devletin piyasa sinyallerini (fiyatları) tahmin etmesini sağlayacak yeterli bilgiye sahip olması mümkün değildir, ayrıca (özellikle demokrasilerde) güçlü çıkar gruplarının devlet müdahalesini kendi yararına saptırması ve etkilemesi kaçınılmazdır (Harvey 2015).”

Bu yazarların tanımlamalarından, özetle, neoliberalizmin, klasik liberalizme benzer şekilde özel mülkiyet hakları, serbest piyasa, uluslararası ticarete serbestlik düşüncesini temel aldığını ve devlet müdahalesinin piyasanın işleyebileceği kurumsal yapının sağlanması amacıyla ve piyasalar doğru işlemediği zamanlarda, piyasa yararına, kullanılması gerektiğini ileri sürdüğünü söyleyebiliriz.

Neoliberalizmin temelinde yatan ve yukarıda belirtilen düşünceler, klasik liberal düşünceyle benzerlik gösterse de neoliberalizmin klasik liberal düşünceden önemli ölçüde ayrılan yönleri de vardır. Akalın, neoliberalizmin klasik liberalizmden ayrıldığı noktanın, neoliberalizmde klasik liberalizmin savunduğu bireysel özgürlükler yerine iktisadi özgürlüklerin ön plana çıkması olduğunu belirtir (Akalın 2009). Buna ek olarak neoliberalizmin ayırıcı yönü, dünyanın güncel koşullarında, piyasa özgürlüğünü ve 19. yüzyılın “laissez-faire” prensibini temsil etmesinin ötesinde, serbest piyasa ve serbest rekabet kuralının siyasal ve toplumsal alana da nüfuz etmesini sağlamaktır (S. Sönmez 2009). Neoliberalizmin bu yönü neoliberalizmi, ortaya konmak üzere hazırlanan bir proje ya da program olarak nitelendiren görüşe bakılarak daha iyi anlaşılacaktır.

1.2.1 Neoliberal Proje

Pierre Bourdieu'ye göre neoliberalizm, pür piyasa mantığını engelleyen kolektif yapıları yok eden bir programdır. Bu bakımdan, “neoliberalizm, neoliberal iktisadi düzen içinde piyasa mantığını ve rasyonaliteyi barındıran, pür bir matematiksel kurgudan ibaret olan bir ütopyanın- neoliberalizm ütopyası- yürürlüğe konmasından dolayısıyla da politik bir sorun haline gelmesinden başka bir şey değildir (Bourdieu 2009).” Aynı şekilde Michel Foucault, neoliberalizmi bir yasal müdahalecilik projesi olarak tanımlarken (Slobodian 2020) neoliberalizmin esasının, politik iktidarın genel icrasının piyasa ekonomisinin ilkelerine nasıl adapte edileceği sorusu olduğunu söyler. Söz konusu olan boş bir alanı özgürleştirmek değil, piyasa ekonomisinin temel ilkelerini genel yönetim sanatına yansıtmak, havale etmektedir¹ (Foucault 2020). Slobodian ise Avrupa’da neoliberalizmin 1930’larda, bir siyaset bir hukuk projesi olarak ortaya çıktığını, arayışının ise yerelden küresel ölçeklere, dünya ekonomisi mekânını en iyi şekilde kılıflayıp koruyacak yönetim modelleri konusunda olduğunu

¹ Samir Amin, bu durumun geçerli liberal dünya görüşünün genel fikirlerinden biri olduğunu söylerken bu durumu “iktisatperest” [économiste] olarak açıklar: “Toplumsal etkinlik ekonomik etkinlikle, ekonomik etkinlik de sermayenin karlılığıyla (rentabilite) özdeş sayılıyor. Bu düşünce zinciri, kapitalizme özgü ekonomik belirleyiciliğe gönderme yapar ve ondan türeyen körelmiş, güdük sosyal düşünce de ileri derecede ‘iktisatperesttir’ (Amin 2018).”

söylemektedir. Slobodian’a göre neoliberaler bunu “müdahaleciliğe” karşı bir kampanya olarak tarif etse de kampanyanın kendisi müdahalecidir (Slobodian 2020). Başka bir deyişle neoliberal proje ilk anlamda piyasa ekonomisini yerelden küresel ölçeğe tesis etme, daha sonra ise küresel piyasa ekonomisini popülist hükümetler, politikacılar, baskı grupları ve müdahale konusunda etkili olabilecek diğer kurumların piyasaya ve özellikle özel mülkiyete müdahale etme baskısından korumak için hukuki kurumlar, kurallar ve yönetim modelleri bulma çabasıdır.

Neoliberalizmin salt kendiliğinden bir proje olarak görülmeyip, belli bir düzeni, ya da Slobodian’ın belirttiği gibi “müdahalesiz müdahaleciliği” savunan ideoloji olarak görmek neoliberalizmin klasik liberalizmden ayrıldığı yönleri daha açık bir şekilde görmeyi sağlayacaktır. Bununla birlikte neoliberalizmin uygulamaya girmesinde ve neoliberalizm sonrası düzendeki pratikleri ele alırken neoliberalizmin bu yönünü gözden kaçırmak neoliberal pratiklerin eksik analiz edilmesine sebep olacaktır.

1.2.2 Noliberal Ekonomi Politikasının Fikri Kökenleri

Neoliberalizm ilk olarak kendini Keynesyenizme yönelik bir politik iktisat eleştirisi şeklinde göstermiştir (Gamble 2009). Daha önce bahsedildiği gibi 1970’lerin sermaye birikimi krizi bunalımlı bir süreci beraberinde getirmiş, artan işsizlik, kâr oranlarında azalış, büyüme oranlarının çakılması ve enflasyon oranlarındaki artış Keynesyenizme yönelik eleştirileri arttırmıştır. Keynesyenizme yönelik iktisadi saldırının öncüsü Milton Friedman ve Alan Walters gibi iktisatçılarla anılan parasalcılık doktrini olmakla birlikte, arkasında Avusturya okulu ve özellikle de Friedrich Hayek’le birlikte anılan ve devletin ekonomideki yerine ilişkin olarak ortaya konan yaygın bir eleştiri bulunmaktadır (Gamble 2009). Ancak bundan daha öncesinde neoliberalizm, kapitalist toplum düzenine yönelik tehditlere karşı olası bir panzehir ve kapitalizmin felaketlerine bir çözüm olarak uzun zamandır kamu politikaları sahnesi ardında pusuda beklemektedir (Harvey 2015).

David Harvey’nin bahsettiği üzere küçük ve dışa kapalı ateşli bir taraftar grubu 1947’de Avusturyalı ünlü siyaset felsefecisi Friedrich von Hayek etrafında toplanarak, katılımcıları arasında Ludwig von Mises, Milton Friedman ve hatta kısa süreliğine Karl Popper’in yer aldığı, Mont Pelerin cemiyetini kurmuştur (Harvey 2015). Bu cemiyetin kuruluş bildirgesinin bir kısmı ise şöyledir:

“...Batılı İnsan’ın sahip olduğu o en kıymetli şey, düşünce ve ifade özgürlüğü bile azınlık konumunda olduğunda hoşgörü ayrıcalığı talep eden ama tek amacı kendininki dışında bütün görüşleri bastırabileceğı ve yok edebileceğı bir iktidar konumu tesis etmek olan inançların yayılmasıyla tehdit altındadır.

Grubumuz bu gelişmelerin bütün mutlak ahlâk standartlarını inkâr eden bir tarih görüşünden ve hukukun egemenliğinin arzulanırlığını sorgulayan teorilerin yükselişinden beslendiğini savunmaktadır. Ayrıca, rekabete dayalı piyasaya ve özel mülkiyete inancın azalmasının da bunu teşvik ettiğı görüşündedir; zira bu kurumların beraberinde gelen inisiyatif ve dağıtılmış iktidar olmadan, özgürlüğün etkili şekilde korunabileceğı bir toplum hayal etmek güçtür (Harvey 2015)”.

Mont Pelerin Cemiyeti’nin bu bildirgesinde, rekabet ve özel mülkiyet savunulmakta ve bunların “hukuk” vasıtasıyla korunması gerektiğı ifade edilmektedir. Bu görüş, Slobodian’ın da bahsettiğı, neoliberalizmin esasında bir siyaset ve hukuk projesi olarak çıktığı ve arayışının ise dünya ekonomisi mekânını kılıflayıp koruyacak yönetim modelleri olduğu görüşüyle uyumludur. Öte yandan Mont Pelerin Cemiyeti’nin kurucusu ve ilk başkanı olan Friedrich von Hayek ve öğrencileri evrimci bir piyasa görüşü anlayışı geliştirmiş ve takip etmiştir. Buna göre piyasayı kontrol etmek imkânsızken piyasa sinyalleri vasıtasıyla kendi kendisini düzene sokabilmektedir. Hayek’in belirttiğı üzere, “sosyal adalet serabı” peşinde önceden tasarlanmış bir ekonomik eşitlik düşüncesi talep etmek rekabetin yaratıcı kapasitesinin önünü kapatmak, piyasanın fiyat sinyallerini çarpıtmak ve sonunda “hiçbir beynin tasarlamadığı ama milyonlarca bireyin özgür çabalarıyla gelişen bir uygarlığın yıkıcısı” olmaktır (Slobodian 2020). Başka bir deyişle özel mülkiyeti, serbest piyasayı ve serbest ticareti hukuk vasıtasıyla korumamak insanın, sosyal adalet serabı peşinde koşarken, onlarla özgür olduğu değerleri ve uygarlığı yok etmesi anlamına gelecektir.

Hayek’in evrimci görüşünün yanında iktisadi anlamda neoliberalizme en büyük katkı, Gamble’ın da bahsettiğı üzere, Milton Friedman’ın başını çektiğı parasalcı okul tarafından yapılmıştır. İlk olarak 1968 yılında Karl Brunner tarafından bu düşünce akımına “Monetarizm” veya “Paracılık” adı verilmiştir. Monetarist teorinin kurucusu sayılan Milton Friedman ve bu düşünceye sahip diğer iktisatçılar Chicago ekolünün temsilcileridir (Yılmaz 2016).

1970’lerin şiddetli stagflasyon ve durgunluk ortamında parasalcı okul Keynesyenizme yönelik saldırıların öncülerinden olmuştur. Parasalcı okula göre para arzında meydana gelen değişimler; toplam talebi, üretimi, istihdamı ve fiyatlar genel seviyesini etkilerken ekonomideki istikrarsızlığın nedeni maliye politikası ve ayrıcalıklı olarak uygulanan para politikaları ile devletin ekonomiye müdahalesidir. Parasalcılar bütçe açıklarına ve devletin

borçlanmasına karşı olup devletin; ekonominin durgunluk dönemlerinde vergi indirimine gitmesini genişleme dönemlerinde de kamu harcamalarını kısıtlaması görüşünü benimsemektedirler (Yılmaz 2016). Başka bir deyişle, para arzının arttırılması ve ekonomiye müdahale şeklinde uygulanan maliye politikaları enflasyonu artıracak ve ekonominin istikrarsızlaşmasına sebep olacaktır. Dolayısıyla parasalcı okulun kurucusu Friedman, devlet müdahalesi yoluyla tedavinin hastalığı daha da kötüleştirdiğini savunmaktadır. Bununla birlikte Friedman, piyasanın başarısız olabileceğini teorik olarak kabul etmektedir. Friedman'a göre, devlet etkinsiz ve bürokratik olduğu için, müdahalesi çok ağır ve esneksizdir. Dolayısıyla yapılacak seçim kusurlu ancak esnek piyasa ile kusurlu ama katı devlet kurumu arasındadır (Telatar 2004). Friedman, devletin bir yandan serbest piyasa ekonomisinin sağlıklı işleyebilmesi için gerekli düzenlemeleri yaparken diğer yandan serbest piyasa ekonomisinin yaratacağı sosyal gerilimleri bastırmaya yönelik önlemler alması gerektiğini ifade etmektedir (Akıllı 2010).

1.2.3 Neoliberalizmin Uygulamaya Girişi

Neoliberalizm, fikri kökenleri daha önceye dayansa ve, teorik olarak, 1970'li yıllarının bunalımına cevap olarak gündeme gelse de uygulamada hegemonik bir proje olarak tezahür etmiştir. Kazgan'ın belirttiği üzere neoliberalizm (ABD ile Birleşik Krallık hariç), herkesin kabullendiği değil de zorunlu şartlar altında uygulamaya konulan bir sistem olmuştur (Kazgan 2016). 2000 ve 2010'lu yıllara geldiğimizde bu yola sapmayan ülkeler neredeyse yoktur. Harvey bu süreci şöyle açıklamaktadır:

“1970'lerden beri her yerde politik-ekonomik düşünce ve pratiklerde neoliberalizme güçlü bir yöneliş var. Düzenleyici önlemlerin sınırlandırılması, özelleştirmeler ve devletin pek çok sosyal hizmet alanından çekilmesi, herkes için pek bildik şeyler. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra icat edilen yeni devletlerden tutun da, Yeni Zelanda ve İsveç gibi eski tarz sosyal demokrasilere ve refah devletlerine kadar neredeyse bütün devletler bazen gönüllü, bazen zorlayıcı baskılara cevaben, neoliberal teorinin bir türevini kabul edip bazı politika ve uygulamalarını ona uyarlıyor (Harvey 2015).”

Bu gerçeklikle birlikte uygulamaya konan bu süreç, neoliberalizmin siyasi yönünü oluşturan pratikler sayesinde belirginleşmiştir. Bu pratikler, temelde, emek zararına kamu harcamalarının azaltılması, iktisadi devlet kurumlarının özelleştirilmesi, bütçe yapım sürecinde mali disiplinin önemsenmesi, özel işletmelerin daha çok kâr edebilmesi ve büyümesi için özel işletmelerden alınan vergilerin azaltılıp verginin tabana yayılması, , sosyal

yardım harcamalarının azaltılıp iktidarın örgütlü emeğe cephe alması ve örgütlü emeğin gücünü kırmak için bizzat duruma müdahil olması şeklinde tezahür etmiştir. İktisadi anlamda, yukarıda oluşan zenginliğin aşağıya da damlayacağı düşüncesine dayanan “trickle-down economics” anlayışı bu dönemin hâkim iktisadi felsefesi olmuştur. Birleşik Krallık’ta ve Birleşik Devletler’de Thatcherizm ve Reaganizm’le temsil edilen politik müdahaleler, tüm politikaları şekillendiren paradigma olarak neoliberalizmi yeni egemen sağduyu haline getirmiştir (Gamble 2009).

1979’da Margareth Thatcher’ın ve ardından 1980’de Ronald Reagan’ın seçimleri kazanması, neoliberal iktisat politikasının hâkimiyet kurduğu dönemin başlangıcı olarak görülebilirse de esasında ABD’de dönüşüm Başkan Carter döneminde ABD Merkez Bankası Başkanı olan Paul Volcker’ın radikal para politikası değişiklikleriyle başlamıştır. Paul Volcker stagflasyon tehdidine karşı parasalcı politikaları gündeme getirmiş ve New Deal’in Keynesçi para ve maliye politikalarını terk etmiştir. Başlangıcı Carter dönemine dayansa da serbestleştirme politikaları ABD’de esas olarak Reagan döneminde şiddetli bir şekilde gündeme gelmiştir. Reagan döneminde de Volcker desteklenmiş ve FED başkanlığına yeniden atanmıştır. Daha sonra Reagan yönetimi daha fazla serbestleşme getirerek, vergi indirimleri ve bütçe kesintileri yaparak, sendika ve meslek iktidarına saldırarak gereken siyasal desteği sağlamıştır (Harvey 2015).

Birleşik Krallık’ta ise ABD’den farklı olarak “yapısal bir ikilik” bulunmaktadır: Bir yanda İkinci Dünya Savaşı sonrası inşa edilmeye çalışılan “refah devleti” ve güçlü bir işçi partisi bulunurken, bir yanda ise varlıklı iş dünyasını ve asilleri kapsayan muhafazakârlar bulunmaktadır. Seçimde İşçi Partisi’nin yerini muhafazakârların alması ve Margaret Thatcher’ın başbakan olarak iktidara gelmesi ABD’den farklı bir mücadeleyi gerektirirken işçi egemenliğinde İşçi Partisi ve “Refah Devleti” politikaları sökülüp atılmıştır (Kazgan 2016).

Thatcher, 1945 sonrasında Britanya’yı toparlamış olan sosyal demokrat devlet kurumlarına ve siyaset biçimlerine son vermek konusunda ödün vermez bir kararlılığın işaretini vermiştir. Bu noktada sendikal gücün karşısına çıkılacak, rekabet esnekliğine engel olan bütün sosyal dayanışma biçimlerine saldırılacak, refah devletinin taahhütleri kısmen ya da tamamen geri alınacak, kamu teşebbüsleri özelleştirilecek, vergiler düşürülecek, girişimci inisiyatifleri teşvik edilecek ve güçlü bir yabancı yatırım akışı başlatacak uygun bir iş iklimi yaratılacaktır (Harvey 2015). Thatcher’ın bu konudaki kararlılığı ve saldırganlığı kendisine

slogan yaptığı “Başka Alternatif Yok!” sözleriyle belirginleşmiş ve ona “Demir Leydi” lakabını kazandırmıştır. Öte yandan Thatcher’ın bu saldırısına ideolojik retorığı de eşlik etmekte, Thatcher şöyle demektedir:

“Bir sorunum var, bununla uğraşmak hükümetin işi!’ veya ‘bir sorunum var, bunu çözmek için başış alacağım’ ‘Evsizim, hükümet bana ev sağlamalı!’ böylece insanlar kendi problemleri için topluma rol veriyorlar peki toplum kim? Toplum diye bir şey yok! Bireysel olarak erkekler, kadınlar ve aileler var ve hükümet insanların kendilerini gözetmesi dışında hiçbir şey yapamaz (Tatcher 1987)”

Thatcher’ın cümleleri ve ideolojik retorığı açıkça, Harvey’in de bahsettiği üzere, bireycilik, özel mülkiyet, kişisel sorumluluk ve aile değerleri uğruna bütün toplumsal dayanışma biçimlerinin dağıtılması gerektiği anlamına gelmektedir. Bu açıdan Thatcher, “iktisat yönetimidir, ama amaç, ruhu değiştirmektir” demektedir (Harvey 2015).

1.2.4 Küreselleşme, Deregülasyon, Finansallaşma

Neoliberalizme giden yolda önemli duraklardan bir diğeri de 1944 yılından beri geçerli olan ve Bretton Woods sistemi olarak adlandırılan, doların altına sabitlenmesini içeren sistemin çöküşü olmuştur. “15 Ağustos 1971’de televizyonda yayınlanan bir konuşmasında Başkan Nixon, artık doların 1 ons altın = 35 dolar paritesinden işlem görmeyeceğini, dolayısıyla diğ er ülke paraları karşısında değerinin değişmesi gerektiğini ilan ederken bu değişim, ABD merkezli bir “finansal serbestlik” düzeninin ilk adımı olmuştur (Kazgan 2016).”

80’li yıllarla birlikte ise, başta ABD ve Birleşik Krallık’ta sermaye ve para piyasalarının serbestleştirilmesi gündeme gelmiştir. Reagan ve Thatcher iktidarı ise sermaye ve para piyasalarındaki devlet denetiminin kaldırılması ve maliye ve para piyasalarını içeren kamu politikalarının liberalleştirilmesi için çaba sarf etmiştir. Bunun sonucunda, ilerleyen on yıllarda, uluslararası ticaretin hacmi devasa boyutlarda artmıştır. Ticaretin uluslararasılaşması finans işlemlerindeki serbestleşmeyle birlikte gerçekleşirken finans işlemlerindeki serbestleşmenin temel öğeleri arasında faiz oranlarının serbest bırakılması, kredi denetimlerinin kaldırılması ve devletin mülkiyetindeki bankaların ve finans kuruluşlarının özelleştirilmesi bulunmaktadır (Steger 2006).

Kamu politikalarında liberalleşme, yeni bir devlet yönetimi perspektifini beraberinde getirmiştir. Özelleştirme, emek gücünün esnekleştirilmesi, düzenleme dışı bırakma gibi

neoliberalizmin temel siyasalarının tüzel altyapısını inşa etme ve buna uygun bir yönetsel atmosfer oluşturma görevi, söz konusu dönüşümün hayati bir aşaması olmuştur (Kuran 2019). Neoliberal politikalar vasıtasıyla devletin etkinsiz ve verimsiz oluşuna yapılan atıfla birlikte kamuda “hantallığın ve verimsizliğin” aşılmasında yeni bir kamu yönetimi anlayışının gerekliliğine oldukça yoğun bir tondan vurgu yapılmış ve özel işletme felsefesine, örgütsel yapısına, işleyiş mantığına, ilke ve değerlerine dayalı bir kamu yönetimi anlayışı önerilir olmuştur

1970’lerin kriz ortamında devlet müdahalesi temelinde oluşturulmuş refah devleti anlayışının krizi aşmakta yetersiz kalması, enflasyonun ve işsizliğin yarattığı baskı ve kamu harcamalarının giderek artmasıyla oluşan devletlerin finansman kaynaklarında yaşanan sıkıntılar yeni bir kamu yönetimini gerekli kılarken dönemin hükümetlerini de önemli kararlar almaya ve reformlar yapmaya itmiştir. Bu reformların odak noktası ise neoliberal paradigmanın yeni kamu yönetimi düşüncesinin öngördüğü bir devlet ve kamu yönetimi yapısının inşa edilmesidir (Telsaç ve Kandeğer 2022). Bu bağlamda, yeni kamu yönetimi anlayışının getirdiği yeni perspektife bağlı kamu politikalarından öne çıkan gündemler yerelleşme -desantralizasyon, kamu- özel sektör ortaklıkları ve yönetim kavramlarıdır.

Küreselleşme kavramı, neoliberalizm gibi, günümüzde sosyal bilimlerin en çok kullanılan kavramlarından biri olsa da tanımı ve niteliği konusunda oldukça yoğun tartışmalar gerçekleşmekte ve küreselleşmenin tarihi, boyutları, hatta gerçekte var olup olmaması da tartışma konusu yapılmaktadır. Bu tartışmalar, temelde, bu çalışmanın konusunun dışında kaldığından bu çalışmada bu tartışmalara girilmeyecektir. Bununla birlikte küreselleşme ve neoliberalizm kavramlarının birbiriyle olan ilişkisi sebebiyle küreselleşmenin neoliberalizmle olan ilişkisinden bahsetmek ve sık sık birbiri yerine kullanılan bu iki kavram arasında anlamlı bir ayırım yapmak gereklidir.

Genel olarak, dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan topluluk ve bireylerin birbirlerine artan bir biçimde bağlantılı ve bağımlı hale gelmeleri olarak tanımlanabilecek küreselleşme kavramı (Kaya, 2019), ekonomik, siyasi, toplumsal, kültürel vb. yönleri olan çok boyutlu ve geniş bir kavramdır. Uğur Selçuk Akalın, küreselleşme ve neoliberalizmin farkını şu cümlelerle yapmaktadır:

“Globalizasyon kavramı kullanıldığında anlaşılması gereken husus, daha ziyade uluslararası düzeyde gerçekleşmesi istenen bütüncül bir entegrasyon sürecidir ve istisnasız tüm dünya ülkelerini

kavrayacak bir biçimde ele alınmalıdır. Buna karşılık, neoliberalizm, dünya ölçeğinde yer alan her bir tekil ülkenin globalizasyon sürecine gelecekte dahil olabilmek ve söz konusu sürecin çıkarları açısından sorun yaratmamak amacıyla, ülke sınırları içinde ve yaşamın her alanına ilişkin olarak gerçekleştirilecek uygulamalarla hazırlanarak, anılan sürece yani globalizasyon sürecine vize alma girişimidir (Akalın 2009).”

Bu cümlelerden hareketle neoliberalizm ve küreselleşmenin birbirini besleyen süreçler olduğu söylenebilir (Akalın 2009). Bununla birlikte daha detaylı olarak küreselleşme uluslararası entegrasyon sürecini oluştururken neoliberalizm, ülke içinde kamu politikalarının belli bir doğrultuda değiştirilip yeni oluşmaya başlayan ve toplumu dönüştürmeyi de içeren piyasanın hâkimiyetine uygun hale getirilmesi sürecidir.

Öte yandan neoliberalizmin ve küreselleşmenin belirgin farkı tarihsel süreçleriyle alakalıdır. Neoliberalizm, daha önce bahsedildiği üzere, pratik anlamda, 1970’li yılların krizine bir cevap olarak eski bir ideolojinin yeni bir röprodüksiyonu iken küreselleşme, bazı yazarların tarihini ilk çağlara dayandığı (bkz. Steger, 2006) tek bir süreç olmanın ötesinde aynı anda ve çeşitli düzeylerde, çeşitli boyutlarda gerçekleşen bir süreçler dizisidir (Steger 2006). Öte yandan, Kaya’nın belirttiği üzere, küreselleşmenin tarihsel kökenlerinin 1970’ler ve 1980’ler öncesine gittiğini ve geçmişten gelen devamlılıklarının bulunduğunu kabul etmekle beraber, küreselleşmeyle vurgulanan 1970’ler ve 1980’ler sonrasında özellikle Soğuk Savaş’ın sona ermesi gibi politik ve dijitalleşme gibi teknolojik değişimlerle birlikte oluşan yeni durumdur (Kaya, 2019).

Buradan hareketle küreselleşme ve neoliberalizm kavramlarının, birbirinden ayrıldığı temel noktaları görmezden gelmemek şartıyla, birbirine besleyen hatta birbiri için gerekli süreçler olduğunu söyleyebiliriz. Daha da açacak olursak, ülke içinde neoliberal kamu politikalarının yerleştirilip bu politikaların işlerliğinin- en az bölgesel en fazla dünya çapında- sağlanabilmesi için 1970 ve 1980’lerde başlayan “yeni küresel durum” gerekli olmakla birlikte küreselleşme, neoliberalizmin temel dayanakları olan sermaye, para ve üretimin uluslararasılaşması ve uluslararası serbest piyasa, serbest ticaret ve deregülasyon için gereklidir.

Küreselleşme sürecinden aldığı destekle birlikte neoliberal uluslararası politik ekonomi 1980 sonrasındaki on yıllarda egemen konuma gelirken bu yıllarda Batı’nın gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında devlet denetimli ekonomi politikalarının serbestleştirme yoluna girmesine tanık olunmuştur (Kazgan 2016). ABD ve Birleşik Krallık’taki siyasi iktisadi değişiklikler bu sürecin başını çekmekle birlikte,

Harvey'nin bahsettiği üzere, neoliberalleşmenin dünya sahnesinde 1970'lerden beri sürdürdüğü ilerlemesinin haritasını çıkarmak zordur (Harvey 2015). Bunun nedeni uluslararası anlamda neoliberalleşme sürecinin devamlılıkları, kopuşları olması ve yoğunluğunun bölgeden bölgeye ya da ülkeden ülkeye değişen eşitsiz gelişen bir süreç olmasıdır. Başka bir ifadeyle, neoliberalizmin dünya sahnesindeki eşitsiz coğrafi gelişimi beraberinde çok sayıda sonucun yanı sıra yığınla kaos ve kafa karışıklığı getiren çok karmaşık bir süreçtir (Harvey 2015).

ABD ve Birleşik Krallık'ta, pratik anlamda, iktidarın siyasi ve iktisadi kamu politikalarını değiştirmesinin yanı sıra Batı Bloku'nun diğer büyük unsuru Avrupa ülkeleri, dönemin Avrupa Topluluğu, neoliberalizmi uyum yoluyla kabul etmek durumunda kalmıştır (Kazgan 2016). 1950-1970 yılları arasındaki Avrupa Entegrasyonu safhası "Fordist Entegrasyon" olarak adlandırılırken, bu süreç yüksek ekonomik büyüme, yüksek maaş artışı ve tam istihdama yönelik bir adım olarak karakterize edilmiştir. Avrupa ülkeleri arasındaki ticaret kademeli olarak ve ülkelerin bireysel büyümesini baltalamadan serbestleştirilmiştir (Jager 2018).

Bununla birlikte Bretton Woods sisteminin çöküşü, 1970'lerin krizi ve ABD'de 1979'la başlayan yüksek faiz oranları, Avrupa'da da büyük bir krizi tetiklemiştir. Bu kriz sonucu Avrupa projesinin takip edeceği yol olarak farklı modeller çıkmış ancak en sonunda, 1980'lerde, entegrasyonun bileşik neoliberal ve neo-merkantilist formu üstünlük kazanmıştır. Bu modelin yüzeyinde sosyal demokrasinin birtakım serpintileri olsa da bu model eski entegrasyon modelinden net bir kopmayı temsil etmektedir ve sermaye sahiplerinin yararına ücretli çalışanların yapısal zayıflamasının işareti olarak anlaşılabilir. Tek pazarın girişi ve 1992'de Maastricht anlaşması ile Avrupa entegrasyonunun mevcut neoliberal formu içinde yeniden düzenlenmesi resmi olarak uygulamaya sokulmuştur (Jager 2018).

Gelişmiş Batı ülkelerinde neoliberalleşmenin yukarıda özetlenen seyrine karşın Çin'de Harvey'in "Çin tipi neoliberalizm" dediği süreç gerçekleşmiştir. Çin'de Deng Xiaoping döneminde başlayan reformlarla birlikte, otoriter merkezi kontrolle kenetlenmiş neoliberal unsurları giderek daha fazla içine alan bir piyasa ekonomisi türünün inşa edilmiştir (Harvey 2015).

Neoliberalizm, gelişmekte olan ülkelerde genellikle borç krizi sonrası "yapısal uyum" reçeteleri şeklinde girmiştir. Kazgan'a göre bu durum, bu gruptaki ülkelerin neoliberalizmi serbestçe kabul etmesi değil, sistemi getirenlerin baskısı sonucudur (Kazgan 2016).

“Stiglitz’in ifadesiyle IMF’nin bütün Keynesçi etkilerden ‘arındırılmasının’ ardından, IMF ve Dünya Bankası ‘serbest piyasa köktenciliğini’ ve neoliberal ortodoksiyi yayan ve uygulayan merkezler olmuştur. Borçlu ülkeler borcun ertelenmesine karşılık özelleştirme, emek piyasası yasalarının esnetilmesi ve sosyal refah harcamalarının kısılması gibi kurumsal reformlar yapmak zorunda bırakılırken, ‘yapısal uyum’ böyle icat edilmiştir (Harvey 2015).” 1974’le başlayan bunalımlı yıllarda bu ülkelerin borçları artarken 1977’de bir dizi Avrupalı birkaç Uzak Doğulu Gelişmekte Olan Ülke, ağır kısa vadeli borç tuzağına girmeye başlamış ve 1978’de kriz patlak vermiştir (Kazgan 2016). Takip eden yıllarda petrol fiyatları iki kez artıp FED faiz artırım kararı alırken bu ülkeler dış borçlarını ödeyemez duruma gelmiştir. Kazgan’ın ifadesiyle, “IMF ve Dünya Bankası, bu durumu çözmekle görevlendirilmiştir. Şartlar çok ağırdır, alt- orta gelir düzeyindeki ülkeler (o zamanki Türkiye gibi) dahi, ‘finansal serbestlik dahil’, tam serbestleşmeyi kabul edeceklerdir (Kazgan 2016).”

Özetlemek gerekirse daha önce daha önce “Keynes İkizleri” olarak bilinen IMF ve Dünya Bankası, bu süreç içerisinde, kriz yaşayan ülkelere reçete olarak neoliberal ortodoksiyi sunmuş ve hem borç ödemelerini sağlayabilmek hem de krizden çıkmak için gerekli finansmanı bu talebinin karşılanması koşuluyla sağlamıştır. Bu durum, 1970’lerden itibaren neoliberal ortodoksinin dünyada hegemonyasının önemli bir aşamasına tekabül ederken Türkiye’nin de neoliberal patikaya bu yolla adım atması nedeniyle de önem arz etmektedir.

1.2.5 Türkiye’de Neoliberalizm

Türkiye, 1980’li yıllarda neoliberal uluslararası ekonomiye IMF yol göstericiliğiyle eklemlenmeye başlamıştır. Bununla birlikte, bu durum sadece IMF yol göstericiliğinden ibaret değildir. 1980’lere gelirken Türkiye’de 1960 ve 1980 arası dönemi kapsayan ithal ikameci sermaye birikim modeli tıkanmış ve bu tıkanıklık Türkiye ekonomisi büyük bir bunalıma sürüklerken siyasi, toplumsal krizler de yaşanmakta ve bu durum Türkiye’yi büyük bir dönüşümün eşiğine getirmiş bulunmaktadır. Bu dönüşümün daha anlaşılabilir olması için neoliberal dönem öncesi birikim modelini açıklayarak başlamak önem arz etmektedir.

Daha önce belirtildiği gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllar dünyada “Refah Devleti”, “New Deal”, “Keynesçilik” gibi isimlerle adlandırılırken bahsedilen olgular temelde planlı ekonomiyi, üretim karşısında talebin desteklenmesini ve üretim ilişkilerinde Fordist bir yapıyı gündeme getiren anlayış ve modellerdir.

Öte yandan Fordist emek süreçleri, Keynesçi politikalar ve refah devleti pratikleri daha çok gelişmiş ülkelere özgü olgular olarak kabul edilir. O dönemde az gelişmiş ülkelerin ekonomik ve siyasal yapılarını karşılayan kavramlar daha çok “ithal ikâmecî birikim modeli”, “popülizm”, bürokratik- otoriter devlet” vb. şeklindedir. Genel olarak bakıldığında, bu ülkeler 1970’li yıllarda uluslararası iş bölümünün çizdiği çerçeve içinde iç pazara yönelik, ithal ikâmecî politikalar uygulamışlardır (Ozan 2015).

Bu bağlamda, Türkiye’de, 1960-1980 arası dönemin en önemli ve kendine özgü özelliği temelde korumacı ve ithal ikâmecî sanayileşmeye dayalı politikalar izlenmesidir (Yılmaz B. E., 2015). Bununla birlikte Kurucu Meclis, 1961 Anayasası’nı yaparken planlama ve planlı ekonomi kavramlarını anayasa kuralı haline getirmiştir ve bu çerçevede planlamayı koordine etmek üzere Devlet Planlama Teşkilatını kurmuştur. Birinci beş yıllık kalkınma planı 1963-67 yılları arasında uygulanıp başarılı olurken 1968-72 yıllarını kapsayan ikinci beş yıllık kalkınma planında sanayi kesimi ekonomik büyüme açısından lokomotif kesim olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde ithalat ikâmesi, ihracatın teşviki gibi politika önlemleri öne çıkmıştır (Eğilmez 2018).

Bu birikim modeli dönemine genel olarak bakıldığında ekonomide belirgin bir büyüme hızı yakalanmıştır ancak 1978, 1979 ve 1980 yıllarında gerçekleştirilen büyük oranlı devalüasyonlar ve yüksek enflasyon nedeniyle büyüme hızlarında düşüş, ekonomide belirgin küçülmeler gözlenmektedir (Ozan 2015). 1974 sonrasında petrol fiyatlarındaki sıçramaya paralel olarak dünya ekonomisinin sürüklendiği durgunluk haline Türkiye sürekli bir seçim konjonktürü içinde, kısa dönemli borçlanma kanallarını sonuna kadar zorlayarak ve ithalat ve milli gelirdeki büyüme hızlarını sürdürmeye çalışarak tepki göstermektedir. Böylece, 1974-75 yıllarında planlı ve rasyonel anti-kriz önlemleriyle hafif atlatılabilecek ekonomik bunalım, üç yıl gecikmeyle, fakat çok daha şiddetle gelmiştir (Boratav 2004).

1970’li yılların sonunda başlayan bu süreçle birlikte, Türkiye’de iktisadi bunalıma siyasi bir kriz de eşlik etmiştir. Tıkanan sermaye birikim rejimine eşlik eden siyasi kriz, yani toplumsal sınıfların siyasal partilerle bağının kopması ve kendilerini temsil edecek hükümetlerin ortaya çıkamamasının yarattığı temsil krizi, tüm alanlarda yeniden yapılanmayla aşılabilecek bir yapısal krizin varlığına işaret etmektedir (Ozan 2015). Bu anlamda 1970’li yıllardan başlayarak iktisadi ve siyasi krizin bir araya gelerek oluşturduğu hegemonya krizi bu döneme damgasını vurmuştur (Ozan 2015).

Bahsedilen hegemonya krizi Türkiye'nin son 40 yılını, az çok, süreklilikler ve kopuşlar olsa da, belirleyen yeni bir birikim modelinin Türkiye'ye adım atmasını sağlamıştır. Cenk Saraçoğlu'nun neoliberalleşme tanımlamasına göre neoliberalleşme, yeni bir ekonomik anlayışın ve birikim rejiminin yerleştirilmesi sürecine eşlik eden bir tasfiye ve yeniden düzenleme sürecini içermektedir. Buna göre, "neoliberalizm en genel anlamıyla devletin belirli düzeylerde kalkınmacı bir role ve müdahale araçlarına sahip olduğu bir ekonomik yapının çözümlenerek yerini serbest piyasanın ve ulusal veya uluslararası sermaye güçlerinin dolaysız bir şekilde belirleyici olduğu bir sermaye rejimine bırakmasını içermektedir (Saraçoğlu 2015)." Bu açıklama çerçevesinde baktığımızda 1980 sonrası Türkiye'de yaşanan yapısal dönüşümün "neoliberalleşme", başka bir ifadeyle de "Türkiye tarihinin en büyük kapitalist dönüşümü (Doğan 2011) rahatlıkla söylenilebilir.

Türkiye'de bu dönüşüme atılan ilk adım 24 Ocak Kararları olarak bilinen, piyasa ekonomisine yönelik bir takım kararın alınmasıdır. Bahsedildiği gibi siyasi ve iktisadi krizin yarattığı ortam toplumsal bir bunalım yaratmış, buna ek olarak 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Türkiye'ye uygulanan ekonomik ambargo eklenmiştir. Bu sıkıntılı ortamda piyasada mallar bulunmaz olmuş, kuyruklar her yerde olağan görüntüler halini almış ve karaborsa ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda genel fiyatlar düzeyi 1978'de %53, 1979'da %64 artarken dönemin siyasi ve idari aktörleri bu duruma mevcut birikim modeli içinde cevap bulamamıştır (Eğilmez 2018). Bu ortam ise 24 Ocak Kararlarıyla başlayan yeni bir yapısal birikim modeli değişikliğini beraberinde getirmiştir.

24 Ocak programı olarak sunulan bu neoliberal model ne Türkiye ne de dünya bakımından orijinal bir önlemler paketidir. Bu kararlar, 1970'li yıllarda IMF'nin dış tıkanma koşulları altında bunalan pek çok azgelişmiş ülkeye dayattığı standart istikrar politikası paketi ile daha ziyade Dünya Bankası tarafından geliştirilen tipik bir yapısal uyum programının tüm bilinen unsurlarını içermektedir (Boratav 2004).

Bu bağlamda 24 Ocak programı, 1970'li yılların sonunda büyük bir kriz ve finansman açığı yaşayan geç kapitalist ülkelere IMF'nin hemen hemen aynı içerikle önerdiği yapısal uyum programlarının çizdiği çerçeve içinde tasarlanmıştır. Ülkedeki kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürülebilir kılınması için IMF ve Dünya Bankası'ndan alınacak dış finansal yardım bu programın hayata geçirilmesi koşuluna bağlanmıştır (Saraçoğlu 2015).

24 Ocak Kararları ile, Türkiye'de, uygulanmakta olan korumacı politikaların kaldırılarak dış ticaretin serbestleştirilip geliştirilmesi, döviz piyasalarının ve sermaye

girişlerinin serbestleştirilmesi, iç fiyatların piyasa denge fiyatı tarafından belirlenmesi, devletin ekonomideki varlığının azaltılması, KİT'lerin özelleştirilmesi, reel ücretlerin düşürülmesi, faiz oranlarının serbestleştirilmesi gibi politikalar benimsenmiştir (Kazgan, 1994 akt. Yılmaz, B. E, 2015). 24 Ocak Kararlarının ülke ekonomisini piyasa ekonomisine açması bir yana, bu kararlar sermaye birikim modelini “ihracata dayalı sanayileşme” çerçevesinde düzenleme girişimidir. Başka bir deyişle, 1970'lerin iç talebe dönük ve dış ticarete ithal ikâmecî yapısı, aşırı değerli döviz kuru ve koruma rantlarından beslenen bir sermaye birikimine dayanırken 1980'lerin dışa açılım modeli, ihracat teşviklerinin olanak sağladığı rantlardan ve emeğin ücret maliyetlerinin düşürülmesinden kaynaklanan iktisadi artık ile beslenmektedir (Yeldan 2003). Bu bağlamda, 24 Ocak Kararlarıyla birlikte Türk Lirası devalüe edilerek günlük kur uygulamasına gidilmiş, tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılmış, gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonlar kaldırılmış ve dış ticarete serbestleştirmeye gidilmiştir. Yabancı sermaye yatırımları teşvik edilirken kâr transferlerine kolaylık sağlanmış ve yurtdışı müteahhitlik hizmetleri desteklenmeye başlanmıştır. İthalat kademeli olarak serbestleştirilmiş, ihracat; vergi iadesi, düşük faizli kredi, imalatçı ihracatçılara ithal girdide gümrük muafiyeti, sektörlere göre farklılaşan teşvik sistemi ile teşvik edilmeye başlanmıştır (Eğilmez 2018).

24 Ocak Programı 12 Eylül 1980 Darbesi'nin “sütliman” ortamında tam manasıyla uygulamaya koyulabilmiştir. Darbe döneminde bu sürecin “beyin takımının” liderliğini ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığına atanmış ve daha sonra 1983 seçimlerin Anavatan Partisi (ANAP) başbakanlığı yüksелеcek Turgut Özal yürütmektedir. Turgut Özal sivil bir partinin lideri ve seçilmiş bir başbakan olarak 1983-1991 yılları arasında da bu neoliberal paradigmaya bağlı kalmayı sürdürecektir (Saraçoğlu 2015).

Öte yandan Türkiye'nin neoliberalizme geçişi, iktisadi ve siyasi açıdan, dünyadaki örnekleriyle paralellik taşıırken ideolojik söylem açısından da benzerlik taşımaktadır. Margaret Thatcher'ın “başka alternatif yok” cümlesini slogan olarak benimsemesine benzer bir şekilde, yapısal anlamda iktisadi ve siyasi krizin yaşandığı Türkiye'de, Süleyman Demirel'in başbakanlığında başbakanlık müsteşarlığına getirilen Turgut Özal, Süleyman Demirel'e yazdığı mektupta şöyle şu ifadeleri kullanmaktadır: “Bu kararları [24 Ocak Kararları] almazsanız, Türkiye iyice batır ve sizin siyasal ömrünüz bir daha bu işler için yeter mi, bilemem. Alırsanız, mutlaka başarı diye bir kural yok, ama önümüz aydınlık olabilir.” Başbakan Demirel ise karar dizisi Bakanlar Kuruluna geldiğinde: “İmzalar 45 dakikada

bitecek, istemeyen imzalamayabilir, o zaman o bakan arkadaşım gruba dönebilir” diyerek bakanlarına kararları imzalamayı ya da istifayı bir seçenek olarak sunmuştur (Doğan 2011).

1980’lerde başlayan neoliberal ortodoksinin Türkiye hâkimiyeti, ilerleyen 40 yılda özsel bir değişiklik göstermese de kendi içinde süreklilikleri, kırılmaları ve geriye dönüşleri olan bir süreç olmuştur. Türkiye ekonomisinin dünya pazarlarına açılması 1980-83 dönüşümü ile başlamış, 1989-90’da da tamamlanmış ve Türkiye ekonomisi 1990’lı yıllara tamamıyla dışa açık bir ekonomi konumunda girmiştir (Yeldan 2003). 1989 dönüşümüyle devlet, ulusal ekonomideki birikim ve bölüşüm süreçlerini artık dolaylı yoldan, finansal araçlar ve uluslararası faiz arbitrajı aracılığıyla etkilemeye başlamıştır (Yeldan 2003). Bu süreçte kamunun sanayi yatırımları önemli ölçüde azalırken, özellikle 1990’lı yıllardan itibaren mevcut kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi yoluna gidilmiştir (Saraçoğlu 2015).

1980 yılında başlayan iktisat politikası yönelişleri, ana hatlarıyla, 1989-2002 yılları arasına da damgasını vursa da (Boratav 2004) 1989 sonrası dönem artık iki yeni unsuru veri olarak kabul etmektedir: “Ücret maliyetlerinin artışı ve toplumsal-siyasi yaşamda ‘yeni popülizm’ dalgası (Yeldan 2003).” Bu yıllarda döviz kurlarının, dış ticaret rejiminin ve dünya ekonomisinin istikrarlı seyrettiği koşullarda %5-6’lık büyümenin ılımlı cari açıklarla sürdürülebildiği Türkiye ekonomisi, önemli boyutlarda “sıcak” öğeler taşıyan sermaye hareketlerinin katkısıyla dış borçlarını hızla arttırmış; gelişmekte olan ülkeler arasında dış borç düzeyi bakımından ilk sıralara yerleşmiştir (Boratav 2004). Ayrıca finansal tam serbestleşmeyle ani “sıcak para” giriş çıkışları ekonomide ani şoklara ve krizlere sebep olmuştur. Bu yıllarda finansal krizler potansiyel bir tehdit olarak ortaya çıkarken 1994 ve 2001’de ağır, 1998-99’da ağır üç kriz ekonomiyi sarsmıştır (Boratav 2004). Bu krizleri, Türkiye’deki karar alıcılar kamu maliyesi ve kurumsal yapının sorunu olarak görürken krizlere verilen cevap neoliberal ortodoksinin daha da hâkim hale gelmesiyle sonuçlanmıştır. Türkiye ekonomisinin giderek artan boyutlarda sermaye hareketlerindeki dalgalanmaların etkisine ve sık sık tekrarlanan finansal kargaşa ve krizlerin tehdidi altına girmesi IMF ve Dünya Bankası’nı ekonomi yönetiminin kalıcı aktörleri haline getirmiştir (Boratav 2004).

1980’de başlayan Türkiye’nin uluslararası kapitalizmle entegrasyon süreci, 2000 sonrası yıllarda neoliberal ortodoksiden taviz vermeyen ancak siyasi ve ideolojik olarak önceki dönemlerden daha farklı olan bir sürece girmiştir. Türkiye 2001 yılında tarihinin en büyük krizlerinden birine girerken, krizden çıkış amacıyla 2001 ve 2002 yıllarında istikrar programı uygulanmıştır. IMF, bu programa hazırlık sırasında ve uygulamada destek olmanın

yanı sıra ciddi bir şekilde finansman desteği vermiştir (Eğilmez 2018). Öte yandan Türkiye’de 2002 genel seçimleri Türkiye’de büyük bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Kasım 2002 genel seçimleriyle Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ) mecliste çoğunluğu elde etmiş ve tek başına iktidar olmuştur. Bu iktidarını 2000’li yıllardan bugüne kadar elinden hiç bırakmayan AK PARTİ Hükümetinin 2000 sonrası tarihi, aynı zamanda Türkiye’de siyasi iktidarın da tarihidir.

AK PARTİ, 1980 ile başlayan ekonomi politik program ve müktesebatın taşıyıcısı ve sürdürücüsü olurken AK PARTİ’nin iktisat alanındaki en önemli icraatı, 2001 sonrası IMF gözetiminde gerçekleştirilen ve Derviş programı olarak bilinen “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programını” büyük bir sadakatle uygulaması olmuş ve 2008 yılına kadar fiilen yürürlükte kalan bu program AK PARTİ döneminin iktisat politikalarının özünü oluşturmuştur (Saraçoğlu ve Yeşilbağ 2015). AK PARTİ’nin iktidara geldikten sonra aynen benimseyerek uygulamaya koyduğu IMF politikasının temel taşları sıkı maliye politikası ve düşük bütçe açığı, sıkı para politikası ve enflasyonla mücadele, müdahaleli esnek döviz kuru rejiminden dalgalı kur rejimini geçiş politikası şeklinde özetlenebilir (Eğilmez 2018). Bunlarla birlikte 2001 krizi sonrası finansal serbestinin sebep olabileceği finansal kargaşa ortamının önüne geçmek için birtakım düzenleyici ve denetleyici devlet kurumlarının kurulmasına gerek duyulmuş ve 2001 yılında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın özerkliğini garanti altına alan önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır.

Tüm bu program ve önlemler Türkiye’de 1980’li yıllarda başlayan neoliberal ortodoksinin egemenliğini daha da arttırmıştır. Öte yandan AK PARTİ iktidarı, kendi döneminde, tek başına iktidar olmanın da sağladığı “güven ve istikrar” içinde neoliberal ortodoksiye daha çok bağlanmış, Özal döneminde başlatılan ancak koalisyon hükümetlerinin zayıflığı, popülist politikalar gibi nedenlerden dolayı sonuçlandırılmayan özelleştirme süreçlerinde büyük bir atılım gerçekleşmiştir. AK PARTİ dönemindekiler, gelmiş geçmiş bütün özelleştirmelerin %86’sına tekabül etmektedir. Öte yandan tarımda ve hayvancılıkta destek alımları dramatik biçimde azaltılmış, dolaylı vergilerde artış yaşanmış, finansallaşma yoluyla pompalanan iç tüketim finans sektörünün hacmini büyütürken kredi kartları, tüketici kredileri ve mortgage yoluyla finans, emekçilerin gündelik hayatının bir parçası haline getirilmiştir (Saraçoğlu ve Yeşilbağ 2015). Ayrıca bu dönemde dış ticarete artışın yanı sıra yabancı sermaye girişinde de ciddi artış gerçekleşmiştir (Y. Kaya 2019). Tüm bu gelişmeler ve bu politikadaki süreklilik AK PARTİ’nin, en azından ilk on yılında, iktisadi neoliberalizme sadakatini göstermektedir.

AK PARTİ'nin Türkiye'nin 1980'lerde başlayan piyasa kapitalizmine açılma sürecini büyük bir bağlılıkla devam ettirmesine karşın AK PARTİ iktidarı, Türkiye siyasetinde politik ve ideolojik açıdan bir kırılmanın da habercisidir. Kökeni 1960'lara dayansa da Türkiye'de 1980'lerde ve özellikle 1990'larda Necmettin Erbakan'ın kurduğu partilerle yükselişe geçen ve 1997 yılında Refah Partisi olarak iktidar olan Politik İslamcı hareketin devamı olan AK PARTİ, iktidar olduğu günden itibaren, Refah Partisi'nden daha yumuşak bir şekilde de olsa, politik İslamcı ideolojisini ve siyasetini takip etmiştir. AK PARTİ'nin genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından partinin ideolojisi, birçok kez, “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlanmıştır. AK PARTİ, yukarıda belirtildiği gibi neoliberal ortodoksiye sadık kalsa da geleneksel Türk-İslam sentezine dayanan ideolojisini iktidar partisi olarak kendi siyasetinde de devam ettirmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de 2000'li yıllar sonrası neoliberalizmi değerlendirirken bu yönü de akılda tutmak gerekir.

Kendini muhafazakâr olarak tanımlayan ve seçim beyannamesinin yanı sıra bunu parti adına söz söyleyen kişilerin yazı ve söylemleri üzerinden ortaya koyan AK PARTİ, diğer yandan da neoliberal ideolojinin gereklerini yerine getirme konusunda hazır bir parti olduğunu, aynı beyanname ile ortaya koymuştur. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde hem liberal ekonomi anlayışının hem de muhafazakârlığın siyaseten izlediği değişim ve dönüşüm sürecinin sonucunda AK PARTİ, neoliberal-muhafazakâr koalisyonun en katıksız uygulayıcısı olarak siyaset sahnesindeki yerini almıştır (Serter 2018).

2001 krizi sonrası dönemde yapısal uyum reformlarıyla birlikte Türkiye'de ekonomi daha istikrarlı bir şekilde ilerlemeye başlarken uluslararası ölçekte sermaye bolluğunun fazlaşması ve ülkeye dış sermaye girişinin artmasıyla birlikte kamu açıkları ve enflasyon hızlı biçimde geriletilmiş, önceki süreçlerle kıyaslanmayacak ekonomik bir başarı elde edilmiştir. Elde edilen ekonomik refah koşulları içerisinde AK PARTİ toplum genelinde olumlu karşılanan uygulamalar hayata geçirmiştir (Serter 2018).

Öte yandan AK PARTİ, dış politikada Refah Partisi dönemi siyasetinden ayrılıp Batı'yla iyi ilişkiler kurmaya başlayan daha yumuşak bir çizgi izlemiştir. Bu bağlamda, ABD'yi stratejik ortak olarak nitelendirip Batı ve ABD ile daha uyumlu bir yol izlemeye başlamıştır. Dışta gerçekleşen bu gelişmelere paralel olarak AK PARTİ, iç siyasette de özgürlüklere vurgu yapan bir söylem benimsemiş ve iktidarının ilk yıllarında reformist bir kimlikle önemli siyasal hamlelere imza atmıştır. AK PARTİ'nin görece özgürlükçü biçimde izlediği belli politikalar belirli oranda sol kesim dâhil olmak üzere liberal kesimin en büyük

paydayı oluşturduğu geniş bir kitlenin desteğini kazanmasına vesile olmuş ve içindeki bu süreç paralel olarak Avrupa Birliği ile ilişkiler 2005 yılında tam üyelik müzakerelerine başlayacak kadar ilerlemiştir (Serter 2018).

AK PARTİ'nin ilk yıllarında izlediği Batı'yla uyumlu, görece özgürlükçü ve liberal (muhafazakarlığı elden bırakmayan şekilde) politikalarına karşın bu politikalar ancak AK PARTİ iktidarının ilk on yılında sürdürülmüş, 2010'lı yıllar sonrasında büyük dönüşüm geçirmiştir.

ABD'de 2007 yılı Ağustos ayında başlayan mortgage krizinin yarattığı etki neticesinde dünya ekonomisi genel olarak etkilenmiş ve tüm ülke ekonomilerine değişen oranda olumsuz etkileri olmuştur (Öztürk & Gövdere, 2010 akt Serter, 2018). Uluslararası düzeyde başlayan bu krizin etkisi Türkiye'de de hissedilmiş ve 2008 yılında sadece binde yedi (% 0,7) büyüyen ekonomi 2009 yılında yüzde 4,8 küçülmüştür (Serter 2018). 2009 sonrası ülke ekonomisi görece toparlansa da özellikle 2013 itibarıyla başlayan ülkeye yabancı sermaye girişinde başlayan düşüşle ülke ekonomisi gerilemeye başlamıştır. Özellikle 2012 yılından itibaren, kabaca ortalama %5'lik kötü olmayan bir büyüme oranına ulaşılmasına kişi başına düşen gayri safi milli hâsıla gerilemeye başlamış, işsizlik yükselmiş, bütçe açıkları ve dış borçlardaki açıklarda ciddi bir artış meydana gelmiştir (Eğilmez, 2018; 2020). Bununla birlikte enflasyon 2019 yılına kadar tedrici olarak artsa da özellikle 2019 yılı sonrası %100'lere varacak seviyelere gelmiş ve ciddi bir sorun halini almıştır.

Ekonomideki bozulmanın yanında AK PARTİ, iç siyasette de geçmişteki liberal-reformist kimliğini bir tarafa bırakmıştır. Özellikle 2013 yılında başlayan gezi olayları sonrasında, AK PARTİ'nin siyaset anlayışı daha otoriter bir yola sapmıştır. Daha önceleri birçok kesimle uzlaşa içerisinde olan AK PARTİ giderek daha dar bir siyasal yelpazede siyaset yapmaya başlamıştır. Öncesinde liberallerden, sosyal demokratlara birçok çevrenin desteğini alırken, AK PARTİ hükümeti, artık daha otoriter bir kimliğe bürünmüş ve dini, siyasal pratiklerini politikalarının ana eksenine oturtmuştur (Serter 2018)

İç siyasetin yanında, 2008'li yıllar sonrasında, AB ile ilişkiler her geçen gün gerilimi artan seviyede devam ederken artık Türkiye'nin ilgi alanı yoğun bir şekilde Ortadoğu coğrafyası olmuştur. 2010 yılında yaşanan Arap Baharı süreci de AK PARTİ dış siyasetinde bir kırılma noktası yaratmış ve Mısır, Suriye, Irak gibi konular Batılı ülkelerle gerilimi artırırken, AK PARTİ dış siyasetinin söylem ve eylem olarak radikalleşmesine sebep olmuştur (Serter 2018). Bu yıllarla birlikte Batı'nın Ortadoğu'daki ortak gücü olma

siyasetinden vazgeçilmeye çalışılmış, “Yeni Osmanlıcı” söylemlerle birlikte Ortadoğu’daki Osmanlı bakiyesine atıfta bulunulmuş ve Ortadoğu’da geçmişteki pasif role nazaran daha aktif olarak dış siyaset yürütölmeye çalışmıştır.

Bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde inceleneceğı üzere, özellikle 2000 sonrasında AK PARTİ’nin izlediğı neoliberal- muhafazakâr politikalar kent üzerinde de derin dönüşömlere sebep olmuştur. “Neoliberal muhafazakâr koalisyon bu dönemde bazı stratejileri ile neoliberalizme, bazıları ile muhafazakâr ideolojiye uygun şekilde mekânı biçimlendirirken, belirli stratejileriyle de aynı anda hem muhafazakârlığı hem neoliberal ideolojiyi hâkim kılacak mekân örüntöleri ve gündelik yaşam kurgularını ortaya çıkarmıştır (Serter 2018).”

İKİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERALİZM VE KENT

2.1 Kentler, Tarihi ve Gelişimi

İnsanlık tarihi, ilk büyük dönüm noktasına yiyecek üretimine geçilmesiyle ulaşmıştır. Bu olay insanların sayısında çok büyük artış olanağını sağlamış ve uygarlıkların üzerinde yükseleceği temeli atmıştır (McNeill 2007). Bitki ve hayvanların evcilleştirilmesiyle başlayan bu süreç, köylerde ve proto- kent tipi yerleşimlerde mevcuttur. Bununla birlikte uygun coğrafi alanlarda kanallar, arklar, su yolları gibi belli bayındırlık işleri ve teknolojiyle yapılan yiyecek üretimi, ihtiyaçtan oldukça fazlasının üretiminin gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu süreçte “ihtiyaçtan fazlasının üretiminin gerçekleşmesi olayı” hem uygarlığın hem de kentlerin filizlenmesine kaynak sağlayacak “toplumsal artık”ın sağlanmasını mümkün kılmıştır. Toplumsal artık kavramının niteliği oldukça ihtilafli olsa da² toplumsal artığın, “söz konusu toplumun geçinebilmesi için gerekli niceliğin ötesinde ve üzerinde olan maddi kaynak niceliği” anlamına geldiği kabul edilebilir (Harvey 2013a).

Öte yandan kentler doğal yapılar değil, sosyal buluşlardır (Thorns 2004). Başka bir deyişle kentlerin ortaya çıkışında görülen ihtiyaçtan fazlasının üretimi, kentte cisimleşecek yeni bir toplumsal ve siyasal yapının önkoşulu olarak görülebilirse de tek koşulu değildir. Gordon Childe’in gördüğü üzere, artık üretme yeteneği kentselliğin ortaya çıkması için gerekli ama yeterli olmayan bir koşuldur (Harvey 2013a). Kentselliği oluşturan, “artık”ın üretilme ve el konulma şekline bağlı olarak ortaya çıkan siyasal ve toplumsal yapıdır. Bu yapının özellikleri; artığın üretimi ve buna üst sınıfların el koyması, toplumsal tabakalaşma, karmaşık toplumsal yapı, belli bir uzman sınıfı oluşumu ve bu sınıfın üretimi, coğrafi olarak belli bir mekânsal alanda yoğunlaşma ve teknolojik gelişme olarak sıralanabilir (Gates, 2021; Mumford, 2019).

Kentselliğin ortaya çıkışında toplumsal artık üretiminin temel rolü dolayısıyla kentleşme sınıfsal bir olgudur (Harvey 2013b). Toplumsal artık, (küçük istisna topluluklar dışında) tarih boyunca birileri tarafından üretilirken gücü elinde bulunduran başka bir grup bu toplumsal artığa el koyma yetkesini elinde bulundurmuştur. Öte yandan şehirlerin ortaya çıktıkları dönemde temel üretim biçiminin tarım olması sebebiyle şehrin var olmasını mümkün kılan artık biçimi tarımsal artıktır (Kömürcüoğlu 2019). Dolayısıyla şehir merkezi, yöneten sınıfın ve uzmanların ikamet ettiği alan olurken bu merkez, artık ürünü etrafındaki tarımsal alanlardan elde etmektedir.

² Bkz. Harvey, 2013a

Kentlerin sınıfsal niteliğinin yanında kentler, mekânsal ve tarihsel şartlara bağlı olarak, fiziksel ve toplumsal açılardan muazzam çeşitlilik göstermiştir. İlk şehirler, aşağı yukarı, M.Ö. 3000-4000 yıllarında hilal şeklindeki bereketli Mezopotamya ve Nil vadisinde ortaya çıkmıştır. Önceleri ticaret, yönetim- faaliyet yerleri olarak önem kazanırken daha sonraları yaklaşık M.Ö. 2000 yılında günümüzdeki Girit'te, Çin'in Sarı Nehir bölgesinde, Yunanistan ve İndüs vadisinde de şehirler ortaya çıkmıştır (Thorns 2004). Antik Çağ'da ise iki önemli toplum, Antik Yunan ve Roma medeniyetleri şehir hayatına damga vurmuş (Kömürcüoğlu, 2019) ve kendi medeniyetlerine has şehirler kurmuştur. Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ve Avrupa'nın Müslüman Fetihleri dolayısıyla kendi içine kapanması Avrupa'da şehir hayatının temel niteliği olan ticaret ve parasal işlemleri durma noktasına getirmiş ve bu dönüşümle tarımsal ekonomiye dayanan ve ticaretin minimuma indiği yeni bir toplumsal düzen- feodalizm- Avrupa'ya hâkim olmuştur (Pirenne 2019). Avrupa şehirleri düşüşe geçerken Orta Çağ, Çin ve İslam şehirlerinin yükselişine sahne olmuştur. Xian ve Hangzhou gibi Çin şehirleri ile Bağdat, Kurtuba gibi İslam şehirleri kültür ve medeniyetin merkezi olmuştur, İstanbul'un başkent olduğu Bizans İmparatorluğu da önemli bir şehir toplumuna sahiptir (Kömürcüoğlu 2019). Avrupa'da Orta Çağ sonlarına doğru ticaretin ve parasal ekonominin yeniden önem kazanmasıyla, Pirenne'e göre, şehir hayatı yeniden canlanmaya başlamış ve tüccar sınıfının yükselişi şehirlerin yükselişiyle paralel gerçekleşmiştir. Bu noktada şehir devletlerinin, imparatorluklardan farklı olarak, ticaret vasıtasıyla zenginleşmesi görülmektedir (Pirenne 2019).

2.2 Kapitalizm ve Kent

Şehirlerin tarihleri boyunca geçirdiği dönüşümlerden en yoğun ve radikal olanlardan biri sanayi kapitalizmiyle birlikte gerçekleşmiştir. Kapitalizmde önceki dönemlerin üretim ilişkilerine göre temel fark toplumsal artığın üretiminin niteliği ve bu artığa el koyma yollarının değişimidir. Kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinde toplumsal artık ekonomi dışı yollarla sızdırılırken kapitalizm, toplumsal artığın sızdırılması ve bu artığa el koyulmasını ekonomik yollara ve sermaye birikimi yasalarına bağlamıştır (Wood, 2003). Kapitalist üretim sisteminde üretim sürecinin başlayabilmesi için sermaye fazlaları ve emek fazlalarına ihtiyaç vardır. Bu fazlaların bir arada belli bir yerde toplanabileceği yerler olan kentler kapitalizmin tarihinde kilit rol oynamakta ve kapitalizm kendini var edebilmek için duyduğu emek ve sermaye fazlalarını kentlerde bulmaktadır (Harvey, 2013a).

Üretim araçlarının ilk birikim yoluyla veya benzer manevralara ele geçirilmesi çok sayıda insanı yaşamak için ücretli emekçiler olmaya zorlamış ve az sayıda kişinin sermaye fazlalarına sahip olmasına imkân vermiştir (Harvey 2020). Başka bir deyişle toprağa bağlı yaşayan köylülerin mülksüzleştirilmesi ve yaşamak için emeklerini satmak zoruna kalan ücretli emekçiler haline gelmesi onları kentte toplanmaya zorlamıştır.

Diğer taraftan, “zenginliğin tüccar tarafından kentlerde yoğunlaştırılması; toprak mülkiyetinin kentsel zenginlik üretimi için doğrudan parasallaştırmayla ya da tefecilerin yıkıcılığıyla mala dönüştürülmesi; parasal rant, devletin koyduğu vergiler ve diğer yeniden bölüşüm mekanizmalarıyla kırsal kesimden doğrudan fazla çekilmesi gibi yöntemler kullanılarak fazla sermayenin kullanıma sokulması ve coğrafi olarak bir azınlığın elinde toplanması sağlanmıştır (Harvey 2020).”

Bu fazlaların fiziksel altyapılar, haberleşme sistemleri ve piyasa merkezleri inşasında kullanılması sermaye dolaşımı için potansiyel temel oluştururken aynı zamanda mal kullanım değerlerinin (ücretli emekçiler dahil) kent merkezlerinde toplanması sermaye dolaşımının daha kolay yürümesini sağlayacak önkoşulları yaratmıştır. Kapitalizmin üretim ve tüketim üzerinde doğrudan denetim kurması için önce kapitalist üretimi, tüketimi ve mübadeleyi potansiyel olarak destekleyen yapıyı çevrenin üretilmesi zorunludur (Harvey 2020).

Sanayi kapitalizminin egemen üretim biçimi haline gelmeye başlaması, kapitalizmin kapsamına aldığı sektörler açısından üretimin sosyoteknik koşullarının organizasyonunda ve emek ve mal piyasalarının işleyişinde müthiş bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bunun anlamı ise kentleşmenin temelini bütünüyle değişiminin zorunlu hale gelmesidir (Harvey 2020). Bu bağlamda, kapitalizm öncesi Avrupa kentlerinde görülen zanaatkarların, ticaretle uğraşanların ve politika üretenlerin ürettiği tekeliçi sistem ve merkantilist pratikler kapitalizmce yerle bir edilirken kapitalizm öncesinden kalan sınıfsal ittifaklar da yeni bir yapıya evrilmiştir. Başka bir deyişle, feodal üretim ilişkilerinin aşılmasında kentlerin merkezi bir rolü olmuştur. Kır tarafından temsil edilen feodal lord, kentin yeni temsilcisi kapitalist tarafından alt edilmiş ve büyük ölçüde kent tarafından nitelenen kapitalizm başat üretim tarzı olarak ortaya çıkmıştır (Şengül 2001). Bu dönemin yeni servet ve güç sahipleri artık aristokratlar ve toprak sahibi ağalar veya tüccar ve esnaf loncaları değil, sanayi çağının yeni mallarını üreten endüstriyel kapitalistlerdir (Thorns 2004).

Özetlemek gerekirse 19. yüzyılda feodal üretim tarzlarının çoğunlukla aşıp kapitalizmin egemen üretim tarzı haline gelmesi, şehrin fiziksel ve toplumsal yapısında yeni

bir sayfanın açıldığını göstermektedir. Bu noktada sanayileşme süreci şehrin yapısal dönüşümündeki en büyük etkenlerden (belki de en büyüğü) biridir. Henri Lefebvre'e göre, sanayileşmenin başlangıcında şehir çoktan bir gerçekliğe sahip olsa da sanayileşme kendisinden önce mevcut bulunan bu gerçeklikle bir çatışma içine girerek gelişimine başlamıştır. Para ekonomisinin, ticari üretimin, ticaret malları dünyasının olağan üstü büyümesiyle sonuçlanacak olan sanayileşme süreci, köklü değişimler içermektedir (Lefebvre, 1974 akt. Tuna, 2017).

Marksist kent çözümlemeleri büyük ölçüde sanayi kentinin gelişme dinamikleri ile yarattığı sorunların kaynağına dair analizlere dayanmaktadır (Şengül 2008). Klasik Marksist yazında şehirleşmeye ve onun yarattığı sorunlara eğilen bölümler bulmak mümkündür.

Marx ve Engels kapitalizm ve kente dair “Komünist Manifesto”da şu yorumu yapmaktadır:

“Burjuvazi kırsal alanı kentin boyunduruğuna soktu. Koca koca kentler yarattı, kırsal nüfusa oranla kent nüfusunu büyük ölçüde artırdı ve böylece nüfusun hatırı sayılır bir parçasını kır hayatının yalıtılmışlığından kurtardı (Marx ve Engels 2018).

Mülkiyet ilişkileri ve ulusal iş bölümü bağlamında kent ve kır ayrımının derinleşerek kentin kırı ele geçirdiğini belirten Marx ve Engels'e göre kentin varlığı yönetimin, polisin, vergilerin vb. zorunluluğun, kısacası, belediye örgütünün, bu nedenle de genel olarak siyasetin zorunluluğunu içerir (Marx ve Engels 2018).

Bununla birlikte, Engels, “İngiltere’de İşçi Sınıfı’nın Durumu” ve “Konut Sorunu” eserlerinde sanayi kapitalizminin kentini mercek altına alır ve sanayi toplumunun sorun ve açmazlarını bütün çıplaklığı ile gösterir (Tuna 2017). Engels’e göre kapitalizmin yarattığı sömürü ve sefalet kendini sadece üretim alanında göstermez, yeniden üretim alanı da kapitalizmin yarattığı sefalet ve sömürünün izlerini taşır (Şengül 2001). Engels’in “İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu” isimli eseri kent yazının ve yaygın olarak kent sosyolojisinin, ilk ve önemli eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Suda 2019).

Bununla birlikte Engels’in bu çalışması sadece var olan bir gerçekliği betimlemenin ötesinde önem taşır. Engels’e göre kentlerde kentsel ayrışmayı ve alt sınıfların yaşadığı sefalet görüntülerini oluşturan sonuç doğal, biyolojik ya da edebi değildir. Büyük şehirler özgün bir diyalektik nitelik taşır: Kapitalizmin eşitsiz gelişim eğilimini gösterir ve işçi hareketinin

doğum yeri olarak görülür. Kentler kapitalist ilişkilerin gelişimi sonucu ortaya çıkan muazzam bir merkezleşmenin göstergesidir ve sınıf bilinci ve kapitalizmi yıkmaya becerisi burada yeşerir (Suda 2019).

Engels'in çalışmaları hem yöntemsel hem bilimsel olarak kent yazınında önemli bir aşamayı temsil etmektedir. Ayrıca, ileriki sayfalarda görüleceği üzere, Marx ve Engels'in çalışmaları sistematik bir mekân teorisi üretme konusunda çalışmalar yapan Henri Lefebvre, David Harvey, Manuel Castells, Neil Smith gibi kent sosyologları- düşünürlerini derinden etkilemiştir.

Tüm bu gelişmelere karşın klasik Marksist yazında mekân konusu ihmal edildiği ve boşlukların bulunduğu (bkz. Harvey, 2020) söylenebilirken, ayrıca, kent mekânına ilişkin sistematik bir yaklaşım bulmak mümkün değildir (Şengül 2001).

Sistematik mekân teorisi üretme ve kapitalizmin kentini daha detaylı ve sistematik ele alma çabası yaklaşık yüzyıl sonra, 1970'lerde, neo-Marksist kuramcılarca gündeme gelecektir. Lefebvre, öncelikle kır- kent ayrımına değinerek, Kentsel Devrim kitabında endüstrileşmeyle beraber toplumun tamamen kentleştiğini ifade etmektedir (Koçak Turhanoglu 2017). Lefebvre, sanayileşmeyle tarımsal üretimin mekânının sanayileşmenin egemenliğine girerek köyün daha geniş birimlere tabi olmasını şu cümlelerle açıklamaktadır:

“Tarımın hâkim olduğu dönemden gelen yerel ve bölgesel özgünlükler ortadan kalkmamış, hatta buradan gelen farklar hala bir şekilde kendini gösteriyor olsa da, tarımsal üretimin, emirlerine ve sınırlamalarına tabi olacak şekilde sanayi üretiminin bir parçası olma yönünde değişim geçirdiği bir gerçektir. Ekonomik büyüme, sanayileşme, bunun en üst düzeyde hem nedeni hem de sonucu olmuştur ve etkilerini tüm alanlarda, bölgelerde, ülkelerde, kıtalarda göstermektedir. Sonuç: Köylü yaşamına ait geleneksel topluluk, yani köy, dönüşüme uğramaktadır; daha geniş birimler onu masetmekte veya üzerini örtmektedir; köy, sanayiye ve sanayi ürünlerinin tüketimine entegre olmaktadır (Lefebvre 2015).”

Kent ve kır üzerine kurduğu ikiliğin yanı sıra Lefebvre, kapitalizm ve kent ilişkisi konusunda kente, kapitalizmin ayakta kalabilmesinde önemli bir rol biçmektedir. Keza Marx ve Engels'in öngördüğü üzere “kendi mezar kazıcılarını oluşturan” kapitalizm (Marx ve Engels 2018), sanayi proletaryasını gerek üretimin gerçekleştiği fabrikalarda gerekse yeniden üretimin gerçekleştiği kent mekânında bir araya toplamıştır. Dolayısıyla yarattığı bu yeni üretim ve yeniden üretim mekânında yoğunlaşma nedeniyle mezar kazıcıları olan işçi sınıfının bir arada toplanmasına ve örgütlenmesine olanak sağlamaktadır. Bu ise Marx ve Engels'e

göre kaçınılmaz olarak bir sınıf savaşı ve kapitalizmin yıkımını beraberinde getirecektir. Öte yandan Marx ve Engels'in öngörülerinin gerçekleşmediği görülmektedir. Bu noktada Lefebvre, kapitalizmin hayatta kalmasını mekânla girdiği diyalektik ilişki sayesinde başardığını belirterek, mekâna, klasik Marksist yazınına göre yeni bir rol vermiş ve kapitalizm ve mekânın diyalektik ilişkisini de sistematik bir biçimde kurgulamıştır.

Henri Lefebvre, bu durumu şöyle belirtmektedir:

“Kapitalizm, kendi iç çelişkilerini bir asırdır çözemese bile hafifletmeye başarmış ve sonuçta, Marks'ın kapitali yazısından günümüze geçen yüzyıllık sürede 'büyümeyi' gerçekleştirmiştir. Bu durumun maliyetinin ne olduğunu hesaplayamayız, ancak nasıl bir araçla gerçekleştirdiğini biliyoruz: mekânı işgal ederek ve mekânlar üreterek (Şengül, 2001; Koçak Turhanoglu, 2017).”

Bu cümlelerle anlatılmak istenen kapitalizmin mekânı keşfederek ve onu üreterek krizleri aşmayı başarması ve hayatta kalmayı sürdürebilmesidir. Lefebvre, şeylerin (metaların) mekânda üretiminden mekânın kendisinin (meta olarak) üretimine geçildiğini ifade etmektedir (Şengül 2001). Buna göre, kapitalizm mekânı soyut hale getirir çünkü kapitalizm için mekânın değişim değeri önemlidir. Böylece Lefebvre, burjuvazinin kent mekânını nasıl başarı ile kullandığını göstermektedir.

Lefebvre, kapitalist üretim ilişkilerinde mekâna dikkat çekerken çevrim modelini geliştirmiştir. Bu bağlamda, neo-kapitalist toplumda şehirciliğin rolü ve gayrimenkul (arazi spekülasyonu, inşaat vb.) konuları üzerinde durmakta ve arsa üretiminin ileri kapitalist ilişkileri olan gayrimenkulün endüstriyel üretim (birincil) çevrimine paralel işleyen bir çevrim olarak sermayenin ikincil çevrimi olduğunu vurgulamaktadır (Koçak Turhanoglu 2017).

Lefebvre, mekânın üretildiğine ve mekân üretim sürecine dikkat çekerken, neo-Marksist kent kuramında, üretim alanındaki çelişkilerin kapitalizmin tek çelişkisi olmadığı, yeniden üretim ve gündelik yaşam mekânındaki çelişkilerin de oldukça önemli olduğu başka bir yaklaşım söz konusudur.

Bu noktada Manuel Castells, emeğin yeniden üretimine dikkat çekerek şunu ifade etmektedir:

“İleri kapitalist toplumlarda mekânı yapılayan süreç, işgücünün basit ve genişletilmiş yeniden üretimine ilişkin olandır; kentsel pratik olarak adlandırılan şey, sürecin bir bütün olarak toplumsal yapı ile eklemelenmesini anlatır... Öyle görünüyor ki firmalar üretim sürecine göre ne ise, kentsel birim de yeniden üretim sürecine göre odur. Bu nedenle kentsel birim yalnızca olayların geçtiği yer (loci) olarak değil, toplumsal yapı üzerindeki belirli etkilerin kaynağı olarak da değerlendirilmelidir (Castells, 1977 akt. Gottdiener, 251).”

Bu bağlamda Castells, kent sorunun odağına emeğin yeniden üretimini koyar ve bu alandaki çelişiklere bakar. Castells, toplumsal oluşumları, ekonomi, siyaset ve ideoloji olarak üç temel uğrak çerçevesinde incelerken (B. Şen 2006) her uğrağın mekânda ifade bulunduğunu belirtir. Kent mekânının planlı yapısı siyasi kontrolün bir aracıyken, anıtsal yapılar, meydanlar ve anıtlar ideolojik yapının taşıyıcılığını yapmaktadır. Ancak kapitalist toplumlarda kent mekânının özgüllüğü ekonomik kerte de yatmaktadır üretim ve dolaşım kent üstü ölçeklerde örgütlenirken, kolektif tüketim kentsel alana özgünlük sağlamaktadır (Şengül 2001)

Kapitalizm ve kent ilişkisine diyalektik bir biçimde eğilirken, sermaye birikimi ve mekânın ilişkisini kuran bir diğer isim David Harvey'dir. Harvey, kapitalizm ve coğrafya ilişkisini sermaye birikiminin hareketleri ve onun krizleri çevresinde geliştirmiştir (Koçak Turhanoglu 2017). Kent teorisini geliştirirken Lefebvre'den sermaye birikiminin çevrim modeli ile birlikte birçok noktada etkilenen Harvey, kente felsefi yönünün ötesinde politik ekonomik yönü üzerinden yaklaşmaktadır. Bu noktada Harvey, Marksist ekonomi-politiğin kavramlarını uygulayarak kapitalizm bağlamında bir kent kuramı geliştirmeyi amaçlamış ve mekânın üretim sürecinin araştırılması için 'kent'i özgül bir ölçek olarak düzenlemiştir. (Koçak Turhanoglu 2017). Harvey, kapitalizm ve kent ilişkisini ve aralarındaki diyalektik süreci şöyle özetlemektedir: “Kapitalizm kendini yeniden üretmek için kentleşmek zorundadır. Ne var ki sermayenin kentleşmesi çelişikler yaratır. Dolayısıyla kentleşen sermayenin sosyal ve fiziksel peyzajı kapitalist gelişmenin ve teknolojik değişimin dönüştürücü güçlerinin sessiz tanığı olmaktan çok daha fazla bir şeydir. Kapitalist kentleşmenin benzersiz mantığı ve benzersiz çelişki formları vardır (Harvey 2020).

Harvey, kent teorisinde Marx'ın kapitalist birikim anlayışını teorisinin merkezine oturtmuştur:

“Marx'ın kapitalizmde büyüme teorisi, sermaye birikimini merkeze koyar. Birikim, kapitalist üretim tarzında büyümeyi güçlendiren motordur. Kapitalist sistem, bu nedenle oldukça dinamiktir ve

kaçınılmaz olarak yayılma eğilimindedir; yaşadığımız dünyayı hiç durmaksızın yeniden şekillendiren sürekli bir devrimci güç oluşturur (Harvey 2012).”

Marx’a göre burjuvazinin tarihsel misyonu, birikim uğruna birikim, üretim uğruna üretimdir (Harvey 2012). Bahsedildiği gibi, kapitalizm üretim yapmak için emek ve sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Üzerinde egemenlik kuracağı emek ve sermayeyi sağlayan kapitalist üretici, artı değer üretecektir. “Sermayedar eğer sermayedar olarak kalmak istiyorsa, artı değer bir kısmı daha fazla artı değer elde etmek için yatırıma harcanmalıdır (Harvey 2013b).” Sermayedar bunu bireysel mantıkla değil, kapitalist üretim koşullarının onu zorlandığı rekabetçi kapitalist ortam yüzünden yapar. Bu noktada sermayedar mütemadiyen elde ettiği artı değeri daha fazla artı değer elde etmek için yatırıma harcayacaktır. Fakat mütemadiyen yatırım yapmanın sonucu artı ürün üretiminin genişlemesidir. Daha da önemlisi, bu genişleme artan bir oranda devam eder, sermaye birikimi tarihinin lojistik büyüme eğrileri (para, sermaye, ürün ve nüfus) işte buradan doğar (Harvey 2013b).

Kapitalizmin bu mantığı, kapitalizmi sürekli sermaye fazlası üretmeye zorlar. Öte yandan kapitalizm artı değer üretecek emekçi kitlesini bulmak için emek fazlasına da ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada yedek işçi ordusu devreye girecek ve bu, kapitalizme işçi ücretlerini düşük tutmasını sağlayacak emek fazlasını sağlayacaktır. Sermaye ve emek fazlasının üretilmesi kadar kapitalizmin sürekliliğini devam ettirebilmesi için önemli diğer nokta bu fazlaların massedilmesidir. Sermaye ve işgücü fazlaları ne kadar üretilse de massedilmek zorundadır (Harvey 2012). “Ancak sermaye dolaşımı istikrarsızdır ve kendisini krize kronik olan yatkın hale getiren güçlü ve kargaşa yaratan çelişkiler içermektedir (Harvey 2013b).” Bu ise, doğal olarak, kapitalizmde krize giden yolu hazırlar.

Harvey, artı değer üretiminden krize giden yolu şöyle açıklamaktadır:

“Kriz, genelde, kapitalizmin varlığını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu sermaye ve emek artıklarının artık massedilemediği bir koşulda tezahür eder. Bu hale aşırı birikim diyorum. Artık sermaye ve artık işgücünün her ikisi de, görünüşte toplumsal açıdan faydalı görevlerini yerine getirme yolu kalmadığı durumdadırlar. Sözde rasyonel bir üretim tarzının kalbinde pusuya yatan irrasyonelite, kriz anında yüzeye çıkar. Bu, yoğun olarak kullanılmamış verim kapasitesi ve yüksek işsizliğiyle, birçok Batı ekonomisinin son birkaç yılda içine düştüğü bir irrasyonelite tipidir.

Massedilemeyen artıklar değersizleştirilir, hatta bazen fiziksel olarak yok edilir. Sermaye, para (enflasyon ya da borçlarda gecikme), meta olarak (satılmamış stoklar, gider fiyatının altında satışlar, fiziksel israf) ya da verim kapasitesi (durağan ya da az kullanılmış fiziksel fabrika) olarak değeri düşürülebilir. Emekçilerin gerçek geliri, yaşam standartları, güvenlik ve hatta yaşam şansları (yaşam

beklentisi, çocuk ölümü vb.) ciddi derecede azalır, özellikle de işsiz mertebesine atılmışlar için. Sermaye dolaşımı ve işgücünün yeniden üretimine ciddi destek işlevi gören fiziksel ve toplumsal altyapılar da göz ardı edilebilir. Devalüasyon krizleri, kapitalist toplumun tüm veçhelerine derin şok dalgaları yollar. Genelde, keskin toplumsal ve politik gerilimler üretirler. Ve ilgili mayadan yeni siyasi biçim ve ideolojiler doğabilir (Harvey 2012).”

Kapitalist sermaye birikiminin aşırı birikim kriziyle malul olması Harvey’nin kent teorisindeki ön kabulüdür. Harvey’e göre, “kapitalist sistem sürdürülecekse eğer, yapılması gereken şey yenilenmiş birikim için uygun koşulların yaratılmasıdır.” Bu noktada Harvey, kapitalizmin krizleri aşma yolu olarak kapitalizmin mekânla ilişkisini ortaya atar. Harvey’e göre hem coğrafi yayılma hem de coğrafi yoğunlaşma sermaye birikimi için yeni olanaklar yaratılma çabası olarak görülmeliyken (Harvey 2012) kapitalist gelişim, inşa edilmiş çevredeki eski sermaye yatırımlarının değerini korumak ile birikim için taze alanlar açmak için bu yatırımları yıkmak arasındaki bıçak sırtında yürümek zorundadır. “Sonuç olarak, kapitalizmin, vaktinde, belirli bir zamandaki duruma uygun inşa ettiği fiziksel görünümde daimî bir mücadeleye şahit olmak beklenebilir, sonraki bir zamanda, genellikle kriz esnasında, bunu yıkmak zorundadır (Harvey 2012).

Harvey, teorisinin bu noktasında sermaye birikimi sürecinde elde edilen aşırı birikimin kentlerde, yapıli çevre üretimi vasıtasıyla massedilebildiğini ve Lefebvre’in bakışına benzer bir şekilde, mekânın metalaştırılarak yeniden üretiminin kapitalizmin krizini, geçici olarak, çözmeyi başardığını söyler. Harvey, bu süreci çevrim modelleriyle açıklamaktadır.

Harvey birincil çevrim süreci ile, Marx’ın Kapital’in’den hareketle, üretim ve tüketim fonları arasındaki temel çevrimi işaret etmektedir (Enlil ve Altınok 2012). Kapitalist üretim sürecinde artı değer, ya işgücünün uzatılmasıyla (mutlak artı değer) ya da iş sürecinde gerçekleştirilen ve emek gücünün üretkenliğini (görelî artı değer) yükselten yeni organizasyonlar aracılığıyla sağlanır. Kapitalist, iş sürecindeki ortaklaşa çalışmanın ve iş bölümünün organizasyonundan ya da sabit sermaye (makine) kullanımından sağlanan görelî artı değere el koyar. Emeğin verimliliğini yükseltmeyi hedefleyen bu kesintisiz köklü değişikliklerin motoru kapitalist rekabettir. Ayrıca kapitalist sınıfın kendini yeniden üretmesi için pozitif birikim oranının devamının zorunlu olduğu varsayılır (Harvey 2020).

Harvey’in “birincil sermaye döngüsü” olarak nitelediği bu süreçte bireysel kapitalistlerin toplamda sonuçlar kendi sınıf çıkarlarına ters düşecek şekilde davranma eğilimleri ortaya çıkar. Bu çelişki aşırı birikim yönünde bir eğilim doğurur ve kullanılabilecek olan miktara göre aşırı miktarda toplam sermaye üretilir. Aşırı miktarda mal üretilirken kar

oranları azalır, âtıl üretim kapasitesi halinde ya da kârlı kullanım imkânları bulunmayan parasal sermaye halinde fazla sermaye ortaya çıkar (Harvey 2020).

Yukarıda bahsedildiği üzere, Harvey'e göre sermaye ve işgücü fazlaları ne kadar üretilse de massedilmek zorundadır (Harvey 2012). Meta üretiminin ve tüketiminin gerçekleştiği birinci çevrimde biriken sermayenin tekrar yatırıma dönüştürülmesinin mümkün olmadığı durumlarda, bu çevrimde oluşan aşırı birikimin ikinci çevrime aktarılması krizi çözmenin başlıca yollarından biridir (Şengül 2001).

İster devlet ister piyasa aracılığıyla olsun ikinci çevrime aktarılan kaynakların önemli bir bölümü kentsel yapıyı çevreye yönlendirilmektedir (Şengül 2001). Harvey'e göre "yapılı çevre", üretimin ve tüketimin yapıyı çevresi olarak ikiye ayrılır. Sabit sermaye yatırımlarını incelerken üretim süreci dâhilindeki sabit sermaye ve üretimin fiziksel çerçevesi işlev gören sabit sermaye arasında ayırım yapan Harvey, üretimin fiziksel çerçevesi olan sabit sermayeyi "üretim için yapıyı çevre" olarak niteler. Öte yandan tüketimde de paralel bir yapı vardır. Bazı unsurlar doğrudan tüketim süreci dâhilinde yer alırken (fırın, çamaşır makinesi vb. dayanıklı tüketim malları), bazı mallar ise tüketim için fiziksel çerçeve işlevi görür (konutlar, kaldırımlar vb.). Harvey, bunları da "tüketimin yapıyı çevresi" olarak adlandırır. Ayrıca yapıyı çevredeki sabit sermaye mekânsal olarak hareketsizdir. Bünyesindeki değerler tahrip edilmeden taşınılamayacağı için yapıyı çevre yatırımları üretim, dolaşım, mübadele ve tüketim amaçları doğrultusunda bir fiziksel peyzajın yaratılmasını gerektirir (Harvey 2020).

Harvey, sabit varlıklara ve tüketim havuzu oluşturmaya yönelik sermaye akımlarına "ikincil sermaye döngüsü" adını verirken, çevrimler arası geçişi şöyle açıklar:

"Açıktır ki sermayenin uzun dönemli varlıkların (bilhassa yapıyı çevreyi oluşturan varlıkların) oluşumuna yönelik hareketini kolaylaştırmak için hem sermaye hem de emek tarafında, mevcut üretim ve tüketim ihtiyaçlarıyla orantılı bir "fazla"nın varlığı zorunludur. Aşırı birikim eğilimi bu tür koşulları birincil sermaye döngüsünde periyodik olarak sağlar. Dolayısıyla bu aşırı birikim probleminin geçici de olsa olası çözümlerinden biri sermaye akımlarının ikincil sermaye döngüsüne yönlendirilmesi olacaktır (Harvey 2020)."

Son olarak Harvey, birincil sermaye çevriminde oluşan aşırı birikimin üçüncül sermaye çevrimine de aktarıldığını belirtir. Harvey'e göre "üçüncül sermaye döngüsü", bilim ve teknoloji yatırımlarından (bilimi üretimin hizmetine sunan ve böylece üretici güçleri durmaksızın köklü biçimde değiştiren süreçlere katkıda bulunan yatırımlar), ikinci olarak da

emek gücünün yeniden üretimi süreçleriyle doğrudan bağlantılı çok çeşitli sosyal harcamalardan oluşur (Harvey 2020).

Özetlemek gerekirse, “genel olarak, aşırı birikim dönemlerinde sermaye akışı, üretim ve tüketim alanından (birinci çevrimden) çekilerek, ya sabit sermaye ve tüketim fonu şekline dönüşmekte (ikinci çevrime aktarım); ya da sosyal harcamalara, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yönelmektedir (üçüncü çevrime aktarım). Ancak bu yatırımlar sermayenin gelecekteki verimliliğine katkıda bulundukları oranda üretken olarak tanımlanmaktadırlar. Örneğin daha eğitilmiş işgücü, daha etkili bir ulaşım- iletişim sistemi, daha fazla sermaye birikimini sağlamaktadır (Enlil ve Altınok 2012).”

Harvey, sermaye akışının yönünün ikincil veya üçüncül döngülere çevrilmesiyle, sermaye döngüsünün aşırı birikim krizlerinin üstesinden gelinebileceğini belirtir. (Harvey 2020). Ne var ki durum da geçicidir. “Birincil sermaye döngüsünde aşırı birikim oluşur, basın arttıkça ya birikim süreci tıkanarak duraklar ya da sermaye yeni kanallardan ikincil ve üçüncül döngülere akarken yeni yatırım fırsatları bulunur. Bu hareket bir sızıntı şeklinde başlayıp bu tür yollarla artı değer üretimini artırma potansiyeli keskinleşince bir sele dönüşebilir. İkincil ve üçüncül döngülerde aşırı yatırım yönünde yaygın bir eğilime dönüşür ve krizler ikincil ve üçüncül sermaye döngülerinde ortaya çıkar (Harvey 2020)”

Harvey aşırı birikim ve sermaye döngülerinde aktarım yoluyla gelişen krizi şöyle açıklamaktadır:

“Sabit sermaye ve tüketim havuzu açısından krizler varlıkları değerlendirme krizi şeklini alır. Kronik aşırı üretim, sabit sermaye ve tüketim havuzu unsurlarında değer kaybıyla sonuçlanır- yapıları çevreyi, dayanıklı üretim mallarını ve dayanıklı tüketim mallarını etkileyen bir süreç söz konusudur. Benzer şekilde sermaye akımları tablosunda krizin olduğu başka noktalar da gözlemleyebiliriz- sosyal harcamalarda (sağlık, eğitim, askeri baskı vb.), tüketim havuzu oluşumunda (konut) ve teknoloji ve bilimde krizler. Bu alanların herhangi birinde üretici yatırım potansiyelinin tükenmesi krizin doğuşu nedenidir. Sermaye akımlarının devam etmesi artı değer üretiminin dayandığı tabanı genişletemez hale gelir.

Krizler kapitalist üretim tarzı dahilindeki "akla aykırı aklileştirme araçları"dır. Dengesizlik göstergeleridir ve üretim, mübadele, bölüşüm ve tüketim süreçlerinin rasyonelleştirilmesi yönünde baskı yaparlar (emek için olduğu kadar kapitalist sınıfın bazı kesimleri için de bu ıstırap verici olabilir (Harvey 2020).”

Harvey'in sermaye birikim süreçleriyle kent mekânı arasında kurduğu temel ilişki yukarıda bahsedilen sermaye birikim döngüsünü temel almaktadır. Başka bir deyişle kentsel

yapılı çevrenin oluşumunu sermaye birikim süreçlerinden ayırmanın olanağı kalmamaktadır (Şengül 2001). Harvey'e göre içerdiği diğer şeyler bir yana kent süreci; üretim, dolaşım, mübadele ve tüketim için esaslı fiziksel altyapı üretimi demektir. Bu sebeple ilk temas noktası bu yapılı çevrenin nasıl üretildiği ve gerek değer gerek artı değer üretimi için bir imkânlar sistemi- kullanım değerleri kompleksi- olarak nasıl hizmet verdiği meselesidir. İkinci olarak ise tüketim tarafı ele alınmalıdır. Kentte emek gücünün yeniden üretimi hayati önem taşır ve bazı sosyal harcamaların yapılmasını ve bir tüketim havuzunun oluşturulmasını gerektirir. Bu bağlamda, sermaye birikim süreci döngüsünde gösterilen akımlar, yapılı çevreye yönelik sermaye hareketlerini (hem üretim hem de tüketim için) ve emek gücünün yeniden üretimi için yapılan sosyal harcamaları yansıttıkları ölçüde kapitalist sistemdeki kent sürecini kavrama noktasında ihtiyaç duyulan yapısal bağlantıları sunar (Harvey 2020).

Harvey'e göre sermaye döngüleri arasındaki akış ve krize gidiş oldukça uzun bir süreyi kapsar. Öte yandan kapitalizmin yaratıcı yıkım içeren karakteri de bu yol sonunda ortaya çıkar. Kapitalizmin iç çelişkilerinin etkileri yapılı çevredeki sabit ve taşınamayan yatırımlara yansıdığına, ortaya çıkan peyzajın tarihsel coğrafyasında apaçık sergilenir (Harvey 2020). Sabit sermaye yatırımindaki krizler, birçok bakımdan coğrafi mekânın diyalektik dönüşümüyle eşanlamlı olarak görülür (Harvey 2012).

Belirtilmesi gereken diğer bir nokta, Harvey'in kent sürecinde sermaye birikimi modeliyle birlikte sınıf mücadelesini de teorisinin temeline koymasıdır. Kapitalist toplumun sınıfsal karakteri emek üzerindeki sermaye tahakkümüdür. Yukarıda bahsedildiği üzere her kapitalist üzerinde etkili dışsal zorlayıcı yasalar olarak kapitalist üretimin doğal yasaları, rekabet sürecinde otoritesini ortaya koyar (Harvey 2020). Bunun anlamı, her kapitalistin, esasında bireysel ve özgür olarak hareket etse de kapitalist üretim sürecinde hayatta kalmak için rekabet etmek zorunda kalması onu "üretim için üretim" kuralına uymaya zorlar. Dizginsiz rekabet koşullarında kapitalistler isteseler de istemeseler de istihdam ettikleri insanlara hep daha fazla baskı uygulamaya zorlanırlar. Bireysel emekçi bu saldırı karşısında çaresizdir. Emekçiler açısından tek çözüm bir sınıf oluşturmak ve sermayenin saldırılarına direnmek için kolektif araçlar bulmaktır. Kapitalist birikim formu sonuç olarak emek ile sermaye arasında açık ve net bir sınıf mücadelesi yaratır (Harvey 2020). Harvey'nin kapitalizm çerçevesinde kent yorumu, kenti, ikiz temalar olarak birikim ve sınıf mücadelesine dayandırmaktadır (Harvey 2020).

Harvey'e göre sınıf mücadelesi kendini kentte mekânsal ayrışmayla da gösterir. Harvey, kent ve kapitalizm ilişkisini açıkladığı teorisini ampirik incelemelerle de genişletmiştir. 19. yüzyılda Paris'in dönüşümünü, yukarıda bahsedilen kent sürecinde birikim ve sınıf mücadelesine dayandırdığı teorisiyle açıklamaktadır. 3. Napolyon'un desteği ile Paris kentinde büyük ölçekli imar operasyonları başlatan Baron Hausmann, aslında sermayenin birinci çevrimde içine düştüğü krizi, yatırımları kente yönlendirerek çözmüştür. Kente aktarılan kaynaklar sayesinde aşırı birikim krizi çözülürken Hausmann'ın geniş bulvarlar açma ve kent merkezindeki çöküntü alanlarını temizlemeye yönelik müdahaleleri, bu alanlardaki emekçileri yerlerinden etmiş ve kentin daha önce olmadığı biçimde sınıfsal temelde mahallelere bölünmesine yol açmıştır (Şengül, 2001; Harvey, 2012b; Harvey, 2020).

2.3 Neoliberalizm ve Kent

Neoliberalizm, ilk bölümde incelendiği üzere, kapitalizmin özgül bir versiyonudur. Bu bağlamda, neoliberalizmin kent süreciyle ilişkisi kapitalist yaratıcı yıkım dahilinde özel bir konumdadır. Dolayısıyla neoliberalizm ve kent mekânı ilişkisini doğru bir şekilde anlayabilmek için yukarıda detaylı bir şekilde incelenen kapitalist sermaye birikim süreci ve kent mekânı arasındaki diyalektik ilişkiyi net bir şekilde ortaya koymak ve anlamak gereklidir. Buna ek olarak neoliberalizmin kapitalist gelişimdeki rolünü ve özgül taraflarını da anlamak önemlidir. Bu sebeple neoliberalizm ve kent ilişkisine geçmeden önce neoliberalizm öncesinde, "uzlaşmacı liberalizm" veya "gömülü liberalizm" olarak adlandırılan ekonomik, politik ve sosyal anlamda Keynesçi ve Fordist paradigmanın hâkim olduğu dönemin kentleşme pratiklerini incelemek, neoliberal dönemi anlamak için oldukça önemli bir gerekliliktir.

2.3.1 Neoliberalizm Öncesi Kentleşme

Harvey'ci bakışla, yukarıda bahsedildiği üzere, sermaye birikim sürecinde sermaye döngüleri arasında akış ve krize giden süreçten kent süreci ayrılamaz. Sermaye birikim sürecinin krize girdiği durumlarda ise zorunlu olarak kentin fiziksel ve sosyal peyzajında da dönüşüm meydana gelmektedir. Harvey'nin kriz ayrımında, 1930'larda yaşanan kriz küresel kriz sınıflandırmasına girer. Bu anlamda, küresel krizler kapitalist üretim sistemi dahilinde tüm sektörleri, alanları ve bölgeleri değişik ölçülerde etkiler. Dolayısıyla sabit sermayenin ve tüketim havuzunun değer kaybının, bilim ve teknoloji krizinin, devlet harcamalarında mali krizin ve emek üretkenliği krizinin kapitalist sistemin bütün bölgelerinde ya da çoğu bölgesinde aynı anda patlak verdiğine tanık olunur (Harvey 2020).

1929’de başlayan kriz o güne kadar dünyanın gördüğü en büyük kriz olduğu kadar iktisadi, siyasi, sosyal anlamda da yeni bir dünya sistemini beraberinde getirmiştir. İlk bölümde üstünde durulduğu üzere bu sistem, Keynesçi öğretinin egemen olduğu ve liberalizmin “gömülü liberalizm” (embedded liberalism) şeklinde tezahür ettiği kapitalizmin yeni bir biçimidir. Harvey’e göre 1930’ların krizinde madalyonun bir yüzünde aşırı birikim varken öteki yüzünde yetersiz tüketim görünmektedir (Harvey 2020). Bu krizin çözümünde egemen anlayış arz karşısında talebin arttırılması gerektiği fikridir ve bu sebeple devlet ekonomiye daha fazla müdahil olurken üretim sistemi Fordist bir versiyona kaymış ve sınıflar arasında bir uzlaşma oluşturulmaya çalışılmıştır. Krize karşı çözüm arayışı, odak noktasının üretimden bölüşüme ve tüketime kaydırılması şeklinde tezahür etmiştir (Harvey 2020).

Kent sürecinde ise bu durum kentin fiziksel ve sosyal örgütlenmesinde değişimi beraberinde getirmiştir. Kent ve kapitalist sermaye birikiminin diyalektik ilişkisi bağlamında kapitalizm, direksiyonu “arz yönlü” kentleşmeden “talep yönlü” kentleşmeye çevirmiştir (Harvey 2020). Bu dönemin genel özelliği, İkinci Dünya Savaşı sonrası nüfus artışıyla birlikte, gelişmiş ülkelerde büyüme oranlarının yüksek seyretmesi ve sosyal refahın devlet eliyle arttırılmasıyla kentlerin üstlendiği işlevler açısından temel farklılık emeğin yeniden üretiminin ön plana çıkmasıdır (Şengül 2008).

Bu dönem, gelişmiş Batı Ülkeleri’nde kent süreci açısından “banliyöleşme” olarak adlandırılan bir süreci de içine alır. İktisadi olarak sosyal refah anlayışının gündeme gelmesinin yanında üretim modelinde Fordizme geçiş bu sürecin önünü açan değişimlerden biridir. 20. yüzyılda Fordizm ve refahçılık birlikte egemen olurken bu, hem ekonomik hem de devlet faaliyetinin üretim ve verimini arttırmak ve tüm birimleri gittikçe daha çok standartlaşan kitle tüketimi modeline dâhil etmek için tasarlanan bir zamandır. Aynı zamanda bu dönemde banliyölerin büyümesi ve tek-aile konutlarının kendi arsaları üzerinde hızla çoğalması gerçekleşmiştir (Thorns 2004). Banliyöleşmenin en tipik örnekleri Birleşik Krallık ve ABD’de görülürken kentin fiziksel ve sosyal örgütlenmesindeki bu dönüşüm kapitalist sermaye birikiminin kentle kurduğu diyalektik ilişkinin de bir tezahürüdür. Banliyöler kitlesel tüketicilerin belirleyici özelliği olan çamaşır makinesi, buzdolabı, çim biçme makinesi, televizyon ve video gibi ev eşyalarının üretimini teşvik eden mükemmel tasarımlar olarak kabul edilirken (Thorns 2004) ABD’nin banliyöleşmesi de altyapının yenilenmesi meselesinden ibaret değildir. Harvey’e göre, tıpkı İkinci imparatorluk dönemi Parisi’nde olduğu gibi, yaşam tarzlarında köklü bir değişimi de beraberinde gelmiştir (Harvey 2013b). Ortaya çıkan yeni yaşam biçimi sonucunda, dönemin iktisadi aklına uygun olarak, ürünlerin

tüketiminde de muazzam artış meydana gelmiş ve “bütün ürünler artı sermayenin soğurulması için üzerine düşeni yapmıştır. Böylece banliyöleşme savaş sonrası dönem artı sermayenin soğurulmasında kilit rol oynamıştır (Harvey 2013b).”

Fordist üretimin hâkim olduğu kent sürecinde rasyonel ve kapsamlı kentsel planlama, şehir gelişimi ve bölgesel planlamaya önem kazandırırken bu sürecin en büyük sonuçlarından biri bölgelere ayırma ve diğer benzer düzenleyici yöntemlerle konut, sanayi, ticaret, alışveriş ve eğlence alanları arasında ayrımlar oluşturmaktır (Thorns 2004). Kentin fiziksel ve sosyal örgütlenmesinin bu denli dönüşümü, doğal olarak, sosyo-mekânsal ayrışma sürecini de beraberinde getirmektedir. Bu noktada halkın açık yaşamını şehir içinde sürdürmesi ve “özel-ailesel” faaliyetlerin banliyölerde egemen olması meydana gelen en büyük ayrımlardan biridir. Ayrıca toplumsal cinsiyet temelli kentsel ayrımlar da bu dönemde gündeme gelmektedir. Şehrin erkeklerin özel alanları ve özellikle gün içinde çoğunlukla hizmetin ulaşmadığı banliyölerin kadın ve çocukların yeri olması nedeniyle bu ayrım da büyük oranda cinsiyete dayanmaktadır (Thorns 2004). Aynı zamanda şehir merkezinin daha çok üretim ve ticaretin mekânı haline gelmesi sonucunda şehir merkezlerinin çöküntü bölgeleri haline gelmesine ve kentin yoksul ve marjinal kısmının bu alanlarda yaşamaya başlamasına ek olarak, orta ve üst sınıfın şehir merkezinden uzak banliyölerde yaşaması bu dönemin sosyo-mekânsal ayrışmasının bir başka önemli boyutudur.

Öte yandan, Şengül’e göre, azgelişmiş ülkelerde durum oldukça farklıdır. Sermaye birikiminin yetersizliğinin getirdiği sınırlama, gelişmeci devleti kentsel alanlara yapılan yatırımları olabildiğince sınırlamaya itmiştir. Kaynakların öncelikli olarak sanayileşmeye yönlendirilmesi, kentsel altyapıyla birlikte tüketime ayrılan kaynakların oldukça sınırlı kalmasına yol açmıştır. Ancak paradoksal bir durum olarak aynı dönem, bu ülkelerde kentlerin kırsal kökenli göçü en yoğun yaşadığı dönem olmuştur. Bunun anlamı, kentsel altyapı ve hizmetler konusunda yoğun bir talebin oluşmasıdır. Ancak yapısal sınırlama, belli dönemler hariç, devletlerin bu taleplere duyarsızlığı ile sonuçlanmıştır. Diğer bir anlamda, kentleşme sürecinde ortaya çıkan talepler karşılanmayarak bu sürecin gerektirdiği çözümlerin bulunması yerel toplulukların inisiyatifine bırakılmıştır. Gecekondu, enformel sektör ve benzeri türden oluşumlar, bu tür bir yerel topluluk temelli çözümler olarak ortaya çıkmıştır (Şengül 2008).

2.3.2 Neoliberal Dönemde Kentleşme

Gelişmiş ülkelerde Keynesçi refah dönemi gelişmemiş ülkelerde ise ithal ikâmecî sistem olarak adlandırılan bu dönemdeki kent süreci hem kapitalist sermaye birikim sisteminin çelişkileriyle malul olması hem de sosyo-mekânsal ayrışmanın yarattığı sınıfsal çelişki sebebiyle sürdürülebilir olmaktan uzaktır. 1970’lerin sonlarına doğru Keynesçi iktisadi sistemin ve Fordist üretim sisteminin çöküşü yeni bir iktisadi, siyasal ve sosyal bir krizi tetiklerken 1960’ların sonlarındaki şehir temelli protestolar kentsel sistemin iktisadi, sosyal ve mekânsal olarak hâlihazırdaki örgütlenme biçimiyle sürdürülemeyeceğini göstermektedir. Bu çöküş, kentlerde bu dönemde ortaya çıkan yapılanmanın, 1980’li yıllarda hâkim hale gelen neoliberal gelişme stratejilerine paralel bir biçimde, radikal bir dönüşüme uğramaya başlamasına sebep olmuştur (Şengül 2008). “Kentlerin Fordist- Keynesyen üretim ve yeniden üretim sistemlerindeki merkezi yeri onları neoliberal alan açma stratejileri için (eğer hedef değilse bile) kilit alanlar haline getirmektedir (Theodore, Peck ve Brenner 2012).”

Harvey’e göre, “neoliberal sistemin yaratılması, sadece kurumsal çerçeve ve güçlerin değil (politik-ekonomik meselelerde olduğu varsayılan temel devlet bağımsızlığı gibi) aynı zamanda iş bölümü, sosyal ilişkiler, sosyal yardımlar, teknolojik bileşimler, yaşam biçimleri, toprağa bağlanma biçimleri, alışkanlıklar, düşünme biçimleri vb.’yi içeren yapının da büyük ölçüde yıkımına sebep olmuştur (Harvey 2007).” Bu bağlamda, neoliberalizmin “yaratıcı yıkımı” toplumsal hayatın bütün bağlamlarında bir dönüşüme sebep olmuştur. Nik Theodore, Neil Brenner ve Jamie Peck’e göre kentlerde neoliberal dönüşümün yaratıcı yıkımı iç içe geçmiş diyalektik iki ana referansla gerçekleşmektedir. İlk olarak, süregelen kurumsal düzenlemelerin ve siyasi uzlaşmaların piyasa odaklı reform girişimleri yoluyla (kısmen) tahrip edilmesi; ikinci olarak da, piyasa odaklı ekonomik büyüme, metalaştırma ve sermaye merkezli yönetim için gerekli yeni altyapının (eğilimsel olarak) inşa edilmesi (Theodore, Peck ve Brenner 2012).

İlk bölümde bahsedildiği üzere neoliberalizm, birçok yazar tarafından toplumu ve toplumsal yapıları serbest piyasa denetimine sokan bir program olarak ifade edilmektedir. Neoliberalizm, ülke içinde piyasanın hâkimiyetini sağlamasıyla birlikte uluslararası çapta, küreselleşmeyle birlikte, serbest piyasayı ve serbest ticareti hâkim kılmayı hedeflemektedir. Bu noktada mekânın dönüşümü de, gerek yerel gerek uluslararası çapta, piyasa güçlerinin güdümüne girmektedir. Keynesçi dönemde mekânın yapılanmasında siyaset ve piyasanın uzlaşısıyla oluşan ve yöneticilerin süreçte önemli rol oynadığı planlama mantığı

gündemdeyken neoliberalizm, toplumu “değişim değeri”nin ve piyasanın güdümüne soktuğu ölçüde mekânı da yerel veya küresel piyasa güçlerine tabi kılmıştır. Lefebvre, Keynesyen dönemdeki “rasyonel” planlamaya dayanan kentleşmeyi işaret ederek şöyle demektedir:

“Onlar (siyasetçiler mi? Hayır; daha ziyade önemli bir yetkiye ve otoriteye sahip olan işbirlikçileri ve teknokrat yardımcıları), onlar mekânsal planlamayı icat etmişlerdi; özellikle de Fransa’da. ‘Olayların akışı’na bırakıldığında kötü bir görünüm edindiği (haklı gerçeklerle) görülen Fransa mekânını rasyonel olarak şekillendirmek, biçimlendirmek gerekiyordu(...) Uyumlu bir ulusal mekân üreterek yalnızca kar arayışına itaat eden “vahşi” şehirleşmeye biraz düzen vermek gerekiyordu (Lefebvre 2014).”

Lefebvre ilerleyen satırlarda ise şöyle devam eder:

“Bu orijinal planlama teşebbüsünün günümüzde parçalandığının, neoliberalizm tarafından hiçe indirildiğinin, o zamandan beri de bir daha belini doğrultamadığının herkes farkında (Lefebvre 2014).”

Lefebvre’in cümleleri neoliberal kentleşmeye geçişi en güzel anlatan cümlelerdendir. Keynesçi dönemde rasyonel planlamaya dayanan kent anlayışı neoliberalizmce parçalanırken “ulusal mekân üreterek kâr arayışına itaat eden vahşi şehirleşmeye düzen verme çabası” neoliberalizmce yok edilmiştir. Neoliberal dönüşüm sonucu, mekânın üretimi konusunda piyasa ilişkilerinin tahakkümü, “düzen verme çabası” olmadan geçerlidir. Bu durum, özellikle az gelişmiş ülkelerde daha açık bir biçimde neoliberal kentleşmenin tezahür edeceği bağlamı gösterecektir.

Neoliberal yeniden yapılanma süreciyle birlikte kent sürecinde en büyük dönüşüm, Keynesçi dönemde kentlerin üstlendiği işlevin emeğin yeniden üretimini ön plana çıkarmasıyken 1980 sonrasında sermayenin yeniden üretiminin birincil olarak ön plana çıkmasıdır. Ayrıca bu dönemde, sermaye birikim sürecinde ulus devletin rolü de değişmekte ve üretimin örgütlenmesinde ve sermaye dolaşımında küreselleşme giderek güçlenen bir olgu haline gelmektedir (Şengül 2008).

Bu bağlamda eğitim, sağlık, ulaşım ve benzeri türden hizmetlerin sağlanmasından devlet dereceli olarak çekilirken, çekilmediği alanlarda da hizmetin sağlanmasını ihale ve benzeri yöntemlerle özel sektöre bırakmıştır. Bu yönelim bir anlamda refah devletinin

çözölüşünün kentsel düzlemdeki yansımasıdır (Şengöl 2008). Gelişmiş ölkelerde yerel yönetimler emeğin yeniden üretiminde üstlendikleri rolü ikinci plana itmiş ve sermayenin desteklenmesine yönelik bir müdahale anlayışına yönelmişlerdir. Diğer taraftan gelişmiş ölkeler kentleri için geçerli olan bu eğilimler azgelişmiş ölkeler kentleri için de geçerli olmuştur. Devlet, merkezi ve yerel yönetim düzeylerinde, birlikte tüketim alanından özelleştirme ve benzeri politikalarla çekilirken, sermaye merkezli politikalarla yönelmiştir (Şengöl 2008).

Neoliberalizmin kent ile kurduğu ilişkiyi “Liberalism, Neoliberalism, and Urban Governance: A State–Theoretical Perspective” isimli makalesinde ele alan Bob Jessop’a göre, şehirler için neoliberalizmin bazı anlatımları “Şehir Geleceği 21 Üzerine Dünya Raporu” başlığıyla yayınlanan raporda fark edilebilir³ (Jessop 2002). Jessop, dört temel başlıkta bu raporun şehirlere biçtiği yeni neoliberal rolü inceler.

İlk olarak, bu rapora göre, şehirler açık bir biçimde ekonomik büyümenin motoru, ekonomik, politik ve sosyal inovasyonun temel merkezleri ve uluslararası rekabetin teşvik edilmesi ve pekiştirilmesinde kilit aktörler olarak görülürler. Ayrıca, yazarlar farklı tipte hiper enformel büyüme, dinamik inovasyon, öğrenmeye dayanan ve modası geçmiş Fordist büyüme modelini reddeden şehirler tanımlamakta ve her biri için farklı cevaplar önermektedir. Bu, yine de, ortalama neoliberal programın aynı değişim setlerini içeren farklı adaptasyonlarını temsil etmektedir

İkinci olarak, tanıdık neoliberal eleştirisiyle aynı doğrultuda, refah devletleri maliyetli, aşırı ağır, verimsiz, yoksulluğu bitirmekte yetersiz, onları güçlendirmekten ziyade nakit haklarına aşırı derecede odaklı vb. görülmektedir. Rapora göre, önceden kurulduğu yerde, refah devleti insanları refahtan (welfare) çalışmaya yönleltmeyi vurgulayan politikalar yararına ortadan kaldırılmalıdır. Bununla birlikte sosyal yeniden üretimde karşılaşılan sorunların çözümü için enformel sosyal yardım mekanizmaları ön plana çıkmaktadır. Eğitim ve enformel kendi kendine yardım mekanizmaları hayatta kalmak ve sürdürülebilirlik için anahtardır

Üçüncü olarak, “Dünya Raporu” açık bir şekilde ekonomik, politik ve sosyal örgütlenmede ulus ölçeğinin ortaya çıkan krizini, küresel düzeyin artan önemini, yerel ve bölgesel düzeylerin dirilişini tanımaktadır. Ve buna cevap olarak hizmette yerelliğin ve

³ Urban 21, 2000 yılı Temmuz’unda Berlin’de toplanan ve Alman Hükümeti’nin sponsorluğuna ek olarak Brezilya, Güney Afrika ve Singapur hükümetlerinin desteklediği prestijli bir uluslararası konferanstır. Raporu, “en büyük ve en iyi”ler arasından seçilen ve bir dizi bağımsız, profesyonel ve özel nitelikli aktivitelere dahil olan kişiler hazırlamıştır (Jessop 2002).

dayanışmanın ilkelerini önermektedir. Sorunlar, ulusal yönetimden gelecek inşa desteği ve finansal destekle, olabilecek en alt düzeyde çözüme kavuşturulmalıdır.

Dördüncü olarak tepeden inme ulusal yönetim yerine, ortaklık ve ağlar üzerine güçlü bir vurgu vardır. Böylece ekonominin, politikanın ve sosyal organizasyonun farklı ölçeklerinde hizmette yerellik ve dayanışmaya ek olarak rapor, özel sektör ve kamu ve devlet ve sivil toplum arasında ortaklığı önerir. Kamu-özel sektör ortaklıkları, yine de, piyasa unsurlarıyla birlikte çalışmalıdır, ona karşı değil. Ortaklığı teşvik etmek devletin geri çekilmesini gerektirmektedir.

Son olarak, Jessop'a göre Dünya Raporu neoliberal projeyi farklı bölgelerde ve/veya şehir biçimlerinde desteklemek ve tamamlamak için farklı strateji setlerini de tanımlar ve önerir. Gelişmiş dünyanın enformel, zayıf biçimde düzenlenmiş ve kırılğan hiper büyümüş şehirleri için raporun önerisi, halkçı enerjileri harekete geçiren, enformel veya sosyal ekonomik ve toplulukçu değerlerin güçlü vurgusuyla neoliberalizmin bileşimidir. Bunun tam tersi durumlarda ise Atlantik Fordist bölgelerin olgun şehirleri için böyle bir seyreltme önerilmemektedir: Onlar, neoliberal ilaçlarını almalıdır (Jessop 2002).

Kentlerde yaşanan neoliberalizasyonun paralelinde sermayenin hareketliliğinin artması ve ulus devletlerin daha az müdahaleci hale gelmeleri yerel birimlerin yerel girişimciler liderliğinde kendilerini aktive etmeye başlamaları sonucunu doğurmuştur. Yerel birimler uluslararası mekânsal iş bölümünde kendilerine daha iyi bir konum elde etmeye yönelik birbirleriyle yarışmaya itilirken kentler, dünya kentleri hiyerarşisi içinde, kendilerine olabildiğince avantajlı bir yer elde etmeye yönelik stratejiler izlemeye başlamıştır (Şengül 2008).

Bu eğilimler gelişmiş ülke kentleri için olduğu kadar büyük ölçüde azgelişmiş ülke kentleri için de geçerli olsa da hali hazırda yetersiz olan birlikte tüketimin daha da geri plana itilmesi, bu ülkelerde özellikle bu tür hizmetlerden yararlanan kent yoksullarının durumunu daha da kötüleştirmiştir. Sermayeye yönelik kentsel politikalar ise, endüstriyel büyümeyi hedefleyen sermayenin sınırlılığı nedeniyle Batı'dakine benzer bir yerel yarışmacılık yerine zaten mevcut olan rant merkezli bir kentsel gelişme anlayışını güçlendirmiştir (Şengül 2008).

Kent mekânının neoliberal dönüşümü ulusal ölçekli tepeden inme politikaların reddini ve ortaklık ve ağların(network) ön plana çıkmasını gündeme getirirken kent yönetiminde de bir değişiklik meydana gelmektedir. Mevcut yazın bu değişimi yönetimden yönetişime geçiş

olarak adlandırmaktadır (Şengül 2008). Bu anlayışa göre kentlerin kendilerini pazarlamaları geniş katılımlı bir yönetsel yapı ve süreci de gerektirmektedir. Geçmişte olduğu gibi devlet kurumlarının bu tür bir sorumluluğu tek başlarına yerine getirmeleri mümkün değildir. Yerel aktörlerin desteğini almayan bir yönetim anlayışının kenti temsil edebilmesi mümkün görülmemektedir. Bu tür bir yönelimin yerel devlet açısından en önemli sonucu, yönetim olgusunun kurumsal yapısının geçmişteki belirgin çizgilerle tanımlanmışlığını yitirmesidir. Kamu ile özel arasındaki ayrımın büyük ölçüde çöktüğü bir dönemde, yönetimin kurumsal yapısı da belirginliğini yitirmekte ve kurumsal sınırları daha az belirgin yönetim yapıları ortaya çıkmaktadır. Böylece kent yönetimi bir yandan daha geniş bir içerik kazanıp devlet örgütlenmesinin dışına taşarken, bir yandan da enformel ve esnek bir yapı kazanmaktadır (Şengül 2008).

Yeni yönetim anlayışına göre kentlerde karar verici aktörlerin devlet, piyasa ve yerel topluluk güçlerinin bileşiminden oluşması daha çoğulcu ve çok aktörlü bir kent gelişimini ve kent ölçeğinde hizmette yerellik ve dayanışmayı ön plana çıkaracağı varsayılır. Oysa Marx'ın belirttiği üzere “Haklar eşitse, karar veren güçtür (Marx, 1996 akt. Jessop, 2002).” Bu bağlamda bu durum örgütsüz toplulukların ve bireysel katılımın bu modelde yer bulamamasına veya bulsa bile piyasa güçleri tarafından baskılanmasına yol açabilmektedir. Dolayısıyla bu model, pratikte, sermaye yararına manipüle edilemeye açık açık bir modeldir.

Özetlemek gerekirse 1980 sonrası dönemde kentlerin dönüşümünün en önemli özelliği emeğin yeniden üretiminin önceliğini yitirmesi, buna karşın sermayenin desteklenmesine yönelik politikaların ön plana çıkmasıdır. Bu süreç içinde kentlerin yönetimi de sınırları belli olan yerel devletin sorumluluğunun dışına taşarak sermayenin de içinde aktif biçimde yer aldığı koalisyonların sorumluluğuna girmeye başlamıştır. Bununla birlikte, tersi yöndeki bir söylemin varlığına karşın, kentlerde yerel toplulukların temsiliyeti sınırlı kalmış, bunun gerçekleştiği durumda ise katılımın çerçevesi, daha yaşanılır kentler yaratmaktan çok daha fazla rant elde etme kaygıları tarafından belirlenmiştir (Şengül 2008).

1980’ler sonrası kurulan neoliberal hegemonyaya paralel olarak kent mekânında gündeme gelen dönüşümlerden bir diğeri sanayisizleşme olarak adlandırılan olgudur. Birinci bölümde üstünde durulduğu üzere, küreselleşmeyle birlikte neoliberal yeniden yapılanmanın dayanaklarından biri finans piyasalarının, özellikle gelişen teknoloji sayesinde, önem kazanmasıdır. 1980’lerden sonra özellikle gelişmiş ülkelerde görülmeye başlayan sanayisizleşmenin temelinde bu olgu ve üretimin mekânsallığında görülen değişim

yatmaktadır (Kuran 2019). Neoliberal ekonomi politikalarının filizlendiği yıllarda Thatcher ve Reagan, finansallaşmanın ve sanayisizleşmenin ön plana çıkması için özellikle çaba sarf etmişlerdir. Örneğin Birleşik Krallık'ta "Başbakan Thatcher, eski fabrikaları yenilemek yerine kapatmış, neredeyse bir zamanların sanayi İngiltere'sini yok etmiş ve işsizliği görmezden gelmiştir. Bunun yerine, Britanya İmparatorluğu'nun geçmişteki gelir kaynakları olan 'finans' kesimini, küresel çapta bir merkez yapma yoluna sokarak ülkesini neoliberal dünyanın '2. Küresel Finans Merkezi' yapma yolunu böyle açmıştır (Kazgan 2016)."

1970'lerde ABD ile Birleşik Krallık, sermayenin kâr haddindeki düşüşe çözümü sermaye hareketlerini tam serbestleştirmede görmüş ve güçlü finans yapıları ile küreselleşme vasıtasıyla içine düştükleri darboğaza çözüm üretmeye çalışmışlardır. Nitekim ABD dünyanın birinci, Birleşik Krallık ikinci büyüklükteki "finans merkezi" olarak ileriki yıllarda sistemde yerini almıştır (Kazgan 2016). Daha sonra AB ve diğer gelişmiş ülkelerin izlediği bu yolu, neoliberal politikalar vasıtasıyla, gelişmekte olan ülkeler de izlemiştir.

Sanayisizleşmenin diğer önemli sebebi olan üretimin mekânsallığında yaşanan dönüşüm ise üretimin ulus üstü biçimde yapılıyor olmasını ifade etmektedir. Uluslararası iş bölümü dikkate alınırsa gelişmiş ülkelere gözlemlenen sanayisizleşme sürecinin dünya genelinde eşzamanlı olarak gerçekleştiği iki farklı örüntü dikkat çekmektedir. Bunlar, hizmet sektörünün büyümesi ve bu sektördeki istihdam artışı ile sınai üretimin maliyet açısından daha avantajlı ülkelere ihracıdır. Tüm bunlarla birlikte hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki kentsel mekân organizasyonları, iktisadi eğilimler, emek gücünün yapısı ve sektörel dağılımın değişime uğradığı görülür.

Sanayisizleşme süreciyle birlikte kentler, 1800'lerden beri sahip olduğu sanayi üretimindeki merkezi konumu kaybetmiştir. Sanayiler genel olarak maliyetin ucuz olduğu ülkelere özel olarak ise kentlerin dışına çıkarılmaktadır. Üretimin yapısındaki böylesine büyük değişim kentlerin hem fiziksel hem de sosyal yapısını derinden etkilemiştir. Özellikle 19 ve 20. yüzyıl kentlerinin bir özelliği olan sanayinin kent merkezinde toplanması ve buna bağlı olarak şehir merkezinin işçi sınıfının ikâmet ettiği yerler olması olgusu sanayisizleşme süreciyle birlikte değişmeye başlamıştır. Sanayisizleşme süreciyle birlikte işçi sınıfı nicelik olarak azalırken alt sınıfların yaşamakta olduğu kent merkezleri, arsa maliyetlerinin düşük ancak maddi ve kültürel değerin yüksek olduğu yerler olarak, sermaye ve orta sınıfın gözünü diktiği yerler olmaya başlamıştır. Bu durum, 3. bölümde detaylı bir şekilde inceleneceği

üzere, literatüre “gentrification” (seçkinleştirme) olarak geçen sürecin gelişmesine yol açmıştır.

Bununla birlikte neoliberalizmin gerek kamu politikalarını gerekse mekânı dönüştürmesi belli bir öğretiyi etrafında gelişen bir ideolojinin “saf” bir biçimde uygulanması şeklinde gerçekleşmemektedir. Neoliberal dönüşüm süreci bu tezin ilk bölümünde Harvey’den alıntı yapılarak bahsedildiği gibi eşitsiz-coğrafi bir şekilde ilerleyen ve tezinin birçok yerde pratikle uyuşmadığı karmaşık bir süreçtir. Bu bağlamda neoliberalizmin mekân ve kentle kurduğu ilişki de saf neoliberal ideolojinin işaret ettiği bir yol izlememiştir.

Theodore, Brenner ve Peck’e göre neoliberalleşmenin küresel ölçeğe yayılan hegemonyası, düzenleyici pratiklerde ve kurumsal yapılarda basit bir benzeşmeyi zorunlu kılmamaktadır. Aksine, neoliberalleşme hem eşitsiz gelişmeye dayanır hem de eşitsiz gelişme üzerinden kendini gerçekleştirir. Eşitsiz gelişmiş ve devamlı olarak istikrarsız bir topografya neoliberalleşmenin doğal durumunun tanımlayıcı özelliğidir (Theodore, Peck ve Brenner 2012). Aynı zamanda kapitalist yeniden yapılanmanın neoliberal programları hiçbir zaman saf bir formda, “tabula rasa” üzerinde dayatılmazlar. Bu programlar her zaman miras alınmış düzenleme biçimleri, kurumsal pratikler ve siyasi uzlaşmalar tarafından şekillendirilmiş siyasi-kurumsal bağlamlarda devreye sokulmaktadırlar.

Theodore, Brenner ve Peck, neoliberalizmin gelişimini “patika bağımlılıkları” kavramıyla açıklamaktadır. Bu bağlamda, verili kurumsal düzenlemeler piyasa reformu alanını, terimlerini ve yörüngesini ciddi bir biçimde şekillendirir. Neoliberal yeniden yapılandırma biçimlerini içlerine aldıkça, bu kurumlar neoliberal yapılandırmanın izleyeceği yolları sonuçların ayırt edici, doğurgan ve çelişkili biçimlerde şekillendirecektir (Theodore, Peck ve Brenner 2012). Bu anlamda Theodore, Brenner ve Peck’e göre günümüz neoliberalleşmesinin hedeflerinin, alanlarının, yapılarının ve öznelinin, örneğin Berlin, Johannesburg ve Chicago’da, anlamlı bir biçimde farklı olmaları beklenebilir (Theodore, Peck ve Brenner 2012).

Theodore, Brenner ve Peck, neoliberalizmin eşitsiz coğrafi gelişiminin üzerinde önemle dururken bunu neoliberalleşen kentler bağlamında açıklamaktadırlar. Daha önce bahsedildiği üzere ülkelerin gelişmişlik ve az gelişmişlik düzeylerinin kentlerin gelişimine etkisinin yanı sıra, neoliberalleşen kentler aldıkları kurumsal ve siyasal mirastan ayrı düşünülemez. Neoliberalizmin yaratıcı yıkımı, kendi piyasa odaklı dönüşüm hareketini kentlere uyguladığı ölçüde, kentin kurumsal mirasıyla da diyalektik bir ilişki içine girerek

eşitsiz coğrafi bir şekilde gelişir. Bununla birlikte Theodore, Brenner ve Peck, kentlerin çeşitlenerek çoğalan neoliberal politika denemelerinin, kurumsal yeniliklerin ve siyasi projelerin stratejik hedefleri ve sınama alanları haline geldikçe bariz bir neoliberalizmin kentleşmesi sürecinin ortaya çıktığını öne sürmektedir (Theodore, Peck ve Brenner 2012). Bu bağlamda bu yazarlar, kentler üzerindeki neoliberal “yaratıcı yıkım” sürecini aşağıdaki tablo ile göstermektedir:

Neoliberal kentleşmenin mekanizmaları	‘Yıkım’ uğrağı	‘Yaratma’ uğrağı
<i>Devlet yapıları arasındaki ilişkilerin yeniden ayarlanması</i>	Merkezi devletin belediye hizmetlerine sağladığı yeniden dağıtımçı destek sistemlerinin yıkılması	- Görevlerin ve sorumlulukların belediyelere aktarılması - Yerel girişimciliği ödüllendirmek ve yerel büyümeyi harekete geçirmek üzere yeni teşvik mekanizmalarının yaratılması
<i>Kamu finansmanının azaltılması</i>	Yerel yönetimlere finansal kemer sıkma politikalarının dayatılması	Yeni gelir toplama bölgelerinin yaratılması ve yerel gelirlere, kullanım ücretlerine ve diğer özel finansman araçlarına giderek daha fazla dayanan finansman yöntemleri
<i>Refah devletinin yeniden yapılandırılması</i>	Ulusal refah hizmetleri sunumunu üstlenen yerel kanalların ortadan kaldırılması; yönetsel-sosyal refahçı yerel yönetim aygıtlarına saldırı	- Topluluk temelli sektörlerin ve sosyal hizmetlerin sunumunda özel sektör yaklaşımlarının yaygınlaşması - Sosyal yardım alanlara zorunlu çalışma gerekliliğinin dayatılması; yeni (yerel) çalıştırma biçimlerini deneme
<i>Yerel devletin kurumsal altyapısının yeniden tanımlanması</i>	- Bürokratikleşmiş hiyerarşik yerel kamu yönetim biçimlerinin parçalanması - Yerel demokratik hesap verebilirliğin geleneksel kanallarına saldırı	- Kamu-özel ortaklıklarına ve ‘yeni kamu yönetimi’ anlayışına bağlı yeni ağ temelli yerel yönetim biçimlerinin devreye sokulması - Seçkin iş dünyası çıkarlarının yerel kalkınmaya dâhil edilmesi

<i>Yerel kamu sektörü ve kolektif altyapıların özelleştirilmesi</i>	Belediye hizmetlerinin sunumunda kamu tekellerinin bertaraf edilmesi (örneğin, elektrik, su, altyapı ve toplu taşıma hizmetleri)	- Belediye hizmetlerinin özelleştirilmesi - Hizmet sunumunda ve altyapı bakımında yeni piyasaların geliştirilmesi
<i>Kentsel konut piyasalarının yeniden yapılandırılması</i>	- Kamu konutlarının ve diğer düşük kiralı sosyal konutların kaldırılması - Kira kontrollerinin ve proje temelli sübvansiyonların kaldırılması	- Kent merkezi emlak piyasalarında spekülasyon yatırımları için yeni fırsatlar yaratma - Düşük gelirli hitap eden kentsel konut piyasalarında kira fiyatlarının piyasaya göre düzenlenmeye ve kiracı-senetlerinin uygulanmaya başlanması
<i>Emek piyasası düzenlemesinin yeniden şekillendirilmesi</i>	Dezavantajlı işçiler için geliştirilmiş geleneksel, devletçe finanse edilen eğitim, beceri geliştirme ve çıraklık programlarının ortadan kaldırılması	- Geçici/düzensiz istihdamı teşvik eden yeni düzenlemeler - İşçilerin düşük ücretli işlere zorlanması için çalışmaya-hazır olma programlarının hayata geçirilmesi - Enformel ekonomilerin yaygınlaştırılması

<i>Bölgesel kalkınma stratejilerinin yeniden yapılandırılması</i>	• Telafi edici bölgesel politikaları azaltma • Yerel ve bölgesel ekonomileri artan oranda küresel rekabetçi güçlere açma • Ulusal mekân ekonomilerinin parçalı bölgesel sistemlere ayrışması	• Kentsel bölgelerde serbest ticaret alanlarının, girişim alanlarının ve diğer ‘deregüle edilmiş’ mekânların yaratılması • Yeni kalkınma alanlarının, teknokentlerin ve diğer ‘yeni endüstriyel mekânların’ yaratılması • Ekonomik kapasiteleri ve altyapı yatırımlarını ‘küresel bağlantıları olan’ sermaye gruplarına yönlendirmek amacıyla yeni ‘küyerel’ (glocal) stratejilerin seferber edilmesi
<i>Yapılı çevrenin ve kentsel formun dönüştürülmesi</i>	• Kamusal alanların ortadan kaldırılması ve/veya artan oranda gözetim altına alınması • İşçi sınıfı mahallelerinin spekülatif yapılaşmaya yer açmak üzere tahribi • Topluluk-temelli planlama girişimlerinden vazgeçme	• Seçkinlerin tüketimi için özelleştirilmiş mekânların yaratılması • Sermaye yatırımlarını çekmek ve yerel arsa kullanım örüntülerini yeniden şekillendirmek için devasa projelerin inşası • Güvenlikli sitelerin, kentsel kapalı alanların ve diğer ‘arındırılmış’ toplumsal yeniden üretim mekânlarının yaratılması • Seçkinleştirmenin sınırlarının genişletilmesi ve sosyo-mekânsal kutuplaşmanın yoğunlaşması • En önemli arsa kullanım planlama kararlarında ‘en yüksek ve en iyi kullanım’ prensibine bağlı olma
<i>Kentler-arası politika transferleri</i>	• Yerel politika yapmada bağlama duyarlı yaklaşımların aşınması • Yerel piyasa ve yönetim	• Yerel toplumsal sorunlara ‘hızlı çözüm’ arayışındaki politika yapıcılar arasında ‘modernleştirici’ reformlara

	başarısızlıklarına yönelik 'yöresel' çözümlerin marjinalleşmesi	yönelik genel, prototipik yaklaşımların (örneğin çalıştırma odaklı programlar, sıfır tolerans suç politikaları) yaygınlaşması Yasal boşluklardan kotarılan, bağlamından kopartılmış 'en iyi örnek' modellerinin dayatılması
<i>Kentli sivil toplumun yeniden düzenlenmesi</i>	Tüm sakinlerin temel yurttaş özgürlüklerine, sosyal hizmetlere ve siyasi haklara sahip olduğu 'liberal kent'in yıkımı	- Kırık pencereler' politikasının3 hayata geçirilmesi - Yeni ayrımcı gözetleme ve toplumsal kontrol biçimlerinin hayata geçirilmesi - Toplumsal 'dışlanma' ile mücadele politikalarının, bireyleri düşük ücretli emek piyasasına yeniden sokarak hayata geçirilmesi
<i>Kentin yeniden temsili</i>	Kentsel karmaşa, 'tehlikeli sınıflar' ve ekonomik çöküşe dair gösterişli-ibretlik söylemler	- Kentsel yenileme, yatırım ve canlandırmaya odaklanan 'girişimci' söylemler ve temsiller. - Kendini gerçekleştiren 'yaratıcı büyüme'nin övülmesi

Tablo 1: Neoliberal Kentleşmenin Yıkım ve Yaratma Uğrakları, (Theodore, Peck ve Brenner 2012)

Theodore, Brenner ve Peck'in yorumları neoliberal kentleşmenin incelenmesinde oldukça önemli bir noktayı işaret etmektedir. Neoliberal kentleşmenin eşitsiz coğrafi gelişimi kentin miras aldığı düzenleme biçimleri, kurumsal pratikler ve siyasi uzlaşmalar tarafından şekillendirilmiş siyasi- kurumsal bağlamlarda devreye sokulmasıyla ilerlediği için Türkiye'de neoliberal kentleşmeyi incelerken bu unsurları da dikkate almak gereklidir. Bununla birlikte Türkiye'de kentleşmenin neoliberal dönüşümüne geçmeden önce Türkiye'de kentleşmenin gelişiminden bahsetmek yerinde olacaktır.

2.4 Türkiye’de Kentleşme Pratikleri

Türkiye’de kentlerin gelişme süreci, Dünya’da olduğu gibi, sermaye birikim sürecinin tarihsel dönüşümüyle yakından ilişkilidir. Faruk Ataay’a göre, “sermaye birikim süreci ile yerleşim sistemi arasındaki ilişki, sermayeni iç bileşenleri ve sermaye- emek arasındaki hiyerarşik ilişkilerin mekânsal yansımalarının bulunması nedeniyle ortaya çıkmaktadır (Ataay 2001).” Bu yoruma ek olarak bu ilişkinin, üstteki satırlarda belirtildiği üzere, sermaye birikimi ve kentler arasında diyalektik bir şekilde gerçekleştiğini de belirtmek gerekir.

Öte yandan sermaye birikim süreci ve kentler arasındaki ilişki, kapitalizmin serpildiği kentin miras alınan kurumsal ve coğrafi yapısıyla iç içe ve birbirini etkileyen bir şekilde gelişmektedir. Dolayısıyla, kentlerin gelişim sürecinin incelenmesinde sermayenin yeniden yapılanmasındaki eğilimler, yerleşim sisteminin çözülmesinde anahtar işleve sahip olsa da (Ataay 2001) Türkiye’nin kurumsal ve coğrafi mirası da bu gelişimde etkilidir.

2.4.1 1923-1950 Yılları Arasında Kentleşme

Belirtildiği üzere sermaye birikim süreci, mekânın ve kentin gelişiminde kilit roldedir. Bu bakımdan öncelikle yeni kurulan Cumhuriyet’in sermaye birikim sürecinin dayandığı temel noktalar belirtilmelidir. Bu dönemde Türkiye, dünya ekonomisi ile bir “tarım ülkesi” olarak eklemlenmektedir. Ülke, tarımsal ürünler ve madenlerden oluşan hammadde ihraç edip karşılığında sinai ürünler ithal etmektedir (Ataay 2001). Osmanlı’dan alınan tarımsal ülke olma mirasında 1950’lere kadar köklü bir değişiklik yaşanmazken, bu dönemde, ulusal bir ekonominin inşası ve ulusal bir burjuvazinin yetiştirilmesi bakımından önemli adımlar atılmıştır (Ataay 2001).

Bu dönemin mekânsal stratejileri ulus devletin yerleşmesi ve ekonominin ulusallaşması bağlamında oluşturulmuştur. Ülkenin ulaşım altyapısı ve yerleşim sistemi tarımsal madde ihracı ve sinai madde ithali şeklindeki iş bölümüne uygun olarak inşa edilirken (Ataay 2001) kırdaki devlete ait toprakların dağıtılması ve tarımsal üretim araçlarının geliştirilmesiyle bir verimlilik artışı hedeflenmiştir. Bu politikalar temelinde, kentler birbirlerine bağlanarak iç pazar bütünlüğü yaratılmaya çalışılmış ve yapı malzemesinden kent formuna kadar modern bir anlayışla mekân üretimi gerçekleştirilmiştir (Çavuşoğlu 2014). Bu dönemde kentleşme dinamikleri zayıf olmakla birlikte (Ataay 2001) kentler, Osmanlı’nın son dönemindeki işlevlerine benzer olarak, hammaddenin pazara ulaştırılmasında önemli limanlar olma işlevini üstlenmiştir. Ulus-devlet olma süreci ve “modernleşme” anlayışı, ekonomik

etmenlerin yanı sıra, Cumhuriyet'in erken döneminde mekânsal yapılanmayı belirleyen en önemli etmenler olmuştur. Şengül (2009), Türkiye'nin kentleşme deneyiminin 1923- 1950 yılları arasındaki dönemini “ulus devletin topraksallaşması ve kentleşmesi” olarak nitелеmektedir (Turhanoglu Koçak 2019).

2.4.2 1950-1980 Yılları Arasında Kentleşme

Türkiye’de 1950-1980’li yıllar arasında kentlerin gelişimi, Türkiye’nin uluslararası ekonomik iş bölümü bağlamında izlediği ithal ikameci sermaye birikim modeliyle yakından alakalıdır. 1950’li yıllara kadar dünya ekonomisi ile tarım ülkesi olarak eklemlenen yapıda dış dengenin kurulamaması, ülkenin tüketim malları ithalatını sınırlandırarak ithalatı ikame eden sınai yatırımlara yöneldiği yeni bir dönemi başlatmıştır (Ataay 2001). Türkiye bu dönemde hızlı bir kentleşme süreci içine girerken (Keleş 1993) bu dönem Türkiye’de şehirleşmenin gerçek anlamda başladığı dönem olarak kabul edilebilir (Kömürcüoğlu 2019).

Sayım Yılı	Kent Nüfusu	Köy Nüfusu	Toplam Nüfus	Şehirleşme Oranı
1950	5 244 337	15 702 851	20 947 188	25,04
1955	6 927 343	17 137 420	24 064 763	28,79
1960	8 859 731	18 895 089	27 754 820	31,92
1965	10 805 817	20 5585 604	31 391 421	34,42
1970	13 691 101	21 914 075	35 605 176	38,45
1975	16 869 068	23 478 651	40 347 719	41,81
1980	19 645 007	25 091 950	44 736 957	43,91

Tablo 2: Türkiye’de Yıllara Göre Şehirleşme Oranları, (Kömürcüoğlu, 2019)

Bu dönemin karakteristik yönü, köyden kente kitlesel göçte yaşanan artıştır. Bunun en büyük sebebi ise köylünün tarımdan kopmasıdır. 1950’li yıllarda Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisine eklemlenmesine bağlı olarak ülkeye dış yardım, kredi ve yabancı sermaye girişi başlamıştır (Turhanoglu Koçak 2019). “Yabancı kredinin çoğunun tarımsal makinelere harcanması, ‘Traktör yılları’ diye adlandırılan 1950’lerin başında, büyük toprak ağalarının tarımsal üretimin kontrolünü ele almasına ve küçük toprak sahiplerinin topraksız kalmasına yol açmıştır (Turhanoglu Koçak 2019).” Dönemin ekonomi politikaları sonucunda, “tarım sektöründe modernleşme bu sektörde ihtiyaç fazlası emeğin ortaya çıkmasına neden olurken

özellikle büyük kentler, 1950'lerin başlarından itibaren ve 1960'lar ve 1970'lerde hızlanarak süren bir biçimde, bu fazla nüfusun hedefi olmuşlardır (Şengül 2009).”

Bu dönemde şehirleşmede yaşanan çarpıcı artışın yanı sıra İstanbul, ithal ikameci modele dayalı sanayileşmenin merkez üssü olmuştur. Nitekim Ankara, Adana, İzmir, Eskişehir, Kayseri gibi kentlerde ilk birikimini sağlayan bir kesimin İstanbul'a taşındığı gözlenmektedir (Ataay 2001). Öte yandan 1970'lere doğru Türkiye'de artık holding biçiminde örgütlenmiş, hemen her sektörde faaliyet yürütebilen, banka sahipliği ile bütünleşen, TÜSİAD'da bir araya gelmiş, genellikle İstanbul'da üslenen, yabancı sermaye ile ortaklık yapan bir büyük burjuvazi oluşmuştur (Ataay 2001). Bu dönemde devlet, kamu yatırımlarına devam ederken orta ölçekli bir yerel burjuvazinin varlığı da söz konusudur. Sonuç olarak bu dönemde ortaya çıkan ekonomik yapıda üç ana yatırımcı aktör devlet, büyük burjuvazi ve yerel burjuvazidir ve bu aktörler yatırımlarını genellikle kentlerde yapmaktadır.

1950-1980 arası Türkiye'de kentleşme pratikleri gelişmiş ülkelerin aynı dönemdeki kentleşme pratiklerinden belirgin bir farklılık göstermektedir. Yukarıda özetlendiği gibi gelişmiş ülkelerde İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan kentleşme pratikleri, coğrafi yayılmanın eşlik ettiği bir kentsel planlama sürecini temel almaktadır. Bu bölgelerde efektif talebi yeterli seviyede tutmada kentlere önemli rol düşerken kentler emeğin yeniden üretiminin merkezi olmuştur. Öte yandan Türkiye'de 1950-1980 arası kentleşme pratiklerine, kent içinde enformel sektörün gelişmesi (ve saçaklanma şeklinde kentleşme) damgasını vurmuştur. 1950'lerden itibaren kırsal kesimde ortaya çıkan emek fazlalığı, kentlerde ortaya çıkan emek gereksinimine yanıt vermekle birlikte kentlere gereksinim duyulanın çok ötesinde göç olmuştur. Ortaya çıkan emek fazlalığının sanayi tarafından emilememesi ise büyük bir enformel sektörü ortaya çıkarmıştır (Ataay 2001).

Bu dönem şehirleşmenin hızla yaşandığı bir dönem olduğu için konut ihtiyacının da ciddi bir artış göstermesi söz konusudur. Konut ihtiyacı ciddi bir şekilde artarken ortaya çıkan konut sorunu için başarılı bir model ortaya koyulamamıştır (Kömürcüoğlu 2019). Kömürcüoğlu'na göre bu dönemde şehirleşmede görülen sorunlar bir ölçüde bilinçli olarak çözülmemiştir (Kömürcüoğlu 2019). Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrası hızlı kentleşme sürecine girdiği zaman hem hızlı kentleşmesini hem de sanayileşmesini gerçekleştirmek için sermaye birikimine gereksinim duymaktadır. Oysa sermaye birikim hızı düşüktür ve her iki kesimin de sermaye gereksinimini birden karşılamasına olanak yoktur (Tekeli 1991). Bu sebeple politika tercihi yapılmak zorunda kalınmış ve sanayileşme çabaları birinci sıraya

koyulup şehirleşmenin doğurduğu sorunların çözülmesi için kent altyapısının güçlendirilmesi ve konut sorununun halledilmesi konuları ötelenmiştir. Bu dönemde sermaye daha çok sanayiye ayrılırken konut ve kentsel alt yapı için ayrılan paylar yetersiz kalmıştır (Kömürcüoğlu 2019).

Devletin kentsel konut ihtiyacına duyarsız kalması 1950-1980 dönemi arasında köyden kente göç sonucunda kent çeperinde gecekondulaşmaya sebep olmuştur. Köyden kente göç eden gruplar, kendi imkânlarıyla barınma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çoğunlukla hazine toprakları üzerinde gecekondu yapmaya başlamışlardır. Bu durumda, kentlerin etrafında, elverişsiz koşullarda, sağlıksız ve altyapıdan yoksun gecekondu yerleşim bölgeleri oluşmaya başlamıştır (Tekeli, 1984 akt. Turhanoglu Koçak, 2019). Köyden kente hızlı göç nedeniyle kısa sürede gecekondu şehirde ağırlıklarını hissettirmiştir. (Kömürcüoğlu 2019). Daha 1960'ların başında gecekondu nüfusunun şehir nüfusuna oranı; Adana için %44.95, Ankara için %59.22, Antakya için %31.73, Bursa için %31.14, Erzincan için %52.86, Erzurum için %35.11, İskenderun için %37.89, İstanbul için %45.02, İzmir için %33.42 ve Samsun için % 35.75'dir (Karpat 2022).

Bu noktada gecekondu, devletin ürettiği çözümsüzlüğe ya da yetersiz çözüme karşı halkın kendisinin çözümüdür. Devlet çeşitli yollarla sosyal konut yapma ya da sosyal konutlara destek verme sözleri verirken bu sözünü çok yetersiz oranda yerine getirmiştir. Özel sektör ise sadece gelir durumu iyi olanlar için konut üretmektedir ve o yıllarda kente göç edenlerin çok büyük bir kısmının özel sektörün sunduğu koşullarda ev sahibi olmasına imkân yoktur (Kömürcüoğlu 2019). Öte yandan gecekondu uzun bir dönem devlet tarafından görmezden gelinmiştir. Devlet bu kayıtsız tavrını ileriki yıllarda değiştirirken ilerleyen yıllarda, gecekonduya yönelik yasalar çıkarılmış ve gecekondu meselesi için belli stratejiler geliştirilmeye çalışılmıştır ancak yine de gecekonduya karşı etkin bir çözüm geliştirememiştir.

Bu dönemde hızlı kentleşme süreciyle birlikte gecekonduların inşasının yanı sıra kentlerde apartmanlaşma da hızlanmış ve bütün Türkiye'de yaygınlık göstermeye başlamıştır (Sey, 1998 akt. Turhanoglu Koçak, Aysin). Apartmanlaşma eğilimi, planlı gelişen alanlarda ya da şehrin eski merkezlerinde görülmektedir (Kömürcüoğlu 2019). "Apartmanlaşma eğilimi Cumhuriyet'in başından bu yana hızla artmakta ise de bu konudaki dönüm noktası 1965 yılında kat mülkiyetini düzenleyen ve bağımsız bölüm (daire) sahipliğini hukukileştiren yasanın çıkması ile 1964 yılında İstanbul Kat Nizamı Planı'nın yürürlüğe konması

olmuştur. Bu plan İstanbul'daki imarlı kesimin kat yüksekliğini arttırırken yapsatçı müteahhitler eliyle şehrin kurulu alanlarındaki binaların yıkılarak yerlerine yüksek katlı apartmanlar yapılmasının önü açılmıştır. Kat mülkiyetiyle ilgili yasal sorun çözülüp imar planlarında yüksek apartmanlar teşvik edilince İstanbul başta olmak üzere tüm Türkiye'de apartmanlaşma hızla artmıştır (Kömürcüoğlu 2019).” Ancak belirtmek gerekir ki bu müteahhitler büyük sermayelere sahip olmayan küçük müteahhit gruplarıdır.

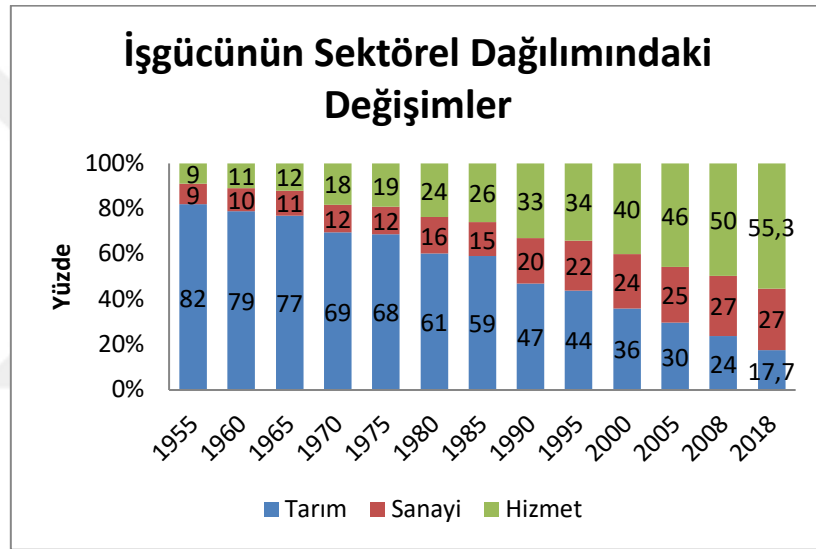
Bu yıllarda gecekondular ve apartman şeklinde farklı yerleşim alanlarında ortaya çıkan farklı konut biçimleri, kent dokusunda ikili bir yapının oluşmasına yol açmıştır. Bunlardan biri “modernite projesine uygun” koşullarda gelişen bölgeler, diğeri ise “kendiliğinden gelişen gecekondular bölgeleri” olarak birbirinden ayrılmış ve farklı sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır (Tekeli, 1998 akt. Turhanoglu Koçak, 2019).

Özetlemek gerekirse 1950-1980 arası Türkiye’de kentleşme, az gelişmişlik ve ithal ikâmecî sermaye birikim süreçleriyle yakından bağlantılıdır. Türkiye, büyük bir kesimiyle kapitalist gelişme süreci içine yeni girmeye başlamış gelişmekte olan bir ülke olduğundan gelişmekte olan birçok başka ülkenin kentleşme özelliklerine Türkiye de sahiptir. Bu bakımdan, Ruşen Keleş’in belirttiği üzere, bu kentlerin biri için saptanabilen özellikler, az çok ayrımlarla, genellikle ötekiler için de doğrudur (Keleş 2019). Bu bağlamda sanayileşmiş toplumlarda kentleşme, tarihsel gelişim süreci içinde, genellikle kalkınmayla birlikte yürürken; gelişmekte olan ülkelerde, her ikisi paralel olarak yürümekte, fakat kalkınma kentleşmeyi çok daha yavaş bir hızla geriden takip etmektedir (Keleş 2019). 1950-1980 yılları arasında Türkiye’de köylünün tarımdan kopması kentlere kitlesel göçün yaşanmasına sebep olurken Türkiye’de sanayileşmenin kentleşmeyi geriden takip etmesi, kentlerin çeperinde gecekondulara ve kentlerde enformel ekonomik ve toplumsal ağların oluşum ve gelişimine sebep olmuştur.

Ayrıca bu dönemde sanayideki sermaye birikimi hızlanırken, büyük sermaye sanayi alanına çekilmiştir. Kentin yapılanması ise küçük sermayeye ve ucuz emeği üreten gecekondulara bırakılmıştır. Bu bağlamda, kentte, sermaye arasında bir iş bölümü ortaya çıkarken kentte sanayinin yarattığı artı değere büyük sermaye el koymuş, kentin yapılaşması sürecinde doğan artı değer toprak sahipleri ve yapsatçılar arasında bölüşülmüştür. Bu süreç sonunda Türkiye’nin büyük kentleri, yağ lekesi halinde büyüyen çok yoğunluklu bir kent haline gelmiştir (Tekeli 1991).

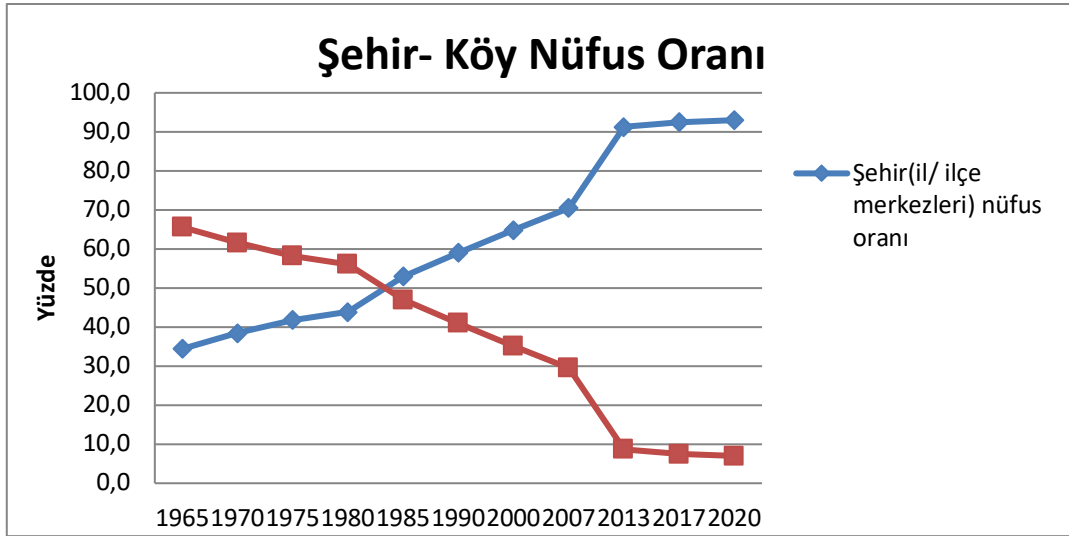
2.4.3 1980-2000 Yılları Arasında Kentleşme

Yukarıda bahsedildiği gibi 1980 sonrasında Türkiye, ekonomik ve politik olarak çok derinden bir dönüşüm sürecinin içine girmiştir. Bu değişimle birlikte dışa açılma ve finansal serbestlik yoluna girilmesi, Türkiye’de gerek büyümeyi sağlayan ana sektörlerde gerekse işgücünün sektörel dağılımında büyük bir dönüşüme sebep olmuştur. Bu dönüşüm genel hatlarıyla, toplam yatırımlar içinde imalat sanayiinin payının düşmesi, kamu kesimi sanayiden çekilirken doğan boşluğun özel kesim tarafından doldurulamaması, özel kesimin finans, ticaret, inşaat gibi alanlara yönelmesi biçiminde gerçekleşmiştir (Ataay 2001). Bu dönemde sanayinin toplam ekonomi içindeki büyüklüğü nicel olarak artsa da (Kömürcüoğlu 2019) GSYH içindeki payı ve artış hızı hizmet sektörünün çok gerisindedir.

Grafik 1: İşgücünün Sektörel Dağılımındaki Değişimler, (TÜİK, 2018)

Türkiye kentleşmesinin 1980 sonrası yeni döneminde ülkenin ekonomik ve siyasal yapısındaki değişimlere bağlı olarak demografik yapıda ve yerleşim sisteminde belirgin değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde kentleşme hızı artmakla birlikte kırdan kente göç devam etmektedir. 1980’li yıllara gelindiğinde Türkiye’nin yarısından fazlası hala köylü durumundayken kentli nüfusun demografik açıdan baskın olması 1980 ve 1990’lı yılların eseridir (Kömürcüoğlu 2019). Öte yandan toplam göç hareketleri içinde, önceki yıllara göre, kırsal alandan kentsel alana yönelen göçlerin göreceli olarak öneminin azaldığını ve 1980 sonrasında kentler arası göçlerin öneminin arttığını da belirtmek gerekir (Tekeli 1998).

Grafik 2: 1968-2020 Yılları Arasında Şehir ve Köy Nüfusu Oranları Karşılaştırması, (TÜİK, 2021)

Yukarıdaki grafikte de görüleceği üzere, 1965 yılında şehir nüfusu toplam nüfusun %34'ünü oluştururken köy nüfusu, toplam nüfusun %65'ini oluşturmaktadır. 1960'lerden itibaren düşme eğiliminde olan köy nüfusuna karşılık şehir nüfusu hızla artmaktayken 1980 yılı nüfus sayımında şehir nüfusu %44, köy nüfusu %56 seviyelerine ulaşmıştır. İlerleyen yıllarda ise bu durum hızla değişmeye başlamış, 1990'da şehir- köy nüfus oranı %59'a %41 olmuştur. 2010'lu yıllarda ise şehir oranı %90'ın üstüne çıkarken köy oranı %10'un altına düşmüştür (TÜİK 2021).

Demografik yapıdaki değişimin yanı sıra bu dönemde sermayenin mekânsal dağılımı ve yerleşim sisteminde de önemli değişimler meydana gelmiştir. Tekeli'ye göre bu dönemde sermayenin mekânsal dağılımını etkileyen en önemli neden ekonomik politikalarındaki değişikliklerdir (Tekeli 1998).

Bu değişimlerden ilki İstanbul ve Marmara bölgesinin nüfus, sermaye ve üretim açısından öneminin diğer bölgelere göre fazlaca artmasıdır. "1990'larda İstanbul'un bir dünya kenti olma arayışı yeniden gündeme gelmiş ve bunda önemli yol alınmıştır. İstanbul sanayisi Marmara Bölgesi içinde desantralize olmuştur. Dış pazarlarda yarışmak zorunda olan bu sanayiler yapısal uyumu gerçekleştirmiştir. Bu gelişmeler Marmara Bölgesi'nin dünya yerleşmeler ağıyla bütünleşmesini de birlikte getirmiştir (Tekeli 1998)."

İkinci olarak dikkat çeken gelişmelerden biri kıyılaşmadır. “1980 sonrasında turizm yatırımlarının teşvik edilmesi, dinlence faaliyetlerinin gelişmesi ve seracılığın yaygınlaşması sonucu ülkenin batı ve güney kıyıları, kapitalin ve nüfusun mekânda yeniden dağılımında paylarını artırmıştır. Ayrıca Türkiye’de özel araba sahipliğinin artışı ve yaşam kalıplarındaki değişimler kıyılarda dinlence ya da spekülatif amaçlı çok sayıda ikinci konutun yapılması sonucunu doğurmuştur (Tekeli 1998).”

Üçüncü dikkat çeken gelişme ise “Anadolu kentlerindeki girişimcilerin doğrudan dış dünya pazarı için üretim yapan sanayileri geliştirme olanağı bulması ve dış dünya ekonomisiyle bütünleşmesidir. Bu konuda en bilinen örnek Denizli’dir. Buna Gaziantep, Çorum, K. Maraş vb. eklenmeye başlamıştır (Tekeli 1998).” “Anadolu kaplanları” olarak adlandırılan bu iller, hem ucuz işgücü hem hammaddeye yakınlık hem belli bir sermaye tabanına sahip olması hem de kamunun belli kesimlerinden yararlanabilmeleri sayesinde gelişme olanağı yakalayabilmiştir. Bu illerden bazıları kayda değer bir sanayiye sahip olmakla birlikte Ataay’a göre Türkiye ekonomisindeki payları çok büyük değildir. Ayrıca, ülkedeki emek ve hammadde yoğun sektörlerin tamamen bu illerde toplandığı da sanılmamalıdır. Marmara bölgesi hala bu bakımdan en öndedir (Ataay 2001).

1980 sonrası sermaye birikim modelinin Türkiye’de kent mekânı için anlamına baktığımızda ise sermaye birikiminde çevrimler arası ilişkinin yeniden tanımlandığı görülür. Türkiye’de Cumhuriyet ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ve ithal ikâmecî politikalar döneminde de güçlenen birinci çevrim lehine kurulu denge, yeni dönemde ikinci çevrim lehine değişmeye başlamıştır (Şengül 2009). Devlet, inşaat ve altyapı sektörlerinde üretimi ve büyümeyi teşvik ederken büyük kentler de özel ve devlet yatırımlarının giderek artan bir biçimde ana hedefi haline gelmiştir. Devletin başını çektiği bu yeni yönelim, büyük miktardaki kaynakları başta altyapı, ulaşım, konut gibi alanlara yönlendirirken kentler de artık sadece küçük ölçekli çıkarların ve sermayenin alanı olmaktan çıkmaya başlamıştır (Şengül 2009).

1980 sonrası dönüşümün kentler açısından başka bir anlamı büyük sermaye gruplarının kâr aracı olarak kente olan ilgisinin artmasıdır. Tekeli, Türkiye’nin 1980 sonrasında kentleşme süreçlerinde yaşadığı değişimleri “küçük sermayenin kentinden büyük sermayenin kentine” geçiş olarak nitelendirirken (Işık ve Pınarcıoğlu 2021) bu tanımlama, küçük ve büyük sermaye arasında kentleşmenin ilk evrelerinde kurulmuş olan uzlaşmaların

1980’li yıllarda yıkıldığı ve büyük sermaye kesimlerinin kente artan ilgisini açıklama anlamında, gayet yerinde bir tanımlamadır (Işık ve Pınarcıoğlu 2021).

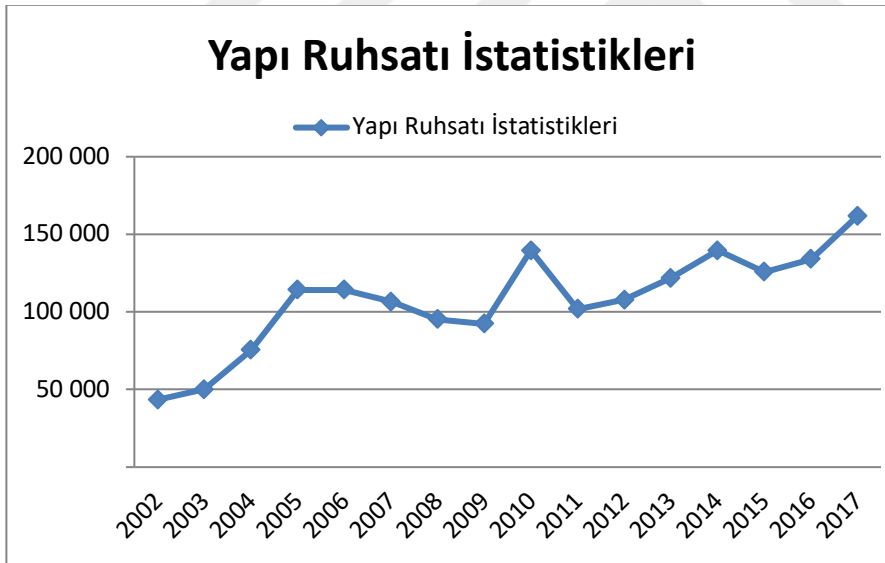
1980’li yılların başından itibaren özellikle büyük kentler, merkezi yönetimin aktardığı kaynakların belediyeler aracılığı ile yatırıma dönüştüğü odaklar haline getirilmiş ve uzun süre ihmal edilmiş kentsel altyapıya yönelik bu yatırımlar kentlerde geniş destek bulmuştur. Kentlere yapılan yatırımların büyük bölümü özel sektöre verilen ihaleler yoluyla gerçekleşirken, bir anlamda, kentsel yatırımlar sermayeye kaynak aktarımının önemli aracı haline gelmiştir. Böylece daha önce kentleşme sürecinden sınırlı rol almış olan büyük ölçekli sermaye grupları gözlerini kente çevirmeye başlamıştır (Şengül 2009).

Bununla birlikte büyük ölçekli sermayenin büyük kentlere yönelişi yalnızca devlet ihaleleri ile kısıtlı kalmamış, kentler sermaye birikiminin merkezine yerleşip kentsel rantlar sermaye birikimi için önemli bir kaynak haline geldikten sonra özel sermaye yapılı çevrede doğrudan yatırımlarıyla yer almaya başlamıştır. “Özellikle 1990’lı yılların başından itibaren alışveriş merkezleri, beş yıldızlı oteller ve iş merkezleri büyük kentlerin ufuklarını daha önce görülmemiş bir hızla işgal etmeye başlamış ve bu gelişmelerle birlikte ilk dönemden beri spekülatif karların aracı olan kent, Türkiye’de, bir meta olarak her zamankinden daha merkezi bir konuma gelmiştir (Şengül 2009).”

1980 sonrasında kentin meta olarak her zamankinden merkezi konuma gelmesi ve yapılı çevre üretimine verilen öncelikli önemin en önemli sonucu, Türkiye çapında inşaat sektörünün özel bir önem kazanması ve giderek büyümeye başlamasıdır. Bu bağlamda devlet, 1980’li yıllardan itibaren altyapı yatırımlarına önem vermiş ve inşaat sektöründe büyümeyi teşvik edici rol oynamaya başlamıştır. Ayrıca devlet, bu dönemde kentsel rantın artması yönünde kararlar almıştır (Kömürcüoğlu 2019). Bu açıdan Türkiye kapitalizminde neoliberal dönüşümün gerçekleştiği 1980 sonrasında inşaat sektörü ve yapım faaliyetleri siyasi aktörlerin her zaman gündeminde olmuş ve gerek ekonomik gerek siyasi amaçlara ulaşmanın yolu aracı olarak kullanılmış ya da kullanılmak istenmiştir. (Balaban 2011)

Osman Balaban, Türkiye’de inşaat sektörünün gelişimini incelediği makalesinde, 1980 sonrası Türkiye’de yapım kesimi faaliyetlerinin, ilki 1980’lerde ikincisi ise 2000’lerde iki büyüme döneminin gerçekleştiğini ifade etmektedir (Balaban 2011). Bu noktada “1980 öncesinde ithal ikamesini desteklemek amacıyla kaynakları sanayileşmeye ayıran devlet, 1980 sonrasında politika değişikliğine giderek yapılı çevre üretimi için de kaynak ayırmaya başlamıştır. Bu politikanın en kestirme sonucu, 1980’lerin ikincisi yarısı ile birlikte artan

kamu altyapı ve inşaat yatırımları olmuştur. 1980’ler boyunca kamu altyapı ve inşaat yatırımlarının GSYİH içindeki payı, yıllık %10’unun üzerinde olmuş ve 1980’de %9.8 olan bu oran, 1985’e gelindiğinde %11.7’ye yükselmiştir (Balaban 2011).” Ayrıca “bu dönemde ülke genelinde yapımına başlanan yeni bina sayısı, 1982’de 54.361’den, 1988 yılında 139.995’e yükselmiştir (Balaban 2011).” 2002 yılı sonrası yaşanan büyüme döneminde de benzer süreçler yaşanmıştır. Bu dönemde de devlet, inşaat sektöründeki büyümeyi teşvik edecek ve destekleyecek çok sayıda yasal ve yönetsel düzenlemeyi yürürlüğe koymuştur (Balaban 2011). AK PARTİ hükümetinin 1980’li yıllara benzer fakat daha yoğun bir şekilde altyapı ve inşaat sektörüne özel bir önem vermesi ve gerek devlet eliyle gerekse özel sektörü teşvik edecek düzenlemeler ile bunu yapması aynı politikanın ürünüdür. 2002 sonrasında konut politikasının bir sonucu olarak inşaat sektörünün her anlamda desteklenmesiyle Türkiye’de üretilen konut sayısı muazzam ölçüde artmıştır (Kömürcüoğlu 2019). 2002-2007 arası dönemde yapılan bina sayılarında büyük bir yükseliş görülürken, bu yükseliş trendi 2008 ve 2009 yıllarında var olan küresel krizin etkisiyle gerilemeye başlamış ancak 2010-2018 arası yıllarda yine hızlı bir yükseliş eğilimine geçmiştir.

Grafik 3: 2002-2017 Yılları Arasında Yapı Ruhsatı Verilme Miktarları, (TÜİK, 2022)

Buna ek olarak, Kömürcüoğlu’na göre, ekonomik kalkınmanın motoru olarak inşaat sektörünün 1980 sonrasındaki büyümesi DPT planlarıyla daha açık bir şekilde görülebilir. 1980 sonrasında konut yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı hem amaçlanan hem de gerçekleşen kalemlerinde artış göstermiştir. Bu anlamda, kalkınma planlarında, konut yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki oranları 5. planda (1985-1989) %15.2, 6. planda

(1990-1994) %21.52, 7. planda (1996-2000) %23.1 ve 8. planda (2001-2005) %29.3 olarak amaçlanmıştır (Kömürcüoğlu 2019).

Yapılı çevre üretimindeki devlet, büyük sermaye ve küçük sermaye ilişkisinin yeniden düzenlenmesi sonucunda 1980 sonrası dönemde kentlerin ‘formel’ kesimlerinde gözlenen en belirgin dönüşüm, küçük üreticilerin konut üretiminden aldıkları payın düşmesidir. Küçük üretimin azalan payına karşılık, kooperatiflerin konut üretiminde aldıkları pay istikrarlı ise bir artış göstermiştir. Bunda temel rolü oynayan ise 1984 yılında kurulan Toplu Konut İdaresi’nin sağladığı kredi olanaklarıdır (Işık ve Pınarcıoğlu 2021)

Bu dönemde Toplu Konut İdaresi ve Toplu Konut Fonu’nun oluşturulmasıyla devlet, kentlerde konut üretimini teşvik etmeyi ve desteklemeyi amaçlamış ve çeşitli konut projelerine, konut üreticilerine ve konut kooperatiflerine ucuz kredi ve finansman sağlamıştır. 1984-1995 yılları arasında yaklaşık olarak bir milyon konuta toplu konut fonu üzerinden kredi desteği sağlanırken, toplu konut idaresi ve fonundan sağlanan destek, 1980 öncesinin aksine, ülkede toplu konut üretiminin yaygınlaşmasına, büyük ölçekli firmaların ve kooperatiflerin inşaat sektöründeki ve konut üretimindeki etkinliğinin artmasına yol açmıştır. Dolayısıyla toplu konut idaresi ve fonunun kurulması, 1980’ler’de inşaat sektöründeki büyümeyi yaratan önemli etmenlerden birisi olarak işlev görmüştür (Balaban 2011).

Toplu Konut İdaresi’nin 1980’lerde, inşaat sektörünün büyümesindeki rolü, 1990’larda gerilese de 2002 sonrası çok büyük bir biçimde artmıştır. 1980’lerin aksine bu dönemde TOKİ, konut projelerine ve üreticilerine finansman desteği sağlayan bir kurum olmaktan çıkmış, inşaat sektörünün en önemli aktörlerinden birisi haline gelmiştir. “2002 sonrasında gerçekleştirilen yasal düzenlemeler sonucunda TOKİ; konut ve arsa üretimi alanında tek yetkili kurum haline getirilmiş, kâr amaçlı proje üretiminden tarihî dokuların korunmasına kadar yeni görevler edinmiş ve mülkiyeti kendisine devredilen arsa ve araziler için imar planlarını yapma ve onama yetkilerine sahip kılınmıştır. Bunun yanı sıra TOKİ, pek çok belediye ve özel firma ile iş birliği içinde kentsel yenileme ve dönüşüm projeleri ile ‘kaynak yaratma’ adı altında rant amaçlı kentsel projelere girişmiştir (Balaban 2011).” 2002’ye kadar 43 bin civarında konut üreten TOKİ, 2002’den sonraki süreçte 800 binin üzerinde konut üretmiştir (Kömürcüoğlu 2019).

Formel konut üretiminde kooperatiflere ek olarak 1980 sonrasında görülen bir başka dönüşüm, orta ve üst sınıfa yönelik konut üretiminde büyük şirketlerin rolüdür. 1980 yılında ölçeklerinden dolayı daha büyük alan gereksinen kooperatif şirketleri çoğunlukla kent

çevresindeki ucuz arsaları seçerken, büyük şirketler de buna benzer şekilde bu bölgelere yönelmişlerdir. Kent dışındaki imarsız ucuz arsaları elde eden büyük şirketler, arsayı imara açma rantı (development rent) sayesinde büyük karlar elde ederken, bu durum, kentlerin çepere doğru yayılmasını hızlandırmıştır (Işık ve Pınarcıoğlu 2021).

1980’li yıllar sonrası İstanbul’a baktığımızda İstanbul’un, daha önce belirtildiği üzere, özellikle 1990’lar sonrası bir dünya kenti olma arayışının yeniden gündeme geldiği görülür. (Tekeli 1998). 1980’lerde ANAP hükümeti ve İstanbul’daki ANAP’lı Büyükşehir Belediyesi, neoliberal dönüşüme paralel olarak ve dünyadaki örneklerine benzer bir şekilde, İstanbul’u küresel kent yapmayı hedef edinmiş ve bu hedef 90’lardaki Refah Partili, 2000’lerdeki AK PARTİ’li belediyelerce daha da yoğun bir şekilde arzulanmaya başlamıştır. 1980’den itibaren İstanbul’un yerleşim sistemi açısından değişen önemi, İstanbul’u ve çevresini nüfusun ve sermayenin hedefi yaparken, temelleri daha önce atılmış olan gerek emek gücü gerek sermaye birikimi açısından var olan bölgesel eşitsizlik daha da derinleşmiştir.

Ataay’ın değerlendirmesine göre 1980 sonrası dönüşümlerin en önemli etkilerinden biri, sanayideki gelişmeyi İstanbul merkezli büyük sermayenin sürüklemeye başlamış olmasıdır. Büyük sermayenin yatırım yeri, sanayileşen illerin belirlenmesinde en önemli etkidir. Gerek onunla girdi-çıkı ilişkileri içinde olan küçük-orta ölçekli sanayi, gerekse diğer sektörler büyük sermaye yatırımlarını izlemektedir. Bu bakımdan en dikkat çekici iller, İstanbul ve İzmir gibi önemli merkezlerin yakın çevresindeki Tekirdağ, Kırklareli, Sakarya, Bilecik, Eskişehir, Çanakkale ve Manisa gibi illerdir (Ataay 2001). Bu bağlamda, İstanbul’un civar illerinde sanayinin gelişimi sürerken Kocaeli, Bursa başta olmak üzere Marmara’nın illeri, ülke sanayi katma değerindeki paylarını arttırmışlardır. Ancak belirtilmesi gereken nokta, bu illerdeki sanayi kuruluşlarının çoğunluğunun merkezleri İstanbul’da bulunan holdinglere ait olmasıdır. Sonuç olarak İstanbul ekonomisinde sanayiinin 1970’lerde başlayan öncelik kaybı 1980’lerde de sürerken buna karşılık İstanbul’un gayri safi milli hasılasında hizmet ve inşaat gibi kesimlerin öneminin arttığı görülmektedir (M. Sönmez 1996).

Marmara Bölgesi’nde 1980’lerden beri görülen gelişme bölgenin istihdam ve GSYİH içindeki payını arttırırken nüfus akımları için de çekim merkezi olmasına sebep olmuştur. Bölgede dışarıya net göç veren iller Edirne ve Kırklareli ile sınırlı kalmış, diğer iller, İstanbul, Kocaeli ve Bursa başta olmak üzere önemli oranda göç almıştır (Ataay 2001). Mustafa Sönmez’e göre, İstanbul’da 1980’den 1990’a faal nüfus patlamasında en önemli etkenlerden biri göç hareketleridir. 1950’lerden başlayarak İstanbul’a dev boyutlara ulaşan bir nüfus akımı

olurken 1975-1985 arasında göç edenlerin yüzde 12,6'sı İstanbul'u tercih etmiş ve İstanbul göç merkezi sıralamasında geçmiş yıllardaki birinciliğini korumuştur. 1985-1990 arasında İstanbul, göç merkezi sıralamasındaki yerini Antalya, Kocaeli, Bursa gibi yerlere bırakmakla birlikte göç alan önemli bir metropol olma konumunu sürdürmüştür. 1990'lara gelindiğinde İstanbul'da oturmakta olan her 100 kişiden 63'ü başka bir ilde doğmuş, sonradan İstanbul'a gelmiştir (M. Sönmez 1996).

1980 sonrası dönemin en önemli yapısal dönüşümlerinden birisi tarım sektöründeki sübvansiyonların kaldırılması ve destekleme alımlarının kapsam ve hacmin daraltılmasıyla temel tüketim mallarında sübvansiyonların ve fiyat denetimlerinin kaldırılması hem çiftçileri hem tüketicileri olumsuz yönde etkilemiş ticaret sermayesi lehine bir durum yaratılmıştır. İç ticaret hadlerinde ise tarım sektörü aleyhine bir gelişim yaşanmıştır; “tarımın ticaret hadleri” 1978-79 ve 1988 yılları arasında %38,9 oranında gerilemiştir. Bu durum kırdan kente ciddi bir kaynak aktarımı anlamına gelmektedir (Türkün, Öktem Ünsal ve Yapıcı 2013).

Tarım sektöründe yaşanan bu dönüşüm ve kırdan kente kaynak aktarımı, doğal olarak kırdan kente göçü de artırmıştır. Bu yıllarda kırdan kente yeni bir göç dalgası başlamış ve bu göç dalgası özellikle ihracatın öne çıkardığı kentlere yönelmiştir. Bu kentlere yönelen göç dalgasının yoğunluğunu arttıran bir başka faktör ise siyasi ve güvenlik gerekçeleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da gerçekleştirilen köy boşaltmaları ve özellikle 1990'lardan sonra ortaya çıkan zorunlu göç olgusudur. Göçün yöneldiği iller arasında İstanbul çok önemli bir paya sahipken, bu dönemde İstanbul yeniden sermayenin ve nüfusun çekim alanı haline gelmiş ve mevcut yoğunlaşma artarak sürmüştür. Bu bakımdan kentin merkezi yerleri, enformel iş olanaklarının varlığı ile göç dalgasının yığıldığı yerlerken olmuş. Bir başka yığılma ise gecekondu mahalleleri ile kentin çeperlerinden, topografyanın sınırlarında görülmüştür (B. Şen 2011b).

Sonuç olarak, İstanbul'un sosyo-demografik yapısında 1980 öncesine benzer bir şekilde 1980 sonrasında da göç olgusu belirleyici olmuştur. 1980'li yıllarda tarımdan kopan nüfus başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerin merkezlerini doldururken, 1950 ve 60'lı yıllara kıyasla temel farklılık Türkiye genelinde ve İstanbul'da sanayi sektöründe artış hızının azalması, bunun yerine ticaret, hizmet, finans gibi sektörlerin öne çıkmasıdır. Öte yandan 1980 sonrasında İstanbul'da küçük sanayi önem kazanmış, göç eden nüfus enformel biçimde küçük sanayide istihdam edilebilmiştir. Bu göç akımı sonucunda kentin merkezi çöküntü bölgelerinde ve kentin çeperinde yeni yerleşim alanlarını görülmüştür. Aşağıdaki satırlarda

görülebileceği üzere sanayinin de kent çeperine kaydırılmasıyla, sanayiye takip eden nüfusla birlikte, göç akımı kentte coğrafi yayılma ve coğrafi yoğunlaşmaya sebep olmuştur.

2.4.4 2000 Sonrası Kentleşme

2000’li yıllar, Türkiye’de kentleşme ve konut üretiminde yeni bir sayfanın açılması olarak değerlendirilebilir. 2000’lerde konut üretimi devasa boyutlara ulaşmış, kentlerdeki kaynakların büyük bölümü emlak ya da turizm eksenli öncü (flagship) projelere aktarılmıştır (Türkün ve Öktem Ünsal 2013).

Bu değişimi anlamak için Türkiye’deki 2000 sonrası ekonomik dönüşümü kısaca tekrar etmek gerekmektedir. 1980’lerde ve 1990’larda dışa açılma sürecine giren Türkiye ekonomisi, 1990’lardaki bir dizi kriz ile birlikte 2001 yılında büyük bir ekonomik krize girmiş ve 2001 krizi sonucunda Türkiye, GSYİH’inin dörtte birini kaybetmiştir (Eğilmez 2018). Türkiye bu krize, birinci bölümde bahsedildiği üzere, IMF’nin yapısal uyum politikalarını kabul edip ekonomide neoliberalizasyonu arttıran ancak düzenleyici kurumsal yapıları da beraberinde getiren bir süreci kabul ederek cevap vermiştir. AK PARTİ’yi iktidara taşıyan bu kriz sonrası yeni hükümet, krizi aşmanın bir yolu olarak sermaye birikimi üretiminde öncü sektör olarak inşaat ve emlak sektörünü belirlemiştir.

Saraçoğlu ve Yeşilbağ’ın da belirttiği üzere, AK PARTİ hükümeti tarafından kriz sonrasında geliştirilen ekonomi politikaları, dış piyasalardaki küçülmeye birlikte rekabet şartları zorlaşan ve pazar imkânları daralan ihracat modeli yerine, “iç talep odaklı büyüme” modeline işaret etmektedir. Aynı zamanda 2008’de yaşanan ekonomik kriz ve hemen ardından yapılan yerel seçimlerde hatırı sayılır bir oy kaybı yaşanmasından sonra acilen hızlı bir büyüme ivmesine ihtiyaç duyan AK PARTİ iktidarı için inşaat bu nedenle de biçilmiş kaftandır (Saraçoğlu ve Yeşilbağ 2015). İnşaat sektörü uluslararası ekonomik ihalelere katılabilmekte, ihraç edilebilmekte ve çok hızlı büyümektedir. Türkiye ekonomisi 2001 yılındaki ekonomik krizden sonraki on yılda ortalama %5 oranında büyürken inşaat sektörünün büyüme ortalaması %7 olmuştur ve bu oran 2010 yılının ikinci çeyreğinde %22’ye çıkarak zirve yapmıştır. Ayrıca daha önceden tarım ve üretimde çalışan düşük vasıflı işçileri istihdam etmek için ihtiyaç duyulan işleri sadece inşaat sektörü sağlayabilecektir (Çavuşoğlu ve Strutz 2018).

Bu bağlamda AK PARTİ’nin stratejisi o güne kadar metalaştırılmamış mekânları yaratmak ve dağıtmak olmuştur. Bu mekânlar, binaların altındaki ve üstündeki mekânlar yani

yeraltı ve gök, askeri alanlar, eski sanayi siteleri, hastane, okul, üniversiteleri de kapsayan kamu arazileri, şehrin etrafındaki orman arazileri, tarihi mahalleler ve gecekondu mahalleleridir (Çavuşoğlu ve Strutz 2018). Bu dönemin baş aktörleri çıkardığı yasalar, kentsel dönüşüm ve planlamaya ilişkin yeniden dağıttığı yetkileri ile AK PARTİ hükûmeti ve çoğunlukla “gayrimenkul yatırım ortaklıkları” olarak örgütlenen büyük sermayeli inşaat şirketleridir. 2000’li yıllardan itibaren gelişmekte olan bu süreçte yapıli çevre üretiminin arkasındaki devlet müdahalesi kilit ve tetikleyici rolde olurken (Penbecioğlu 2011) bu sürecin temel kavramı “kentsel dönüşüm” temel aktörleri ise, inşaat şirketleriyle birlikte, TOKİ, belli idare kurumları ve Büyükşehir Belediyeleridir.

Ahmet Koyuncu’nun aktardığı üzere, özellikle 2000 sorasında alınan yasal tedbirler ve başta yerel yönetimler olmak üzere her geçen yıl artarak uygulamaya konulan kentsel dönüşüm politikaları ile gecekondu inşa etmek neredeyse imkânsız hale getirilmiş ve var olan gecekondu bölgeleri yıkılmaya başlanmıştır (Koyuncu 2019). Bu sürecin ilk adımı gecekonduılara eskiden olduğu gibi masum gözle bakılmamasının başlamasıdır. 1980’lerden itibaren gecekonducular için rüzgâr tersten esmeye başlamış ve bu yıllarla birlikte toplumda gecekonduılara fazlaca tolerans gösterildiğine dair bir kanı oluşmaya başlamıştır. Gecekondu bölgeleri artık terör, uyuşturucu ve fuhuş ile ilişkilendirilecek, sakinleri ise kamu arazisinde oturan, haksız kazanç sağlayanlar olarak damgalanacaktır (Karatepe 2017). Bununla birlikte, 2000’lerden itibaren, özellikle İstanbul’da, İstanbul’u küresel bir kent yapmanın bir gereği olarak Refah Partili belediyeler gecekonduılara karşı söylemsel bir karşı kampanya başlatmıştır. Bu süreçte kentsel dönüşüm projeleri büyük bir rol oynarken mekânın metalaştırılması süreci, yukarıda belirtildiği gibi, kamu arazileri ile birlikte gecekondu bölgelerini de hedefine alan bir süreç olmuştur. Buna ek olarak Marmara depreminin, gecekondu gibi sahipleri tarafından inşa edilen ve düşük kaliteli yapıların ne kadar korumasız olduğunu 1999 yılında gözler önüne sermesi (Çavuşoğlu ve Strutz 2018) bu süreci hızlandıran bir faktör olmuştur.

Kentsel dönüşüm projelerindeki baş aktör, çoğu zaman özel sektördeki taşeron firmalarla birlikte müteahhitlikten gayrimenkul geliştirmeye, oradan planlama merciine kadar uzanan çeşitli rolleri üstlenmiş olan TOKİ’dir (Çavuşoğlu ve Strutz 2018). Diğer aktörler ise Özelleştirme İdaresi, yeni profesyoneller ve orta-üst sınıflardır (Güzey 2012).

Yukarıda belirtildiği üzere TOKİ, 2002 yılında deyim yerindeyse yeniden canlandırılmış ve devasa sayıda konut üretmiştir. 2000’lerin başından bu yana TOKİ milli

kalkınmanın arkasındaki itici güç, mekânın yeniden üretimi ve yeniden dağıtımı sayesinde milli ekonomik büyümeyi yıllık %6 ila %7 arasında tutma stratejisinin bir parçası olmuştur. 2000’li yıllarda yasal değişikliklerle farklı kamusal arazi ve mülk TOKİ’nin kontrolüne geçmiş ve TOKİ’ye aynı zamana özel mülkleri kamulaştırma yetkisi verilmiştir. TOKİ, özelleştirme idaresinin görüşünü almaksızın bu özel mülkleri istediği fiyatta alabilmektedir; herhangi bir konut ve altyapı projesi için geliştirme planlarını kendi başına yapma yetkisine sahiptir. TOKİ’nin yürüttüğü toplu konut ve kentsel dönüşüm projeleri, diğer tüm müteahhitlerin yaptığı projelerin aksine, vergi ve harçlardan muaf tutulmuştur. Ayrıca TOKİ, diğer özel finans kurumları gibi kredi işlemleri yapma yetkisini sahiptir. TOKİ’nin yetkinlikleri sadece konut inşaatını değil ofis alanı, alışveriş merkezleri, okullar, hastaneler, hapishaneler, camiler ve karakolların inşasını da kapsadığı için, TOKİ çok önemli bir kentsel altyapı üreticisi haline gelmiştir. Ayrıca TOKİ, kira getirisi yüksek ve yükselmekte olan bölgelerde, Kuzu, Biat, Aksa, Ağaoğlu, Taşyapı, Albayrak, İhlas ve Çalık gibi taşeron inşaat firmalarıyla gelir paylaşımı yöntemiyle birlikte çalışabileceği inşaat projeleri geliştirilmesi suretiyle gelir yaratılmasında kullanılan bir araç olmuştur (Çavuşoğlu ve Strutz 2018).

Özetlemek gerekirse, 2000’lerde Türkiye’de yapılı çevre üretimine yönelik, devletin tetikleyici ve öncü rol oynadığı büyük bir yönelim vardır. 2001 krizi sonrası inşaat sektörü büyümenin lokomotifleri olarak görülürken devlet kurumları ve yeni yasal düzenlemelerin etkisiyle kent metalaştırılmakta, mekânlar üretilmekte ve yeniden üretilmektedir. 2000’lerde yapılan yasal düzenlemeler ve resmi söylemle gecekondu yapmanın önüne geçilirken mekân üretiminde temel aktörler çeşitli inşaat şirketleri ve TOKİ, temel kavram ise kentsel dönüşüm kavramıdır.

Türkiye’nin bu yeni neoliberal kentleşme aracı olan kentsel dönüşüm, kentsel rant piyasasının en yüksek faydayı tanımladığı konut alanlarına ve özellikle gecekondu alanlarına yönelmekte ve kentlerin en cazip alanlarında (merkezi alanlar, gelişme koridorları, vb.) rantın yeniden kazanılması ve alt-gelir grubu konut kullanıcılarının yoğunlaştığı kentsel çöküntü/gecekondu alanlarında üst-gelir grubu konut alanları yaratılması için kullanılmaktadır. Bu dönemde kentsel dönüşüm projeleri hemen hemen tüm büyük belediyelerin başlıca gelir kaynağı hâline gelirken yasal düzenlemeler uygulamaları desteklemek ve kolaylaştırmak adına yeni oluşumlar arayışındadır. Bu nedenle Türkiye’deki kentsel dönüşümün gelişimi, devlet eliyle piyasa-odaklı olarak tanımlanabilir (Güzey, 2012) TOKİ, konut üretiminde verimliliği önceleyen bir piyasa işletmesi şeklinde hareket ederken bu uygulamalarda amaç, dönüşümü sağlanacak alanda yaşayan nüfusun problemlerine çözüm

bulmak ya da bu alanı ıslah etmek değil, kentsel arazi rantını en iyi şekilde kullanarak bundan pay almaktır. Bu çerçevede mevcut nüfus hemen hemen tüm projelerde katılım odaklı yeniden yerleştirme politikaları ile destekleniyor görünse de zaman içinde dışlanmakta ve alanı terk etmektedir (Güzey 2012).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEÇKİNLEŞTİRME SÜREÇLERİ

3.1 Kentsel Yenileme ve Seçkinleştirme Kavramları

Daha önce bahsedildiği gibi kentler, toplumsal yapılardır. Kentlerin bu niteliği, onların da toplumlar gibi dönüşüme açık dinamik yapılar olmasını gerektirir. Bu durum, kentlerin yapılı çevresinin bir zorunluluk olarak dönüşümünü beraberinde getirir. Yine ikinci bölümde incelendiği üzere sanayi devrimiyle birlikte gelişen sanayi kapitalizmi, kentleri tarihleri boyunca karşılaştıkları en büyük dönüşümlerden birine tabi tutmuştur. Neil Smith ve Peter Williams'ın belirttiği üzere “kentsel gelişimin tarihi, kent peyzajının sürekli örüntülenmesinin ve dönüşümünün öyküsüdür. Kapitalizmin gelişimiyle hızlanan ve kurumsallaşan bu dönüşüm süreci, kentsel mekânın hiçbir şeyin uzun süre aynı kalmayacak şekilde sürekli yapılandırılması olarak görülebilir (Smith ve Williams 2015).”

İkinci bölümde detaylı olarak üstünde durulduğu üzere kentsel mekân kapitalist üretim ilişkileriyle tanımlanan bir yapıdır. Yani kent formu ile ekonomik sistem arasında doğrudan bir ilişki kurulurken kapitalist birikim süreçlerinin yapılı çevrenin oluşumunda rolü vardır. Besime Şen'e göre kapitalizmin kentleşmedeki çelişkili yapısı, sanayi kentlerinin gerek oluşumunda gerekse yükselişini takip eden gerileme sürecinde hep var olmuş ve “kenar mahalleler”, “köhnemiş mahalleler”, hatta “getto” kavramlaştırmaları bu çelişkili gelişmenin somut pratiği olmuştur (B. Şen 2006).

Kentsel mekânın yeniden yapılandırılması yeni bir olay değildir ancak, Smith'in bahsettiği üzere (Smith 2015), bugün yeni olan, mekânın yeniden yapılanmasının ileri kapitalist ekonomilerin çok daha geniş bir iktisadi ve toplumsal yeniden yapılanmasının doğrudan ve sistematik bir bileşeni olmasıdır. Belirli bir yapılı çevre, belirli üretim ve yeniden üretim, tüketim ve dolaşım örüntülerini gösterir ve bu örüntüler değiştikçe yapılı çevrenin coğrafi örüntülenişi de değişir (Smith 2015).

Bu cümlelerden hareketle, kentsel yeniden yapılandırma bağlamında seçkinleştirme pratikleri -en azından ona benzer pratikler- mevcut üretim, tüketim ve dolaşım örüntülerine bağlı olarak hep var olmuştur. Daha net ifade etmek gerekirse, seçkinleştirmenin genel sonuçlarından olan üst sınıfın alt sınıfı yerinden etmesi ve önceden barınma alanı olan alanların sermayenin hizmetine sunulması vb. süreçler hep var olmuştur. Örneğin Engels, 19. yüzyılda kentsel mekânda görülen süreci şöyle ifade etmektedir: “Kent bir yerleşim-sanayi

bölgesinden, bankaların, ofislerin depoların ve demiryolu istasyonlarının yığılmasıyla nüfusu azalan bir bölgeye dönüştürüldü. Kentin daha yoksul sakinleri, bu geç Viktorya kapitalizminin ısıltılı sembolüne yol açmak için usulsüzce tahliye edildi” (Stedman Jones, 1971 akt. Smith & Williams, 2015) demektir. Bununla birlikte, kavramın tam anlamıyla benimsenmiş, “çağdaş seçkinleştirme” pratikleri, ileri kapitalist kentin bir özelliği (Smith ve Williams 2015) ve ileri kapitalizmin ekonomik ve sosyal çerçevesinin doğrudan ve sistematik bir bileşeni ve sonucudur. Başka bir ifadeyle seçkinleştirme, küresel yeniden yapılanmanın kentlerdeki en görünür mekânsal izdüşümlerinden biri ve, bir bakıma, kent merkezlerinin yeniden ele geçirilmesi anlamına gelen sınıfsal bir projedir (Z. M. Enlil 2000). Bu olgular ışığında, çağdaş anlamıyla, seçkinleştirme sürecinin kapitalizmin özgül bir biçimi olarak neoliberalizmin yarattığı ekonomik, sınıfsal, toplumsal ve kültürel dönüşümlerin kent mekânına yansımaları olduğu ifade edilebilir.

Kent yapılı çevresinin ekonomik, sosyal, kültürel, teknolojik değişimler bağlamında dönüştürülmesi zorunluluğu bizi kentsel yenileme kavramına götürür. Özden’in, kapsamlı bir biçimde, “zaman süreci içerisinde eskiyen, köhneyen, yıpranan, sağlıklı/sıhhiyetli gelişen ya da potansiyel arsa değeri üstyapı değerinin üzerinde seyrederek değerlendirilmeyi bekleyen ve yaygın bir yoksunluğun hüküm sürdüğü kent dokusunun, altyapısının sosyal ve ekonomik programlar ile oluşturulup beslendiği bir stratejik yaklaşım içinde, günün sosyoekonomik ve fiziksel şartlarına uygun olarak değiştirilmesi, geliştirilmesi, yeniden canlandırılması ve bazen de yeniden üretilmesi eylemi” olarak tanımladığı (Özden 2016) kentsel yenileme kavramı İkinci Dünya Savaşı’nın ardından yeni bir kentsel yapılanmanın zorunluluk haline geldiği 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki döneme denk gelmiştir (Özden 2016). 1950’lerde eski kentleri buldozerle yıkıp dümdüz ederek yerine yepyeni kentler kurma şeklinde işleyen bu süreç, daha sonraları kentsel koruma düşüncesinin paralelinde ilerleyerek yeniden üretim, yeniden canlandırma, sağlıklaştırma gibi kavramlarla yer değiştirmiştir (Özden 2016).

Özden, kentsel yenileme yöntemlerini alansal temizleme, yeniden canlanma, yenileme, yeniden geliştirme, yeniden üretim, eski haline getirme- esenleştirme olarak sıralarken (Özden 2016) seçkinleştirme, bu sınıflandırma içinde yeniden canlanma-canlandırmanın bir alt başlığı olarak yer alır (Koç 2015). “Yeniden canlanma-canlandırma (revival- revitalization) ekonomik, sosyal ya da fiziksel açılardan bir çöküntü dönemi yaşayan ya da bu çöküntü dönemi sonucunda terk edilmiş, başboş bırakılmış kent parçalarının, özellikle de kent merkezlerinin, çöküntünün kaynağı olan faktörlerin ortadan kaldırılması ya da değiştirilmesiyle tekrar hayata döndürülmesi anlamına gelmektedir (Özden 2016).” Clay’dan

(1979) atıfla Özden, yeniden canlandırmayı seçkinleştirme (soylulaştırma) ve kalitenin yükseltilmesi olarak iki başlıkta incelemektedir (Özden 2016). Bu bağlamda Özden, seçkinleştirmeyi sadece dıştan gelen bir müdahale olarak görürken içten müdahaleyle gerçekleşen durumu ise kalitenin yükseltilmesi olarak değerlendirir (Özden 2016).

Seçkinleştirme (gentrification) terimi, ilk defa, 1964 yılında sosyolog Ruth Glass tarafından Londra'nın işçi mahallelerindeki konutları orta ve üst sınıfın satın alması, bunların yerine şık ve lüks konutlar yapmaları ve bu bölgelerin sosyal karakterinin değiştirmeleri ile ilgili olarak kullanılmıştır (Ergün 2006). "Glass, Londra'nın işçi mahallerindeki iki katlı, dört odalı bitişik nizam evlerin, kira süresi bitiminde hızla üst ve alt sınıflar tarafından satın alındıklarını, bu grupların bu yerlere oturmak üzere yerleştiklerini gözlemlemiş ve bu kentsel dönüşümü, 18 ve 19. yüzyılların İngiliz aristokrasisi ile yeoman (feodalite kalıntısı toprak ağaları) arasında yer alan 'iki arada bir derede' orta sınıfların (gentry) taşrada kendilerine bir sosyal statü kazanabilmek için giriştikleri "kurnazca" oyunlara bir atıfta bulunmayı bilhassa seçmiştir (Yavuz 2006)."

Glass, gentrification sürecini şu cümlelerle ifade etmektedir:

"Londra'nın işçi sınıfı mahallelerinin birçoğu, tek tek, üst ve alt-orta sınıflarca istila edildi. Dökük, mütevazı ahırdan bozma evler ve kulübeler- üstte ve altta iki odalı- kiraları bittiğinde ele geçirildi ve zarif, pahalı konutlara dönüştü. Daha önceki ve yakın dönemlerde kalitesi düşmüş daha büyük Victorian evler- pansiyon olarak kullanılmış olan veyahut birden çok kişinin oturduğu- bir kere daha yenilendi (Glass 1964)."

Birkaç cümle sonra ise Glass, sürecin sonucunu şöyle ekler:

"Bir kere, bir semtte seçkinleştirme [gentrification] başlarsa süreç, orijinal işçi sınıfı sakinlerinin hepsi ya da birçoğu tamamen yerinden edilene kadar hızlıca devam eder ve semtin tüm sosyal karakteri değişir (Glass 1964)."

Buradan anlaşılacağı üzere Glass'ın bahsettiği "gentrification" süreci, yeniden değerlendirme sayesinde değerlendirilen konut alanlarının daha üst sınıflarca istila edilmesini işaret ederken, "gentrification"ın sonucu işçi sınıfının yerinden edilmesidir. Bununla birlikte seçkinleştirme süreci ilk ortaya çıktığı andan bugüne, orijinal tanımından bir hayli uzaklaşmıştır. Seçkinleştirme artık yalnız orta sınıfların işçi sınıfının yaşadıkları mahalleleri

dönüştürdükleri süreçleri tanımlamamaktadır (İslam 2009). Smith ve Williams, seçkinleştirme üzerine çalışmaların aşama aşama bizi daha geniş bir resme götürdüğünü ifade eder. Smith ve Williams’a göre seçkinleştirmeye ilişkin geliştirilen tanımlara baktığımızda, konut alanlarının rehabilitasyonundan daha kapsamlı bir süreçle karşı karşıya olduğumuz açıktır (Smith ve Williams 2015). Yine Smith ve Williams’a göre, seçkinleştirme süreci ilerledikçe konut alanlarının rehabilitasyonunun; ekonomik, toplumsal ve mekânsal boyutları olan çok daha katmanlı bir yeniden yapılanmanın yalnızca bir yüzü olduğu daha iyi anlaşılmaya başlanmıştır. Konut alanlarının seçkinleştirilmesi kentsel kıyı alanlarının sanat ve eğlence yaşamına uygun biçimde yeniden geliştirilmesi, merkezde kalan imalathanelerin kapanması, bu alanlara otellerin, kongre merkezlerinin ve şirket ofislerinin inşa edilmesi ve buna ek olarak modern ve revaçta olan markaların ve restoran zincirlerinin buralara gelmesiyle yakından ilişkilidir.

Bu tezin önceki bölümlerinde üstünde durulduğu üzere, kent peyzajında ortaya çıkan değişikliklerin altında, genel anlamda, ileri kapitalist toplumların kapsamlı olarak yeniden biçimlendirilmesini üstlenmiş belirli ekonomik, toplumsal ve politik güçler yatar: Burada sanayinin yeniden yapılanması, üretim sektöründen hizmet sektörüne kayış ve bunun sonucunda sınıf yapısındaki genel dönüşüm ile birlikte işçi sınıfının da dönüşümü, devletin ve siyasal ideolojilerin tüketim ve hizmetlerin özelleştirilmesi yönündeki eğilimi söz konusudur (Smith ve Williams 2015). Bu bağlamda, konut alanlarıyla ilgili olmaktan daha kapsamlı bir süreci işaret eden seçkinleştirme kavramı, nedenleri ve sonuçları üzerinde durulması gereken, ileri kapitalist toplumun ekonomik, siyasal ve sosyal yapısıyla derinden ilişkili bir kavram haline gelmiştir. Başka bir deyişle, artık seçkinleştirmeye salt konut alanlarının rehabilitasyonunun neden olduğu bir nüfus değişimi olarak bakmamak gerekir. Günümüzde “seçkinleştirme” daha geniş kapsamlı bir toplumsal dönüşüm sürecine işaret etmektedir (Z. M. Enlil 2000).

3.1.1 Seçkinleştirme Kavramı

Yabancı kaynaklarda “gentrification” olarak geçen kavramın Türkçe’de kullanımı oldukça ihtilaflıdır. Türkçe kaynaklarda “gentrification” kelimesi en yaygın olarak “soylulaştırma” olarak çevrilirken kavramın “mutenalaşma”, “seçkinleştirme”, “varsıllaştırma” olarak da çevrildiği görülür.

Enlil’e göre, “gentrification” terimi Türkçe’ye Gönül Tankut tarafından “soylulaştırma” olarak kazandırılmıştır (Z. M. Enlil 2000). Enlil, Türkçe’de daha yerleşik

olduğunu düşündüğünden bu kavramı tanımlamak için “soylulaştırma” kelimesini kullanmaktadır (Z. M. Enlil 2000). Bununla birlikte, Zuhul Ulusoy (Ulusoy, 1995 akt. Uzun, 2006b) bu süreci “burjuvalaştırma” olarak tanımlarken Çağlar Keyder (Keyder, 2000 akt. Uzun, 2006b) “mutenalaşma” sözcüğünü kullanmaktadır (Uzun, 2006b). Nil Uzun, daha önceki çalışmalarında (2002, 2000) bu süreci ifade etmek için “sosyal ve mekânsal yenileme” kelimelerini kullanırken, kendi cümleleriyle, bunun da yeterli bir çözüm olmadığını çünkü bu kelimelerin bir terim olmaktan çok süreci tanımlamaya yönelik olduğunu belirtmektedir (Uzun 2006b). Bu ifadelerin yanı sıra “gentrification” sözcüğünün Fransızca’da “l’embourgeoisement” (burjuvalaşma) ve “elitisation” (elitizasyon- seçkinleştirme) olarak karşılıkları da bulunmaktadır (Kütükoğlu 2006). İlker Kütükoğlu, elitisation kelimesinin karşılığının seçkinleştirme olduğunu belirtirken gentrification teriminin Türkçe’ye “seçkinleştirme” olarak çevirmenin daha uygun olduğunu belirtir (Kütükoğlu 2006).

Nil Uzun “Kentsel Dönüşümde Yeni Bir Kavram: Seçkinleştirme” başlıklı çalışmasında, “tartışılmakta olan dönüşümü ifade ederken diğer alternatiflerden daha iyi olduğu için ‘soylulaştırma’ kelimesinin kullanılması ve hatta Türkçe yazında yerleşmeye başlamasının sürecin anlaşılmasını engelleyen ve ‘gecekondu alanlarının soylulaştırılması’ gibi tamamen yanlış kullanımların benzerlerinin zaman içinde artmasına yol açtığını belirtmektedir (Uzun 2006b).” Ayrıca Uzun’a göre ‘soylu’ kavramı kullanıldığı zaman tanımlı, belirli bir grup akla gelmekte oysa sürecin soylu sınıf ile ilgisi olmadığı da görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye toplumunun yapısında ‘soylu sınıf’ da zaten bulunmamaktadır. Tüm bu sebepler dolayısıyla, ‘soylulaştırma’ kelimesinin kullanımı sürecin içeriğinin tam olarak anlaşılması veya sorgulanmasına engel olmaktadır (Uzun 2006b).

Bununla birlikte Uzun, Ayda Eraydın tarafından dile getirilen “seçkinleştirme” sözcüğünün hem süreç ile ilgili ipuçlarını vermesi hem de dilimizde çok yerleşmiş bir kavram olmaması dolayısıyla araştırmayı ve sorgulamayı mümkün kılan bir sözcük olduğunu belirtmektedir (Uzun 2006). Ayrıca Kütükoğlu da “seçkinleştirme” kelimesinin süreci oldukça iyi ifade edebildiğini çünkü süreç bittiği zaman sürecin gerçekleştiği bölgelerin seçkin bir semte dönüştüğünü ve bu sebeple 2006 yılında yaptığı çalışmasında “seçkinleştirme” kavramı kullandığını belirtmektedir (Kütükoğlu 2006).

Genel olarak bakıldığında gerek Uzun’un gerekse Kütükoğlu’nun “gentrification” kavramının Türkçeleştirilmesi hakkındaki tespitleri yerinde görülmektedir. Kelimeyi soylulaştırma olarak çevirmek, “motomot” bir çeviri olarak kulağa doğru gelebilir ancak

kavramın ileriki yıllar içerisinde gelişimine baktığımızda birçok sorunu da içinde barındırır. Her şeyden önce Uzun'un belirttiği üzere, Türkiye'de, en azından Batı tipinde, soylular hiçbir zaman olmamıştır. Ayrıca gentrification sonrasında gentrifiye edilen alanlara yerleşenler de soydan gelen bir üstünlük nedeniyle toplumsal hiyerarşinin daha üst katmanında bulunan insanlar değildir. Bununla birlikte Arapça kökenli “mutenalama” sözcüğünün gerçekleşen süreci soylulaştırma kelimesine göre daha iyi ifade ettiği söylenebilir. Ancak sözcüğün kelime kökenine baktığımızda “itina” kelimesiyle ilişkili olduğu ve Kubbealtı Lugatı'na göre “en iyi ve en güzel olması için dikkat ve özen gösterilmiş, özenilmiş, özenli, îtinâlı.” anlamına geldiği görülür⁴. Mutenalaşma sözcüğü yalnızca iyi anlamları çağrıştırmakta ve sürecin aktörlerini göstermekte yetersiz kalmaktadır. Ancak bilindiği ve görüldüğü üzere, “gentrification” süreci her zaman iyi anlamlara gelmemekte ve iyi sonuçlar vermemektedir. Hatta literatür incelendiğinde sürecin “yerinden edilme”, “kent merkezlerinin ranta açılması” gibi özelliklerine vurgu yapılarak çoğunlukla olumsuz bir anlamda kullanıldığı görülür.

Seçkinleştirme sözcüğünün ise, Uzun'un belirttiği üzere, süreç ile ilgili ipuçlarını içinde barındıran ve sorgulamayı mümkün kılan bir kavram olduğu görülmektedir. Buna ek olarak seçkinleştirme sözcüğü süreci en iyi tanımlayan kavramlardan biridir. Birincisi, seçkinleştirme sonunda bu alana gelen veya gelecek insanlar ekonomik, sosyal ve kültürel avantajları dolayısıyla kamuoyunun geri kalan kısmına göre “elit” veya “seçkin” bireylerdir. İkincisi, “gentrification” sürecine uğrayan mekânlar süreç sonunda kentin diğer mekânlarından ayrılıp “seçkin” mekânlara dönüşür. Bu mekânlar, yaşadıkları dönüşümle birlikte yeni bir ekonomik, sosyal ve kültürel gerçeklik kazanır ve hatta çoğunlukla yeni bir kimlik oluşturur. “Seçkin”leşen bu mekânlar çoğunlukla hem fiziksel görünüşleri hem de içinde yaşayan yeni grubun veya grupların ekonomik, sosyal ve kültürel profilleri dolayısıyla görünmeyen veya görünen yeni mekânsal sınırlar oluşturur. Örneğin Boğaz sırtları, Cihangir gibi yerlerde görünmeyen sınırlar oluşurken, Sulukule gibi alanlarda neredeyse siteyi andıracak şekilde demir kapılar teller gibi somut sınırlar net bir şekilde görülebilmektedir.

Kavramın yukarıda özetlenen nitelikleri, bu çalışmada, “gentrification” teriminin Türkçeleştirmesi bağlamında “seçkinleştirme” sözcüğünün daha uygun görülmesine neden olmuştur ve bu sebeple, bu çalışmada, “gentrification” sözcüğünün karşılığı olarak “seçkinleştirme” terimi kullanılacaktır.

⁴ Kubbe Altı Lugatı: <http://lugatim.com/s/M%C3%9BTEN%C3%82>

3.2 Seçkinleştirme Olgusuna İlk Dönem Yaklaşımlar

Besime Şen'e göre literatürde var olan ve seçkinleştirmeyi açıklamak üzere yapılan kuramsal yaklaşımlar, en genel ayrım ile, neoklasik yer seçimi kuramlarına dayalı geleneksel yaklaşım ve eleştirel yaklaşım olarak ikiye ayrılmaktadır (B. Şen 2011b).

İlk dönem çalışmalarda etkisini gösteren geleneksel yaklaşım, seçkinleştirmeyi olağan karşılayan ve bir yönüyle de bu süreci olumlu değerlendiren bir yaklaşımdır (B. Şen 2006). Geleneksel yer seçimi kuramları 1920 ve 1930'lardaki kentsel gelişmeleri açıklamak üzere Chicago Okulu olarak bilinen ekolün mensupları Park, Burgess ve diğer isimlerle gündeme gelmiştir (B. Şen 2006). Bu geleneğe göre insanların kentsel alanlardaki yerleşim örüntüleri ancak biyoloji ve ekolojiden ödünç alınan kavramlardan ve süreçlerden yola çıkılarak anlaşılabilir (Smith ve Williams 2015). 1950 ve 1960'larda ortaya çıkan ve daha sonra mekânsal iktisat veya bölge bilimi olarak adlandırılan başka bir akımda, bazı araştırmacılar neoklasik iktisat teorisini "mekânsallaştırmaya" ve böylece genel olarak kentsel arsa piyasasına, iş yerlerine ulaşma, konut piyasasının mekânsal yapısına ve konum teorisine ilişkin bir analiz geliştirmeye çalışmışlardır (Smith ve Williams 2015). Bu noktada, Amerikan merkezli neoklasik iktisadi yaklaşım kent merkezindeki mekânsal ve sosyal değişimi açıklarken Muth'un ve Alonso'nun teorilerini birleştiren bir karma teoriye yaslanır. Bu teori esas olarak orta sınıfın yerleşim tercihindeki değişimin nedenlerini ortaya koymaya çalışır (Koç 2015). Muth ve Alonso'nun ortaklaştığı nokta işe gidiş- gelişin marjinal maliyetinin gelire göre esnekliğinin yer seçiminde temel belirleyici olduğudur. Eğer işe gidiş- gelişin maliyetindeki artış gelirdeki artıştan fazla olursa kent merkezine dolayısıyla işe yakın yerleşim öncelikli tercih haline gelecektir (Wheaton, 1977 akt. Koç, 2015).

Ancak bu yaklaşım mekânsal olguları ve dönüşümü açıklamada yetersizdir. Smith ve Williams'a göre bu teori, birincisi, kesinlikle mekânsal değildir ve uygulanması ancak çok genel mekânsal fikirler verebilir ve bölge biliminin ortaya çıkmasıyla toplum ve mekân aynı arenaya taşınmıştır ancak temel neoklasik varsayımlar sorgulanmadığı için entegrasyon düzeyi minimumdur. İkincisi, 1960'ların toplumsal ve siyasal ayaklanmaları en azından kentsel ölçekte sadece iktisadi konum teorisinin darlığını canlı bir biçimde göstermektedir. 1960'lar beyaz göçünün rolüne, devlet tarafından finanse edilen ve planlanan kentsel yenileme ve konut politikalarına, siyahlarının yaşadığı mahallelerin tahribatına ve benzerlerine dikkat çekmiştir. Üçüncüsü ve en önemlisi, ancak sadece yükselen sanayi kapitalizmi döneminde geçerli olan ezeli birtakım iktisadi kategoriler olarak değerlendirmeler

yapan neoklasik analiz tarih dışıdır. Neoklasik gelenek, seçkinleştirmenin ortaya çıkması ve belirli ampirik örüntünün yakın zamanda tersine çevirilmeye başlaması konusunda çıkmaza düşmüştür (Smith ve Williams 2015). Amerikan merkezli beşerî ekoloji geleneğine dayalı olan ilk dönem çalışmalarının birçoğunda seçkinleştirme, semt değişimlerini tanımlayan ve sosyal değişimlere vurgu yapan bir biçimde ele alınmamıştır. Dolayısıyla bu yaklaşımda, konunun genel ekonomik ve toplumsal süreçlerle olan ilişkisi zayıftır (B. Şen 2006).

3.3 Seçkinleştirme Olgusuna Son Dönem Yaklaşımlar

Seçkinleştirme üzerine 1970 ve 1980’lerdeki tartışmalara genel olarak baktığımızda, seçkinleştirmeyi arz (üretim) yönü üzerinde durarak açıklayan yaklaşımlar ve talep (tüketim) yönü üzerinde durarak açıklayan yaklaşımlar olarak ikili bir ayrım ile karşılaşılır.

Talep yönlü açıklamalar çoğunlukla İkinci Dünya Savaşı sonrası nüfus yapısında meydana gelen değişimlere (nüfus patlaması, aile yapısı, kadının iş gücüne katılımı gibi) ve bu değişimlerin bireysel tercihlere nasıl yansıdığı gibi konular üzerine odaklanmaktayken (İslam 2009) talep yönlü açıklamaların altında yatan varsayım, arsa ve konut piyasalarında belirleyici unsur olarak tüketiciyi öngören varsayımdır. Bu da kentteki değişimi, orta sınıfın belirli kesimlerinin tüketim tercihlerindeki değişikliklerle ilişkilendirmeyi beraberinde getirmektedir (Smith ve Williams 2015).

Talep yönlü yaklaşımdan bahsedilmesi gerektiğinde akla ilk gelen isimlerden biri olan David Ley, “ortaya çıkan kent peyzajını anlamak, toplumun kendisinin değişimindeki geniş kapsamlı sürecin önceden kavranmasını gerektirir (Ley, 1980 akt. Hamnett, 1991)” demektedir. Bu bakımdan Ley’in seçkinleştirmeyi açıklama girişimi, seçkinleştiricilerin ve onların kültürel ve tüketim temelli ihtiyaçlarının üretimini meselenin temel unsuru olarak vurgular (Hamnett 1991). Buna göre, banliyöleşme sürecinin sonucunda kent merkezinde terk edilmiş olan konut alanları taşıdıkları kültürel ve tarihi değerler nedeniyle sanat ve uygulamalı sanatlar, medya, eğitim alanlarında, sosyal hizmetlerde ve gönüllü kuruluşlarda çalışan profesyoneller tarafından tercih edilmeye başlamıştır. Sürecin ilk aşamasında yer alan bu grubun yaşam çevrelerini kendi sosyo-kültürel tercihleri doğrultusunda iyileştirmeleri ve rehabilite etmeleri sonucunda söz konusu alanlara olan ilgi artmıştır (Uzun 2006).

Arz yönlü yaklaşım ise konut piyasasındaki yeniden yatırım olanakları ile sermaye birikim süreci ilişkisine dair genel toplumsal dinamikleri ön planda tutarken sürecin arka planında politik iktisat bakış açısını kullanır (B. Şen 2006). Neil Smith’in (1979) yaptığı

çalışma bu yaklaşımın ilk ve en önemli çalışmalarından biridir (B. Şen 2006). Smith, 1979'daki çalışmasında Ley'in "tüketici tercihleri" savlarının hiç itirazsız kabul edilmiş ve çelişkili olduğunu iddia ederek bu savları ters yüz etmiştir. Onun bakış açısına göre üreticilerin eylemleri seçkinleştirme fenomenini açıklarken hesaba katılmalıdır (Hamnett 1991). Smith'e göre inşaatçıları, geliştiricileri, ev sahiplerini, mortgage kredisi verenleri, hükûmet ve emlak aktörlerini ve kiracıların rolünü seçkinleştirmeyi açıklarken yok sayıp seçkinleştirmeyi sadece seçkinleştiricilerin eylemlerine göre açıklamak aşırı dar bir açıklamadır (Smith, 1979).

Bu anlamda, Smith'e göre, kentsel mekân ekonomisinin yeniden yapılandırılması kapitalizmin eşitsiz gelişiminin veya rant farkının işleyişinin bir ürünü, gelişen bir hizmet ekonomisinin veya değişen yaşam tarzı tercihlerinin sonucu, sermayenin "banliyöleştirilmesi" veya kentsel yapıyı çevreye yatırılmış sermayenin değer kaybetmesidir (Smith 2015). Bu noktada, rant farkı (rent gap) teorisini ortaya atan Smith'e göre iktisadi genişleme sonucunda sermayenin banliyölere, daha sonra da kent merkezine yönelmesinin sebebi rant farkıdır. Buna göre, kent içindeki arazilerin yeniden değerlendirilmesine bağlı olarak oluşan gerçek arazi rantı ile arazinin gelecekte "en yüksek ve en iyi" kullanımıyla oluşan potansiyel rant arasındaki fark rant farkının oluşmasına neden olur ve rant farkı, değerlendirilerek gerçekleşen arazi rantının potansiyel ranttan çok daha düşük olmasıyla oluşur.

Daha da açacak olursak, sermayenin banliyöleşmesinde başka birçok güç yer alsa da tüm sürecin odak noktası merkez dışında kalan yerlerdeki ucuz arsa (düşük toprak rantı) varlığıdır (Smith 2015). "Sanayi, konut, ticaret, eğlence ve dinlence faaliyeti geliştirmek için sermayenin dışa doğru taşınması banliyö ve kent içi toprak rantı düzeylerinde iki taraflı bir değişikliğe yol açar. Yeni yapıların artmasıyla banliyölerdeki arsa fiyatları yükselince, kent içi arsaların nispi fiyatı düşer. Kent içi bina stokunun bakımına ve onarımına gitgide daha düşük sermaye miktarları ayrılır. Bu durum rant farkını ortaya çıkarırken, en temel düzeyde, kent merkezlerinin ve kent içi alanların yeniden yapılandırılması için iktisadi fırsatı yaratan şey, sermayenin yeni banliyö peyzajlarının inşasına aktarılması ve bunun sonucunda rant farkının oluşturulmasıdır. Merkezdeki sermayenin değer kaybı, kentsel mekânın bu 'az gelişmiş' kısmının yeniden değerlendirilmesi için fırsat yaratır (Smith 2015)."

Smith'e göre bu döngüsel hareket, seçkinleştirmenin ortaya çıkması ve hızlanmasında temel faktördür. Smith, kentsel mekânın yeniden yapılandırılmasından sorumlu süreçlerden en fazla öne çıkanları, "banliyöleşme ve rant farkının ortaya çıkışı, ileri kapitalist ekonomilerin

sanayisizleştirilmesi ve beyaz yakalı istihdamın artması, mekânsal merkezileşme ve eş zamanlı olarak sermayenin âdem-i merkezileşmesi, kâr oranının düşmesi ve sermayenin döngüsel hareketi, demografik değişiklikler ve tüketim örüntülerindeki değişiklikler” olarak sıralar (Smith 2015). Bu süreçler genel olarak mekânın yeniden yapılandırılmasının ekonomi politiğinin ve sermayenin rant farkı aracılığıyla mekânsal hareketiyle bağlantılı veya onun yan ürünleridir. Özellikle, tüketim temelli açıklamalarda öne çıkan demografik değişiklikler ve tüketim örüntülerinde değişikliklerin seçkinleştirme sürecindeki etkisi Smith’e göre seçkinleştirme sürecinin tali etkenlerindendir. Smith açıkça, şöyle söylemektedir: “Nüfus ve yaşam tarzıyla ilgili meselelerin önemi, kentsel dönüşüm olgusunun açıklanmasından ziyade özellikle yeniden yapılanmanın çoğu yüzeysel biçiminin belirlenmesinde yatar. Sermayenin kent çekirdeğine taşındığını ve yürütme, meslek, idare ve yönetim işlevlerinin yanı sıra diğer destek faaliyetlerinin üzerinde durulduğunu göz önüne alınca, nüfus ve yaşam tarzıyla ilgili değişiklikler ucuz restoran zincirleri yerine neden lüks lokantaların, köşe başı dükkanların yerine neden son moda giyim butiklerinin ve gurme gıda dükkanlarının, ‘kart geçmez; sadece nakit’ yerine American Express işaretlerinin çoğaldığını anlamamıza yardımcı olabilir (Smith 2015).”

Ley ve Smith’in sözcülüğünü yaptığı tüketim ve üretim temelli açıklamaların yanında, 1990’lı yılların başında bu iki teorinin bir arada değerlendirilebileceği bütüncül analizler ortaya çıkmaya başlamıştır (İslam 2009). Chris Hamnett, 1991 yılındaki çalışmasında, kapsamlı bir seçkinleştirme açıklamasının nerede, hangi bölgeler, kim, ne zaman ve neden sorularına yönelmesi gerektiğini söylerken, aynı çalışmada incelediği, Smith ve Ley’in açıklamalarının bu sorulardan bazılarına yöneldiği ya da cevaplandırıldığını, diğerleri için bunu yapmadığını belirtmektedir (Hamnett 1991). Hamnett, seçkinleştirme üzerine eğilen iki temel teorik perspektifin fenomenin bütünlüğünden kısmi soyutlamalar olduğunu ve eşit derecede önemli unsurların farklı yönlerine odaklanıp diğer yönleri ihmal ettiklerini belirtir. Ona göre, Ezop’un kör adamlar ve fil fablında olduğu gibi, bu temel açıklamaların her biri seçkinleştirme filinin parçalarını algılamaktadır, tamamını değil. Bu iki teorik perspektif, rekabet eden açıklamalar olmaktan ziyade tamamlayıcıdır (Hamnett 1991).

Hamnett, bu iki kısmi açıklamanın birbiriyle uyum halinde olduğunu belirterek sürece dair anlayışımızı geliştirebileceğimizi öne sürer ve yeni bir yaklaşım önerisinde bulunur (Hamnett 1991). Bu bağlamda, Hamnett’e göre, görece ucuz ve değer kaybetmiş konutların varlığı, süreç için, gerekli olsa da bir açıklamanın yeterli bir unsuru olmaktan oldukça uzaktır. Eşit derecede, potansiyel seçkinleştiricilerin ve onların kültürlerinin, tüketimlerinin, yeniden

retimlerinin açıklaması da gerekli ancak yetersizdir. Seçkinleştirmenin kapsamlı ve bütünlüklü bir açıklaması seçkinleştiricilerin nereden geldiğini, neden sekinleştirdiklerini, bölgeler ve emlakın nasıl sekinleştiğini ve bu ikisinin nasıl bir bağlantısının olduğunu zorunlu olarak kapsamalıdır (Hamnett 1991).

3.4 Kamu Eliyle Seçkinleştirme

Seçkinleştirme süreci, ilk tespit edildiği günlerden bugüne, ekonomik, toplumsal, kültürel ve mekânsal değişimlere bağlı olarak, klasik tanımlamasına göre epeyce genişlemiştir. Öte yandan seçkinleştirmenin, kapitalizmin eşitsiz gelişimi bağlamında, mekânsal olarak eşitsiz gelişen bir süreç olması onun farklı unsurları içine alması gereken dinamik bir kavram olmasını zorunlu kılmıştır. Ayrıca ekonomik, mekânsal, siyasi birtakım farklılıkların tetiklediği süreçlere bağlı olarak seçkinleştirme kavramı özünü koruyarak dallanıp budaklanmıştır. Bu bağlamda toplumsal değişimi temel değişken olarak kabul eden daha geniş bir seçkinleştirme tanımının hem şehir içinde hem de kırsal bölgelerdeki konutsal ve ticari birimlerin yenilenmesi kadar, yeniden inşa edilme süreçlerini de içine alması gerekmektedir (İşlam 2009).

Mark Davidson ve Loretta Lees, 1990’larda başlayan ve üçüncü dalga seçkinleştirme veya ağdaş seçkinleştirme olarak adlandırılabilir yeni bir seçkinleştirme dalgasının çok daha çeşitli olduğunu ve daha tekil açıklamalara meydan okuduğunu belirtmektedir. Çünkü seçkinleştirme artık farklı meknlarda yaşanmakta ve sayısız şekle girmektedir. Davidson ve Lees (2005), seçkinleştirme süreçlerindeki bu çeşitliliğin en az yedi farklı türünden bahsetmektedir. Bunlar, klasik seçkinleştirme, devlet eksenli seçkinleştirme, sermaye eksenli seçkinleştirme, ticari alanlarda seçkinleştirme, karma kullanımlı alanlarda seçkinleştirme, yeniden seçkinleştirme ve “yeni-yapı sekinleştirmesi olarak adlandırılmaktadır⁵ (İşlam 2009). Yukarıda sıralanan bu türler arasında, boş ve terk edilmiş alanlarda gerçekleşmekte olan süreçlerin (“yeni yapı sekinleştirmesi”) de seçkinleştirme olarak değerlendirildiği örnekler karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda süreci başlatan aktörler arasında farklılaşmalar ortaya çıkmakta; bireylerin yanı sıra seçkinleştirme doğrudan devlet eliyle, sermaye eliyle ya da ikisinin birlikteliği ile tetiklenebilmektedir (İşlam 2009).

Seçkinleştirme kavramının, klasik tanımından uzaklaşarak yıllar içinde genişlemesi seçkinleştirme pratiklerinde görülen değişimlerle ilgilidir. Bu bağlamda Jason Hackworth ve Neil Smith (2001) seçkinleştirme sürecinin geçirdiği dönüşümleri, biri 1973 yılında diğer

⁵ Seçkinleştirme türleri konusunda kapsamlı bir inceleme için bkz. Arslan, 2018

1990'lı yılların başlarında olmak üzere, iki ana kırılma noktası üzerinden analiz ederek üç ana döneme ayırmaktadır: 1973 öncesi birinci dalga, 80'lerde ikinci dalga ve 90'ların ortalarından sonra 3. dalga. Hackworth ve Smith, bu zaman çizelgesinin çoğunlukla New York City'deki seçkinleştirmeye dayanarak yapıldığını belirtse de bu zaman çizelgesinin geniş bir uygulama alanı olduğunu da belirtmektedir (Hackworth ve Smith 2001). Buna göre birinci dalga seçkinleştirme olarak tarif edilen süreç seçkinleştirmenin ilk olarak görülmeye başlandığı 50'li yıllardan 1973 krizine kadar geçen zaman dilimini kapsamakta ve arkasına önemli miktarda kamu teşviki alarak gerçekleşmektedir. Birinci dalganın coğrafi sınırları ise Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzey-doğusundaki ve Batı Avrupa'daki birkaç küçük mahalleden ibarettir (Hackworth ve Smith 2001). Bu pratikler, özel sektör ekonomisinin şehir merkezindeki mahallelerdeki zayıflayan rolüne karşın müdahaleci devletin rolünü vurgulamaktadır (Hackworth ve Smith 2001).

Hackworth ve Smith, 1973 krizinden sonraki birkaç yıllık geçiş döneminin ardından 70'li yılların sonlarında başlayıp 80'li yıllar boyunca devam eden ikinci bir seçkinleştirme dalgasında bahsetmektedir. Bu süreç, önceki dönemle kıyaslanmayacak bir hız ve ölçekte gerçekleşmektedir. Yine önceki dönemden farklı olarak bu dönemde seçkinleştirmenin merkez kentlere özgü bir süreç olmaktan sıyrılıp artık 'daha küçük ve küresel olmayan' kentlere doğru nüfuz etmeye başladığı görülmektedir (İslam 2009). Bu dönemde çoğu yerel yönetimin çabası, seçkinleştirmeyi doğrudan organize etmekten ziyade özel sektörü teşvik etmeye odaklanmıştır. Amerika'da federal hükümetin "yapı hibeleri" ya da "girişim bölgeleri" programları bu göreceli laissez-faire rolü cesaretlendirmiştir (Hackworth ve Smith 2001).

1990'lı yılların başı, tarihsel süreç içerisinde, seçkinleştirme pratiklerinin yaşadığı en önemli kırılma noktalarından birine karşılık gelmektedir (İslam 2009). Smith ve Hackworth'a göre, bu dönemde başlayan seçkinleştirme süreci birçok yönüyle diğer aşamalardan farklıdır (Hackworth ve Smith 2001).

80'li yılların sonlarına doğru Amerikan ekonomisinde yaşanan bunalım dolayısıyla emlak sektörünün ciddi bir kriz içerisine girmesinin doğal sonuçlarından biri de seçkinleştirme sürecinin sekteye uğraması olmuştur. Bu dönemde, seçkinleştirmenin etki gücünün giderek azalacağı yönünde yorumlar yapılmaya başlanmıştır. Hackworth ve Smith'in "geçiş dönemi" olarak adlandırdığı 1993 yılına kadar devam eden bu duraklama döneminin ardından ise "duraklama sonrası" ya da "üçüncü dalga" (Hackworth ve Smith 2001) olarak adlandırdıkları yeni bir seçkinleştirme dalgası başlamıştır (İslam 2009).

Bu dönemde, seçkinleştirme ile ilgili laissez-faire politikalarından yıllar sonra, yerel yönetimler, devlet düzeyinde aktörler ve federal hükümetler, 1980’lerden daha hırslı bir şekilde seçkinleştirmeyi desteklemiştir (Hackworth ve Smith 2001). Bu durum Smith ve Hackworth’e göre üçüncü dalga seçkinleştirmenin temel özelliğidir. Bununla birlikte durgunluk sonrası- üçüncü dalga- seçkinleştirme, ekonomik şartların ve şehir içi alanlara yatırımcıları etkilemek için tekrar yatırım yapmanın -veya yapmamanın- çok daha saf bir ifadesidir (Hackworth ve Smith 2001). Bu dalganın önceki aşamalardan ayrılan özellikleri dörde ayrılır. Bunlar, seçkinleştirmenin şehir içi merkezlerde ve yakın merkezlerin ötesinde uzak alanlarda yayılması, yeniden yapılanan ve küreselleşen emlak sektörü endüstrisinin seçkinleştirmeye dahil olan daha büyük geliştiricileri içine alan bir bağlam oluşturması ve bu geliştiricilerin daha önce sadece seçkinleştirme için “ehlileştirilmiş” alanlarda boy gösterirken artık süreci başlatan aktörler olması, şehir içinden sürekli dışarıya doğru atılan işçi sınıfının seçkinleştirmeye karşı direnişinin zayıflaması ve devletin ikinci döneme oranla seçkinleştirme sürecine daha fazla dahil olmasıdır (Hackworth ve Smith 2001).

İkinci dalgaya oranla devletin süreçte yer almasının birkaç belirgin yönü vardır. İlk olarak, 1980’ler boyunca özel-sektör seçkinleştirmesi merkezi iş alanlarına yakın, yatırım almış bölgelere yoğunlaşmıştır. Ancak bu tip genişlemeden neredeyse iki on yıl sonra merkezi iş alanlarına yakın kolayca seçkinleştirilebilir alanların çoğu tamamen yatırım almıştır. Zorunlu olarak seçkinleştiriciler ve dış yatırımcılar, devlet yardımı olmadan kâr elde etmenin zor olduğu riskli mahallelere yönelmiştir. Böylece seçkinleştirmenin özel sektör genişlemesi, genel olarak kendini tüketmeye başlamıştır. Devlet yardımı (ya da yardımın başka bir şekli) merkezi iş alanlarından uzak “az gelişmiş” parselleri yutma süreci için daha da zorunlu hale gelmeye başlamıştır (Hackworth ve Smith 2001).

Devlet müdahalesinin geri dönüşü, ayrıca, kitle tüketimi ve Keynesçi yönetim anlayışının korunmasından radikal bir kopuşla desteklenmiştir. Özel sektörü belli noktalarda kısıtlayan ve ulaşılabilir konuta yönlendiren birtakım uygulamalara, Reagan ve Thatcher hükümetlerince ve daha sonraları saldırılmış ve yerel yönetimin Keynesçi olmayan modelleri desteklenmiştir. Bu model, tipik olarak, özel sektörü özendiren programlardan ziyade direk teşviği içeren “girişimci yerel yönetim”in desteklenmesini içermektedir (Hackworth ve Smith 2001). Dolayısıyla devletin rolü, klasik anlamda devletin sürece dahil olmasından ziyade neoliberal yönetim yapısının belirgin bir özelliği olan sermaye lehine devlet müdahalesi şeklinde olmaktadır. Sonuç olarak bu süreç, Smith ve Hackworth’un cümleleriyle,

“özeleştirme ikliminde (ortamında), devletin daha doğrudan seçkinleştirmeyle desteklemesi” (Hackworth ve Smith 2001) olarak anlaşılabilir.

Seçkinleştirme sürecinin neoliberal kent politikalarıyla bağlantısı dikkate alındığında seçkinleştirme sürecinin kilit noktalarından biri kamu eliyle seçkinleştirmedir. Seçkinleştirmenin özel bir kavram olarak tanımlandığı 1960’lı yıllardan beri gelişimi dikkate alındığında, seçkinleştirme sürecinin ilk on yıllarında genellikle seçkinleştiriciler (gentrifiers) tarafından ilerletildiği, en azından başlatıldığı, söylenebilir. Dolayısıyla arz ve talep yönlü olarak ikiye ayrılan yaklaşımda, talep yönlü yaklaşımın savunucularının tüketim örüntülerine ve öncü seçkinleştiricilere atfettiği önem yerindedir. Bununla birlikte, bu dönemlerde arz yönlü yaklaşımın üretim temelli açıklamaları da süreci açıklamada eşit ölçüde önemlidir.

1980’li yıllar sonrasına geldiğimizde ise, Hackworth ve Smith’in de bahsettiği üzere, seçkinleştirme süreci yeni bir aşamaya girmektedir. Bunun en önemli nedeni artık kent mekânını dönüştüren süreçlerin de politik, ekonomik ve sosyal anlamda yeni bir evreye girmesidir. Kapitalizmin özgül biçimi olan neoliberal politik- ekonomik dönüşüm, mekânla kurduğu ilişkide yeni üretim ve tüketim örüntüleri bağlamında harekete geçmekte ve bu süreç seçkinleştirme pratiklerinde de yeni bir aşamayı ifade etmektedir.

Neoliberal politik-ekonomik dönüşümün ve küreselleşmenin çıktıları olan sanayisizleşme, finansallaşma, eğlence- turizm sektörünün büyümesi gibi olgular seçkinleştirme sürecini hızlandıran ve kamu eliyle seçkinleştirme bağlamında ona yeni çehreler kazandıran faktörler olmuştur. Bu bağlamda kentin yeni kapitalist birikimin sürdürülmesinde bir araç olması, kent mekânının metalaşmasını hızlandırmıştır. Aynı zamanda kentlerin yeni politik- ekonomik üretim ilişkileri bağlamında farklı niteliklere bürünmesi özellikle seçkinleştirme süreçlerini hızlandırmakta veya yeni alanların seçkinleştirme sürecine dahil edilmesine sebep olmaktadır. Öte yandan kent mekânının sanayisizleşmesi, finans ve diğer hizmet sektörü alanlarının merkezi haline gelmesi kent merkezlerinde beyaz yakalı nüfusun artmasına sebep olmuştur. Bu dönüşüm ise seçkinleştirme sürecinin hızlanmasının sosyo-kültürel boyutunu oluşturmaktadır.

3.5 İstanbul’da Seçkinleştirme Pratikleri ve İstanbul’da Kamu Eliyle Seçkinleştirmenin Yasal Altyapısı

Seçkinleştirmenin tanımlandığı ve üzerine çalışmalar yapıldığı dönemden itibaren genellikle -en azından 2000’lere kadar- seçkinleştirme üzerine yapılan çalışmalar merkez

kapitalist Batı ülkelerinin şehirlerini, yani ABD, Birleşik Krallık ve Avustralya'daki şehirleri odağına almıştır. Bununla birlikte, seçkinleştirme kavramının genişlemeye başladığı dönemde, ya da başka bir deyişle Davidson ve Lees'in, "çağdaş seçkinleştirme" (contemporary gentrification) olarak tanımladığı yeni dönemde, seçkinleştirme evrensel bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Artık dünyanın her yerindeki şehirlerde seçkinleştirme pratikleri bulunabilirken bu süreç sadece İngilizce konuşulan ülkelerde değil Doğu Avrupa, Güney Amerika, Karayipler, Türkiye, Güney Afrika ve hatta Tenerife gibi tatil bölgelerinde de belirgindir (Davidson ve Lees 2005). Bu bağlamda seçkinleştirme kavramı özellikle 2000'ler itibariyle Türkiye'den araştırmacıların dikkatini çekmiş ve Türkiye'deki seçkinleştirme pratikleri araştırmacılarca tespit edilmiş ve incelenmiştir.

İslam (2009), İstanbul'da seçkinleştirme süreçlerini 2002 öncesi ve 2002 sonrası dönem olarak ikiye ayırmaktadır. Buna göre 2002 öncesi seçkinleştirme pratikleri "klasik seçkinleştirme" süreci, 2002 sonrası dönemde gerçekleşen seçkinleştirme pratikleri ise yeni bir seçkinleştirme dalgasını ifade etmektedir. (İslam 2009). İslam'a göre 2002 sonrası seçkinleştirme dalgasında, 2001 ekonomik krizi ve sonrası ve Türkiye'de hükümet değişikliği gibi radikal değişimlerin yaşandığı 2002 yılı ve 5366 sayılı yasanın çıkarıldığı 2005 yılına kadar olan süreç seçkinleştirme süreçlerinin niteliği açısından bir geçiş dönemini ifade etmektedir. 2002-2005 arası dönemdeki geçiş sürecinin temel özelliği, önceki dönemlerden farklı olarak kurumsal konsorsiyum eksenli ve farklı ölçeklerde(bina-sokak) gerçekleşen büyük şirket merkezli seçkinleştirme süreçlerine tanık olunmasıdır (İslam 2009). 2005 sonrası dönemin ise önceki dönemlerden temel farkı, önceki dönemde kendiliğinden gelişen sürecin 2005 sonrasında devlet öncülüğünde gelişiyor olmasıdır (İslam 2009).

16.06.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5366 Sayılı Yıpranan Tarihi Ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması Ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun birçok yazar tarafından Türkiye'de kamu eliyle seçkinleştirme süreçlerinin yasal zemini olarak tanımlanmıştır. Özden'in açıklamasına göre bu yasa, ilgili tarihte, kentsel yenileme uygulamalarını gerçekleştirmede en önemli yasal araçlardan biri olarak yürürlüğe girmiştir. Yasanın kapsamı sadece sit alanları içinde yürütülecek olan yenileme uygulamalarını düzenlemeye yöneliktir ve yasa, İl Özel İdareleri, Belediyeleri ve Toplum Konut İdaresi'ne kentsel yenilemeye yönelik yetkiler tanımlamıştır (Özden 2016).

Bu kanunun amacı, kanunun birinci maddesi uyarınca, "büyükşehir belediyeleri, büyükşehir belediyeleri sınırları içindeki ilçe ve ilk kademe belediyeleri, il, ilçe belediyeleri

ve nüfusu 50.000'in üzerindeki belediyelerce ve bu belediyelerin yetki alanı dışında il özel idarelerince, yıpranan ve özelliğini kaybetmeye yüz tutmuş; kültür ve tabiat varlıklarını koruma kurullarınca sit alanı olarak tescil ve ilan edilen bölgeler ile bu bölgelere ait koruma alanlarının, bölgenin gelişimine uygun olarak yeniden inşa ve restore edilerek, bu bölgelerde konut, ticaret, kültür, turizm ve sosyal donatı alanları oluşturulması, tabii afet risklerine karşı tedbirler alınması, tarihi ve kültürel taşınmaz varlıkların yenilenerek korunması ve yaşatılarak kullanılmasıdır.” ve “bu kanun, yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda oluşturulacak olan yenileme alanlarının tespitine, teknik altyapı ve yapısal standartlarının belirlenmesine, projelerinin oluşturulmasına, uygulama, örgütlenme, yönetim, denetim, katılım ve kullanımına ilişkin usûl ve esasları kapsamaktadır.”⁶

Özden’e göre bu kanun, “bütüncül planlama anlayışını reddedişi, yenileme alanlarındaki mevcut sosyoekonomik boyutu göz ardı edişi, planlama sürecinin doğal bir parçası olmayı reddeden yaklaşımı, parçacıl/ noktasal çözümleri teşvik edişi, kentsel yenileme ilanının bilimsel kriterlere dayanmayışı ve kolaylıkla istismar edilmeye açık oluşu, bu alanlara yönelik olarak önceden alınmış kararların ve koruma amaçlı imar planlarının göz ardı edilerek yapı adası temelinde projelendirme ve planlama anlayışının seçilmesi ve bütün bunlara uygun yapılmış koruma amaçlı imar planlarının bütünlüğünün bozulması, bölgeler özelinde koruma kurullarının oluşturulması, uygulama için gerekli araçların tanımlanmaması gibi sakıncıları içermektedir (Özden 2016).”

İslam, 80’lerde ve 90’larda olmak üzere İstanbul’da iki seçkinleştirme dalgası tespit etmekte ve yasal altyapının oluşturulmasıyla 2000’lerle birlikte yeni bir seçkinleştirme dalgasına geçildiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda İstanbul’da seçkinleştirmenin ilk örnekleri Boğaz kıyısındaki Kuzguncuk, Arnavutköy ve Ortaköy semtlerinde görülmektedir. Bu dalga devam ederken İstanbul’da 1990’ların sonlarında eski şehir merkezi Beyoğlu’ndaki Cihangir, Galata ve Asmalımescit mahallerinde ikinci bir seçkinleştirme süreci başlamıştır (İslam 2006). 90’lı yılların sonundan başlayan ancak bürokratik engeller nedeniyle konutların rehabilitasyonu 2004-2006 arasına sarkan Fener-Balat semtlerindeki seçkinleştirme süreci kurumsal müdahale olması sebebiyle İslam tarafından 2002-2005 arasındaki “yeni seçkinleştirme dalgasına geçiş dönemi” içine yerleştirilmektedir.

İslam’ın İstanbul’daki seçkinleştirme süreçlerine dair tespitleri önemli bir incelemeyi gerektirir. İslam’ın İstanbul’daki seçkinleştirme sürecini dalgalar halinde incelemesi, büyük

⁶ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5366.pdf>

ölçüde, kendi içinde tutarlı ve hem kuramsal açıdan hem de tarihsel gerçeklerle tutarlılık açısından yerindedir. 80'ler ve 90'larda yaşanan seçkinleştirme süreçlerinde devletin etkisi (en azından sistematik anlamda) bulunmamaktadır. Ancak İslam'ın 2002-2005 arasını "geçiş dönemi" olarak değerlendirmesi sorunlu bir yaklaşımdır. Bu bağlamda İslam'ın geçiş dönemi örneği olarak Fener ve Balat semtlerinde gerçekleşen seçkinleştirmeyi göstermesi ve bu örneğe dayanarak bir geçiş dönemi tanımlaması Fener ve Balat semtlerinde gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmeye çalışan seçkinleştirme pratikleriyle tamamen uyumlu değildir.

Fener ve Balat semtlerinde UNESCO'nun desteği ve AB'nin mali yardımıyla 1998 yılında, önkoşulu bölgenin altyapı ve donatı eksikliğinin giderilmesi ve "çöküntü alanı" olmaktan kurtararak bugünkü kullanıcısıyla sıhhileştirilmesi olan sosyal içerikli bir proje hazırlanmış (Atik 2016) ve Fatih Belediyesi'nin de sürece katıldığı bir kentsel yenileme süreci programlanmıştır. Fizibilite ve planlama çalışmaları dolayısıyla 2003 yılı ocak ayında başlayan proje kapsamında 2005 yılının ocak ayında uygulama çalışmaları başlamış ve süreç Haziran 2008'de tamamlanmıştır (Atik 2016). Bu proje kapsamında 121 bina sıhhileştirilmiş, 84 evin restorasyonu tamamlanmıştır. Proje sürecinde birçok eksiklik ve aksaklıkla karşılaşılsa da doğrudan doğruya bölgenin kendi kullanıcılarını hedefleyen bu kapsamlı sıhhileştirme programı, İstanbul'da ve Türkiye'de ilk örnek olmuştur (Atik 2016).

Bu sürece karşın, 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Yasa'ya dayanarak Balat'ın da içinde bulunduğu alan 2006 yılında Bakanlar Kurulu'nca kentsel yenileme alanı olarak ilan edilmiş ve 2007 yılında alana yönelik analiz ve avan proje çalışmalarına başlanmıştır (Atik 2016). Ancak bu proje önceki sıhhileştirme projesinden tamamen farklı bir proje, devlet eliyle seçkinleştirme ve yerinden edilme-ettirilme projesidir. Atik'in değerlendirmesine göre bu projenin başladığı yıllardan itibaren altı yıllık süreç içerisinde gözlemlenen, söz konusu projenin AB projesinin temel yaklaşımı olan semt sakinlerinin bölgeyi terk etmesini engelleyen, dolayısıyla onların görüş ve rızalarıyla bütünleşen hedefinden oldukça uzak olduğudur. Bununla birlikte, projeyle ilgili ilk girişimlerden bölgede gelir düzeyi yüksek yeni bir kullanıcı profilini hedeflediği anlaşılmaktadır. Projenin başlangıcından iki yıl sonra bölgede oluşacak hak ihlalleri içinde mücadele etmek ve semt sakinlerinin maddi ve manevi her tür haklarını korumak amacıyla Fener-Balat-Ayvansaray Mülk Sahiplerinin ve Kiracılarının Haklarını Koruma ve Sosyal Yardımlaşma Derneği (FEYBAYDER) kurulmuştur (Atik 2016). Derneğin, dolayısıyla bölge halkının, yürüttüğü hukuki ve mekânsal mücadele sonucu Fener-Balat-Ayvansaray'da gerçekleştirilmesi planlanan kentsel yenileme

projesi durdurulmuştur. Yenileme projesinin iptaline dair mahkeme kararlarıyla Fener-Balat-Ayvansaray Sahil Kesim Yenileme Projesi kapsamındaki bölgede yıkım tehdidi ve kamu gücü kullanılarak gerçekleştirilmeye çalışılan seçkinleştirme projesi önlenebilmiştir. Bununla birlikte, bölge topyekûn bir yıkımdan kurtarılmış olsa bile bölgeyi yatırımcılara açma ve seçkinleştirme süreci devam etmektedir (Şahin 2016). Özellikle Fener ve Balat’a bugünlerde baktığımızda, Cihangir, Galata ve Yeldeğirmeni gibi örneklere benzer bir şekilde piyasa eliyle seçkinleştirme süreçlerinin yaşandığı ve devam etmekte olduğu görülür.

Dolayısıyla Fener-Balat’ta 2000’lerin başında başlayıp 2007 sonrasında da devam eden seçkinleştirme süreçleri hem nitelik açısından hem de tarih açısından İslam’ın geçiş dönemi seçkinleştirme süreci olarak belirttiği dönem içinde değerlendirilemez. Ayrıca 2002 ve 2005 arası dönemde “geçiş dönemi” niteliği taşıyan seçkinleştirme projesi veya projeleri de yoktur. Bununla birlikte, yine İslam’ın belirttiği üzere, 5366 sayılı yasanın çıktığı 2005 yılı seçkinleştirme sürecinin İstanbul’daki (ve dolayısıyla Türkiye’deki) gelişimi içinde bir milattır. Yasanın aşağıda incelenecek içeriği bunun bir göstergesidir. Öte yandan yasa sonrası uygulamalara baktığımızda ise 5366 sayılı yasa, 2005 sonrasında gerçekleştirilen kamu eliyle seçkinleştirme süreçlerinin neredeyse her zaman temel dayanağı olmaktadır.

Sonuç olarak İslam’dan hareketle Türkiye’de seçkinleştirme pratikleri açısından 2005’i çok keskin bir kırılma olarak almak makul görülür. Herhangi bir geçiş dönemini gösteren pratikler ve çalışmalar olmamakla birlikte, yine İslam’ın ifadesinden hareketle, 2005 öncesi seçkinleştirme süreçlerinde “klasik seçkinleştirme” olarak nitelendirilebilecek pratiklerin baskın olduğu, 2005 sonrasında ise “kamu eliyle seçkinleştirme” pratiklerinin baskın olduğu ifade edilebilir.

İstanbul’da klasik seçkinleştirme niteliği taşıyan 2005 öncesi seçkinleştirme süreçlerine baktığımızda her bölgenin kendine has özellikleri ve bu bölgelerin seçkinleştiriciler için taşıdıkları anlamları bakımından farklı faktörler taşıdığı görülmektedir (İslam 2006). Başka bir ifadeyle, kültürel sermayesi yüksek orta ve üst sınıfın tercih ettiği bu bölgelerin seçkinleştirmeye konu olmalarında önemli nedenlerden biri bu bölgelerin çekicilikleridir. Bu durum, seçkinleştirme tartışmalarında talep yönlü açıklamaların öncülere ve bölgenin kültürel özelliklerine vurgu yaptığı açıklamalarla daha uyumludur. Bununla birlikte öncüler gelip yerleştikten sonra piyasa güçlerinin devreye girerek konut ve ticari alanların orta ve üst sınıfın gelir ve tüketim örüntüleriyle ilgili olarak dönüştürmesi ve sınıfsal

bir yerinden edilmenin yaşanması bu pratiklerde sosyal ve ekonomik faktörlerin hala oldukça önemli olduğunu göstermektedir.

Uzun, İstanbul'da ilk seçkinleştirme örneği olarak Kuzguncuk'taki seçkinleştirme pratiklerinin verilebileceğini belirtirken durumu şöyle açıklamaktadır: “Geçmiş yüzyıllarda Rum, Ermeni, Yahudi azınlıkların Müslümanlarla birlikte yaşadığı yer olan Kuzguncuk, 1950’li yıllarda gayri-Müslim nüfusun kendi ülkesine dönmesi sonucu yoğunluğunu kaybetmiştir. 1970’lerin sonunda Mimar Cengiz Bektaş’ın mahallede bir evi satın alıp yenilemesiyle alandaki sosyal ve mekânsal yenilenme başlarken Cengiz Bektaş’ı önce arkadaşları daha sonra Kuzguncuk’u mimarlar, sanatçılar ve yazalar tercih etmeye başlamıştır (Uzun 2006).” Yine aynı yıllarda Ortaköy ve Arnavutköy gibi boğaz kıyıları semtlerinde ise seçkinleştiriciler için çekici olan, bu semtlerdeki, standart orta sınıf apartmanlarına alternatif, 19. yüzyıl sonları ve 20. yirminci yüzyıl başlarından kalma iki ve üç katlı müstakil evler ile paha biçilmez kıyı şeritleridir (İslam 2006).

1990’larda Beyoğlu’nda başlayan seçkinleştirme süreçleri için tetikleyici olan Beyoğlu’nun eski önemini, yeni tüketim kalıplarına da cevap verebilen bir ticaret, kültür ve eğlence merkezi olarak yeniden kazanmasıdır. Cihangir’deki sürece baktığımızda ise Boğazi ve Tarihi Yarımada’yı gören bir tepede olması, kent merkezine yürüme mesafesi kadar bir uzaklıkta olması, kentin diğer bölgelerine ulaşımın kolay olması ve tarihi özellikler taşıyan eski yapıların varlığı bu mahalleyi çekici kılmış ve 1980’lerden başlayarak eski yapılara talebin hızla artması bu mahalleyi seçkinleştirme sürecine tabi tutmuştur (Uzun 2006). Özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden gelen göçmenlerin birinci göç duraklarından olan Galata’da ise, 1980’li yıllardan itibaren, finans sektörünün ve ticari faaliyetlerin bu alanın dışına kayması bölgenin ticari hayatını büyük ölçüde etkilemiştir. Sosyo-ekonomik dönüşümle birlikte mimarların ve sanatçıların stüdyo olarak kullanmaya uygun, mimari özelliği olan fakat bakımsız yüksek tavanları binaları satın alması veya kiralaması ile başlamış (Yavuz 2006) daha sonraki dönemlerde ise hızla devam etmiştir.

Bu dönemdeki seçkinleştirme pratikleri Türkiye ve İstanbul’da başlayan 80 sonrası neoliberal politik-ekonomik dönüşüm ve küreselleşmenin artmasıyla yakından ilişkilidir. Özellikle Batı’daki örneklerinde olduğu gibi, bu süreçlerde de kent mekânının sınıfsal yapısında ve sosyo-kültürel yapıdaki dönüşümler önemli faktörler olarak öne çıkar.

Bu bağlamda potansiyel seçkinleştirici sınıfın oluşumu, yeni profesyonel ve idari işgücünün ortaya çıkması ve bu grup içinden bir kesimin kültürel ve tüketim özellikleri ile

yakından ilişkilidir (Hamnett 1991). 1980’li yıllar sonrası, İstanbul’da iş gücünde endüstri sektörlerinin payı azalırken finans, sigortacılık, medya, eğlence gibi hizmet sektörlerinin payının artması yeni sınıfsal bir örüntüyü de beraberinde getirmiştir. Bu sınıfsal örüntüde hizmet sektöründeki orta sınıfın payı oldukça artarken sanayi sektörlerinde çalışanların payı azalmaya başlamıştır. Başka bir deyişle, 1980’li yıllardan önce İstanbul’a göç etmiş ve çoğunlukla sanayi veya hizmet sektörlerinin alt kademelerinde istihdam edilmiş insanların çocukları ve torunları, hizmet sektöründe görülen büyüme sonucu, 1980 sonrası oluşmaya başlayan yeni orta sınıfı oluşturmaya başlamıştır. Keyder, bu yeni orta sınıfın ayırt edici özelliğinin modern toplumda oluşan iş bölümünde eğitim, beceri, bilgi gerektiren işleri yapmaları olduğunu belirtirken (Keyder 2013) bu sınıf, artan okullaşma ile birlikte ilgili özellikleri kazanmıştır ve artık dönemin ideolojisi olan bireycilik, tüketim, gösteriş gibi kavramları ön plana çıkarmaktadır (Yıldız 2018). Batılı değerlerin ve tüketim maddelerinin serbestçe ülkeye girdiği 1980’lerin bu liberal politik- ekonomik ortamında İstanbullular, merkez ülkelerdekine benzer yeni kültürel ve tüketim alışkanlıkları kazanmıştır. Şehirdeki bu yeni yaşam tarzının göstergeleri ise şehre yeni gelen ve sayıları giderek artan dünya markalarının satıldığı butikler, yeni alışveriş merkezleri, dev hipermarketler, fast-food zincirleri, dünyanın çeşitli ülkelerinin mutfaklarını şehre taşıyan restoranlar, barlar, diskotekler, gece kulüpleri ve film, tiyatro, müzik, caz ve sanat festivalleridir (İslam 2006).

3.5.1 İstanbul’da Kamu Eliyle Seçkinleştirme Pratiklerine İki Örnek: Tarlabaşı ve Sulukule Kentsel Yenileme Projeleri

İstanbul’da 2000’li yıllar sonrası birçok alan, seçkinleştirmeye konu olmuştur. Bu alanların bir kısmında süreç kendiliğinden gelişmiş olmakla birlikte bu alanların diğer kısmı 5366 sayılı yasa aracılığıyla kamu eliyle seçkinleştirmeye konu olmuş alanlar olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde kamu eliyle seçkinleştirme olarak nitelendirilebilecek dört yenileme alanı öne çıkmaktadır. Bu yenileme alanları Tarlabaşı, Fener-Balat-Ayvansaray, Sulukule ve Süleymaniye olarak sıralanabilir. Bu tezin konusu gereği ve Süleymaniye’de yaşanan dönüşüm sürecine benzerliğinden dolayı bu bölümde Tarlabaşı ve Sulukule’deki seçkinleştirme pratiklerinin üzerinde durulacak, Süleymaniye yenileme projesinin incelenmesi ise dördüncü bölümde yapılacaktır.

Bu dört semt 20. Yüzyılın başından itibaren ilk sahipleri tarafından terk edilmiş ve o tarihten itibaren kullanıcıları sürekli değişerek günümüze gelmiştir. Giderek daha yoksul kesimlerin yerleştiği bu semtlerde, beklendiği üzere, fiziki eskime süreci de hızlanmıştır.

1980’li yıllarla birlikte kent merkezlerine olan ilginin artmaya başlaması bu bölgeler hakkında projeler geliştirilmesini tetiklemiştir. Önceleri daha küçük sermayeli, kendiliğinden ve tek parsel üzerinden başlayan bu değişim süreci 2005’ten itibaren yerini devletin yönettiği büyük ölçekli yenileme projelerine bırakmaya başlamıştır (Dinçer 2016).

“İstanbul’da ilk aşamada ilan edilen yenileme alanları bir ya da iki ay arayla yürürlüğe girmiştir. 20.02.2006 tarihinde Tarlabası, 03.04.2006 tarihinde Sulukule, 24.05.2006 tarihinde Süleymaniye ve 13.09.2006 tarihinde ise Fener-Balat bölgesi yenileme alanı olarak ilan edilmiştir (Dinçer 2016).”

Tarlabası

Tarlabası geç 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyılda esas olarak orta gelirli gayrimüslim nüfusun mahallesi olarak gelişmiştir. Bölge orijinal nüfusunu özellikle 1950’ler sonrası, Türk ulusalcılığıyla ilişkili halk hareketleri sonrası kaybetmiş ve bu bölgedeki yapılar kırdan göç eden göçmenler için çekici bir yerleşim yeri olmuştur. 1993 yılında, kendine özgü mimari karakteri dolayısıyla bu bölge koruma bölgesi ilan edilmiştir. Daha sonra ise ağırlıklı olarak Anadolu’nun güneydoğusundan Kürt ailelerin oluşturduğu geleneksel göçmen aileler tarafından ikamet edilmiştir. Bununla birlikte resmi algılar ise bu bölgeyi transseksüeller, fahişeler, uyuşturucu satıcıları gibi marjinal grupların yerleşim yeri olarak damgalama eğiliminde olagelmıştır (Dinçer 2011).

Tarlabası pek çok tescilli eski eseri bünyesinde barındıran, İstanbul’un bir “dönem” mimari ve kent dokusunu günümüze kadar taşıyabilmiş ve mevcutta pek çok boş yapı ve boş parselin de içinde olduğu bir alandır. Yaşanan planlama, imar operasyonları süreçleri alanın günümüzde çöküntü bölgesi haline gelişinde adım adım rol oynarken bu fiziksel çöküntüye sosyo-ekonomik kent yoksulluğu, yaşanan mülkiyet problemleri, Tarlabası Bulvarı’nın açılarak alanın Beyoğlu’ndan koparılışı, tarihi yapılara gereken özenin uzun yıllardır gösterilmemesi gibi sebepler neden olmuştur (Balcan 2012).

İstiklal Caddesi’ndeki değişimler ve Taksim civarında yer alan Cihangir ve Galata gibi konut alanlarının dönüşümü sonrasında Tarlabası önemli rant alanı haline gelmiş ve buranın dönüştürülmesi hedeflenmiştir. “Tarlabası, 20.02.2006 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile 5366 sayılı yasanın ilgili maddeleri uyarınca yenileme alanı olarak ilan edilmiş ve 10.11.2006 tarihinde Beyoğlu Belediyesi dönüşüm alanını onaylayarak kabul etmiştir. Tarlabası yenilemesinin ilk etabına ilişkin proje yaklaşık 20.000 m2 alana sahip dokuz adayı içine

alırken proje 210’u tescilli sivil mimarlık örneği olan 278 binanın, bu binaların arasındaki sokakların ve tüm altyapının yenilenmesini içermektedir (Balcan 2012).”

Uygulamanın finans modeline bakıldığında ise yenileme alanında ana aktör olan Beyoğlu Belediyesi’nin, proje hazırlanması ve uygulamayı tümüyle özel sektör yatırımcısına ihale eden bir sistemi benimsediği görülmektedir (Dinçer 2016). Alan için yapılan ihale şartnamesine göre “projenin amacı; yenileme alanını, tarihi ve kültürel değerlere sahip çıkan, hizmet sektörlerinin, ticari, turistik ve kültürel aktivitelerin bir arada var olduğu bir kent olarak yeniden tanımlamak ve İstanbul’un ve Beyoğlu’nun ulusal – uluslar arası seviyede pozitif ve çekici bir kent etkisi yaratmasını sağlamak, her türlü afete dayanıklı, kültürel-mimari dokunun korunması ve yaşatılmasını sağlayacak, güvenilir, sürdürülebilir ve yaşam kalitesi yüksek kentsel yerleşme dokusu oluşturmaktır” şeklinde ifade edilmektedir (Balcan 2012).”

Bununla birlikte projenin çıktılarına bakıldığında ise daha farklı bir senaryonun yaşandığı görülmektedir. Tarlabası yenileme projesini inceleyen çalışmada Ceren Balcan (2012), projenin fiziksel boyutunu incelerken proje alanının hem kentsel sit alanında bulunduğunu hem de bölgedeki binaların %77’sinin korunması gerekli kültür varlığı olarak tescilli olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle bölgede yürütülecek her türlü proje çalışmasının gerekli hassasiyeti göstermesi gerektiği gibi kültür varlıklarını koruma yasa ve mevzuatlarına uygun olmasının gerekliliğinin de göz ardı edilmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Buna karşın proje incelendiğinde Balcan, projenin çıktılarını “yapı adalarında tescilli parsellerin birbiriyle tevhit edilip plan şemaları tamamen değiştirilerek tek bir yapı haline dönüştürülmüş ve yapıların sadece cepheleri adeta bir dekor gibi korunup yapı adaları bambaşka fonksiyonlarda bambaşka kontur ve garabilerle yeni bir kimliğe büründürülmüş olduğu görülmektedir. Mevcut yapı tipolojisi daha çok 2, 3 veya 4 katlı, yapılardan oluşuyorken, yenileme projesiyle bu yapılar bodrum katlarındaki otoparklarıyla birlikte 10-12 katlı dev kitlelerden oluşmakta, bölgenin kentsel sit dokusu da böylelikle göz ardı edilmiştir” cümleleriyle değerlendirmektedir (Balcan 2012).

Türkün ve Sarioğlu’nun Tarlabası’nda yaptığı çalışmaya göre Tarlabası’nın diğer mahallelerden en büyük farkı %64,4 gibi yüksek bir oranda kiracı nüfusa sahip olmasıdır. Son dönem göçmenleri ile Çingeneler, transseksüeller, yabancı uyruklular gibi dışlanan kesimlerin yaşadığı mahallede bu, beklenen bir durumdur. Bu araştırma kapsamında yazarların görüştikleri kişilerin %31,6 ev sahibidir ve bunların %44,9’u evlerin 1990’larda, %34,6’sı

2000'lerde, yani rantların henüz düşük olduğu dönemlerde, satın almıştır (Türkün ve Sarıoğlu 2013).

Aynı çalışmada Tarlabası'ndaki hane bireylerinin aylık ücretleri incelendiğinde Tarlabası'nda asgari ücretin altında çalışanların oranının %40,4 olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca Tarlabası'nda, araştırmanın yapıldığı 2014 yılında, 300 TL'nin (dönemin net asgari ücreti 891,03 TL'dir) altında çalışanların oranı %14,7'ye ulaşmaktadır. Bu durum, yazarlara göre, bölgede önemli ölçüde bir "çalışan yoksul" nüfusun yaşadığını ifade etmektedir (Türkün ve Sarıoğlu 2013).

Alanda yaşayan kiracılara sadece TOKİ tarafından inşa edilen konutlarda kuraya girmeksizin satın alma hakkı ve önceliği verilmiştir. Ayrıca mal sahipleri için de durum çok iç açıcı değildir çünkü mal sahipleri yatırımcılar ile anlaşamazlarsa 5366 sayılı yasa gereği kamulaştırma yolu ile mülklerini terk etmek zorunda kalacaklardır (Balcan 2012). Dönemin Beyoğlu Belediye Başkanı'nın "kiracılar bu yerler yapılıncaya kadar bir yere gitmek durumunda. Sonra yine kiracı olabiliyorlarsa olabilirler, durumları iyi olursa. Biz illa bir yer göstermek durumunda değiliz, kent büyük. Nasıl buraya sıfırdan yerleştirdiyseniz, aynen başka bir yer devam edeceksiniz." şeklindeki açıklamaları bu projeye hâkim anlayışın gerek fiziksel gerek sosyal gerekse ekonomik kapsamının ne olduğu özetlenmektedir (Balcan 2012).

Tüm bu seçkinleştirme süreci kapsamında Tarlabası'nda seçkinleştirme karşıtı protestolar ve direniş çabaları görülmüştür. Bununla birlikte, Tarlabası'nda kurulan derneklere ve seçkinleştirme karşıtı direnişlere rağmen mahallede oluşan umutsuzluk ve çaresizlik duygusu direnci yavaş yavaş kırmış ve şirketle anlaşılan mülk sahiplerinin oranı yüzde 75'e ulaşmıştır (Türkün 2016). Bugün gelinen noktada, dönemin TOKİ Başkanı Erdoğan Bayraktar'ın "terörün, uyuşturucunun, devlete çarpık bakmanın yuvası" sözleriyle tanımladığı Tarlabası'nda (Pişkin 2017) dönüştürme projesinin sonuna gelinirken alanda yapılmış rezidansların satılması (özellikle yabancı uyruklulara) için kampanyalar yürütülmektedir (Yıldırım 2021).

Sonuç olarak Tarlabası Kentsel Yenileme Projesi'nin devlet eliyle seçkinleştirme sürecinin özelliklerinin çoğunu taşıdığı görülürken bu proje, Balcan'ın cümleleriyle, "plan bütünlüğü sağlanmamış, alanda ikamet edenlerin yaşam koşulları, sosyolojik yapısı, beklentileri gözetilmemiş, bölgenin tarihsel kent kimliği, mimari dokusu göz ardı edilmiş, sadece kentsel ranta ve sadece belli başlı aktörlere hizmet eden bir projedir ve doğru bir kentsel yenileme çalışması olduğunu söylemek mümkün değildir. Tarlabası 1. Etap Kentsel

Yenileme Projesi'nin sadece kentsel ranta ve belirli gruplara hizmet eder bu haliyle doğru bir kentsel yenileme çalışması olduğunu söyleyebilmek oldukça zordur (Balcan 2012).”

Sulukule

Sulukule’de gerçekleştirilen Hatice ve Neslişah Sultan Mahalleleri Yenileme Projesi ve uygulamaları, devlet eliyle seçkinleştirme kapsamında değerlendirilebilecek tamamlanmış bir proje olması dolayısıyla dikkat çeker. Bu bağlamda Sulukule, 2005 tarihli 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Korunması Hakkında Yasa kapsamında yenileme alanı ilan edilmiş ve uygulaması tamamlanmış ilk alandır (Erdal 2021).

Sulukule, İstanbul Tarihi Karasurları’na komşu bir alan olmakla birlikte İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun 1995/6848 sayılı kararı ile kentsel ve tarihi sit alanı olarak koruma altına alınmıştır (Erdal 2021). Sulukule bölgesi, çöküntü alanı olduğu gerekçesiyle (Güzey 2009), 03.04.2006 tarihinde yenileme alanı olarak ilan edilmiştir (Dinçer 2016). Proje, kamu- kamu ortaklığına dayanmaktadır. “Fatih Belediyesi, TOKİ ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi arasında 2005 yılında bir protokol imzalanmış; ardından 2006 yılında bu protokol geliştirilerek yenilenmiştir. 12 ada ve 354 parselden oluşan yaklaşık 90 bin metrekarelik bir alana yayılan yenileme alanı için bir avan proje hazırlanmış ve yenileme kurulundan 1. aşama onayını almıştır. Proje mevcut binaların tamamen yıkılıp, yerlerine TOKİ tarafından inşa edilecek yeni binaların inşa edilmelerini ön görmekte ve yaklaşık 3500 aileyi doğrudan etkilemektedir (İslam 2009).”

Sulukule, kadim tarihten beri İstanbul’da Roman halkın yerleşim yeri olmuştur. Romanların dans edip şarkı söyleyerek ziyaretçilerini eğlendirdikleri “Eğlence Evleri”nin 1946’da açılmasından genel ahlaka aykırı olduğu gerekçesi ile 1990’larda kapatılmasına kadar Sulukule, her kesimden insanın eğlenmek üzere geldiği bir bölge olarak adını duyurmuştur (Erdal 2021).”

İslam’ın anlatımına göre, belediye yıkımları gerçekleşmeden önce iki farklı mahallenin (Neslişah ve Hatice Sultan) sınırları içerisinde yer alan proje alanı ağırlıklı olarak 1-2 katlı müstakil sıra evlerden ve yer yer 4-5 katlı apartmanlardan oluşmaktadır. Sulukule, on yıllardır bölgede olan Romanlarla ve geçmişte onların işlettiği eğlence evleri ile anılmaktadır. Romanlar, ağırlıklı olarak, alanın güneyinde yer alan Neslişah mahallesinin sınırları dahilinde yaşarken, kuzeydeki Hatice Sultan mahallesinde ağırlıklı olarak geleneksel Türk aileler

yaşamaktadır (İslam 2009). Bununla birlikte belirtilmesi gereken diğer önemli nokta, İslam'ın çalışmasında gösterdiği üzere, bölgede yaşayan insanların bölgeye dışardan gelmediği ve yenileme alanı sınırları içinde yaşayan insanların uzun süredir bölgede yaşadığıdır. İslam'ın anket çalışmasına katılan kişilerden %77'si İstanbul doğumlu olduğunu söylerken, yine aynı çalışmada, yenileme alanında yaşayan sakinlerin İstanbul'da ortalama kalış süreleri 36,6 yıl olarak saptanmıştır (İslam 2009).

Sulukule bölgesi, 1990'lı yıllarda bölgedeki temel ekonomik aktiviteyi oluşturan ve doğrudan ve dolaylı işlerle birçok aileye geçim kaynağı sağlayan eğlence evlerinin kapatılmasıyla birlikte köhneme sürecine girmeye başlamıştır (İslam 2009). Fatih Belediyesi'nin betimlemesine göre kiracıların, kira ödemeyen işgalcilerin ve birtakım marjinal grupların işgaline uğrayan bu alan, kayıt dışı ekonominin, gayri yasal uygulamaların ve suç unsuru oluşturan ortamların mekânı haline gelmiş ve sağlıklı bir yerleşmeye dönüşmüştür (Güzey 2009).

Sulukule'de ekonomik yapının bozulması ve Sulukule'nin kentin çöküntü alanlarından biri haline gelmesi alandaki yenileme projesinin gerekçelerini oluşturmaktadır. Belediye, 5366 sayılı yasaya dayanarak yenileme alanı olarak ilan edilen bölgede mülk sahiplerine iki seçenek sunmuştur. Bunlardan ilki inşaat maliyetleri ile evlerin mevcut değerleri arasındaki farkı 15 yıla varan aylık taksitlerle ödemeleri koşuluyla mülk sahiplerinin inşa edilecek evlere sahip olması, ikincisi ise sahip olunan mülkün belediyeye para ya da takas (başka bir bölgeden konut) karşılığı verilmesidir. Bu iki seçeneğin kabul edilmediği durumlarda kamulaştırma yetkilerinin kullanılacağı sakinlere bildirilmiştir (İslam 2009). Ancak Sulukule'de yerel halk başta eğitim ve gelir seviyesi olmak üzere birçok açıdan dezavantajlı bir konumdadır ve yerel halkın arasında, yaşam standartları kent ortalamasının bir hayli altında seyreden kesimler bulunmaktadır. Mahalledeki kira bedellerinin düşüklüğü, Sulukule'nin dar gelirli için bir tür ucuz kira stoku olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Bunlara ek olarak Sulukule'de yaşayanların yaklaşık yarısı mülk sahibi değildir (İslam 2009). Yaşanan bu süreçte mülk sahiplerinin bir bölümü, ellerindeki mülkleri (mülklerine belediyeden daha yüksek fiyat teklifleri veren) üçüncü şahıslara satarak alanla ilişkilerini kesmiştir. Bölgede yaşayan kiracılara ise Taşoluk'ta TOKİ tarafından inşa edilen konutlarda 15 yıla yayılan aylık 300-400 TL seviyesindeki taksitlerle ev sahibi olma hakkı ve bu haklarını devretme hakkı da tanınmıştır. Devir hakkı tanınmasının ardından büyük çoğunluğu düzenli bir işe ve gelire sahip olmayan ve yeni yerleşmelerde ortaya çıkan ekstra masrafları

ödemekte zorlanan kiracıların önemli bir bölümü, bu hakları üçüncü şahıslara para karşılığı devretmişlerdir (İslam 2009).

Sulukule’de yaşanan seçkinleştirme süreci paralelinde Sulukule Platformu adında bir örgütlenme ile direniş gelişmiş, kentli aktivistlerin yoğun çabaları sonucu üç yılı aşkın süre içinde Sulukule Projesi kent, ülke ve hatta dünya gündeminde önemli bir yer işgal etmiştir. Ancak aktivistlerin bu çabaları belediyenin alandaki ev sahipleri ve kiracılar ile anlaşmalarına ve evlerin neredeyse tamamını yıkmasına engel olamamıştır (İslam 2009). Öte yandan mahalleli ve aktivistler tarafından projenin iptalini yönelik dava açılmış ancak bu dava devam ederken belediye uygulamayı başlatmıştır. Bölgedeki tüm yapılar yıkılmış ve yepyeni bir toplu konut alanı olarak tasarlanan proje adım adım uygulanmıştır (Dinçer 2016). Projenin iptaline yönelik açılan dava ise, uygulama tamamlandıktan altı ay sonra yürütmenin durdurulması kararı ile sonuçlanmıştır (Erdal 2021).

Özlem Güzey, Sulukule ile ilgili seçkinleştirme sürecini incelediği çalışmasında (2009), mekânda oluşan kentsel dışlanmanın 5 aşamalı bir süreç şeklinde geliştiğini belirtmektedir. Buna göre, “birinci aşamada kiracılar alan dışı kalmaktadır. İkinci aşamada proje ile artan rant karşısında bir grup kullanıcı, haklarını spekülâtif amaçlarla devretmektedir. Üçüncü aşamada ev sahiplerinin %62’si Sulukule’de yapılması planlanan yeni evlere ekonomik koşulları uygun olmadığı için yazılmayı düşünmemektedir. Aynı nedenle, Aralık 2008’de kiracıların %37’si geri ödeme koşulları (2.000 TL ön ödeme, diğer ödemeler 15 yıl vade ile) ve merkeze uzaklık nedenleri ile Taşoluk’taki evlere yazılmamıştır. Son aşamada ise, yeni konutların bakım ve onarım masraflarının eski kullanıcıların ödeme koşullarının çok üzerinde olması ile dördüncü bir grup daha alandan dışlanacaktır (Güzey 2009).”

Sulukule’nin yenileme projesi vasıtasıyla mekânsal dönüşümü, Yeşim Erdal’ın cümleleriyle “bir tarihi mahallenin ‘site’ye dönüşümü” şeklinde değerlendirilebilir (Erdal 2021). Erdal, 2021 yılında kaleme aldığı çalışmasında, Sulukule’nin özgün sokak dokusu, yapı- parsel ilişkisi, yeşil alanlar gibi somut miras özelliklerinin yanı sıra, Romanların büyük kısmının alandan gidişi nedeniyle kültürel çeşitliliğini de kaybettiğini belirtmektedir. Ayrıca projenin Kara Surları’nın “tarihi kentsel peyzaj” ölçeğinde sahip olduğu somut ve soyut miras değerlerine zarar verdiğini ve bölgenin yenileme uygulamaları sonucu somut ve somut olmayan mirasını büyük oranda kaybettiğini ifade etmektedir (Erdal 2021). Ayrıca Erdal’a göre uygulama sonrasında gözlemlenebilen başka bir durum, onaylı avan projede bulundukları yerden taşınmaları önerilen tescilli sivil mimarlık örneklerinin doluluk- boşluk

oranlarını ve cephe elemanlarını kaybetmiş olmalarıdır. Bu durum, özgün yapıların taşınması yerine yeni malzeme ile rekonstrüksiyon olarak inşa edilmiş olma olasılığını düşündürmektedir (Erdal 2021).

Tüm bunlarla birlikte bugün Sulukule yenileme alanı- yenileme uygulamalarının başlangıcında söylenenin aksine- kentten koparılmış bir “gated community” haline getirilmiştir (Erdal 2021). Bugün, sokakların güvensiz ve gece sokağa çıkmanın hala tehlikeli olduğu Sulukule’de gerçekleştirilen Sulukule yenileme projesi, projenin fiili olarak başlamasından 10 yıldan daha uzun bir süre geçmesine rağmen kente ve kamuya yararlı bir proje ve uygulama olarak değerlendirilemez. Tüm bunlara ek olarak Sulukule yenileme alanında yapılan binaların çevresi demir kapılar ve tel örgülerle çevrelenerek etrafındaki alandan fiili olarak da koparılmaya çalışılmıştır. Tepkiler sonucu bu demir kapılar yıkılsa da kentsel ayrışma Sulukule’de hala devam etmektedir (Belli 2020).

Fotoğraf 1: Sulukule'de Binaları Çevreleyen ve Daha Sonra Tepkiler Sonucu Yıkılan Demir Kapı ve Teller, (Belli, 2020)

Sonuç olarak “Sulukule örneğinde, yenileme projesinin hedefleri ile ortaya çıkan sonuçlar arasında ciddi farklılıkların olduğu görülmektedir. Alanda yaşayan insanların yaşam koşullarını iyileştirme iddiası ile ortaya atılan proje, büyük ölçüde onları kent geneline dağıtma işlevi görmüştür. Bu sonuç, projenin özel sektör ile temas edilmeden sadece kamu organları tarafından yürütülüyor ve projenin etkilerinin hafifletilmesi için büyük kamu kaynakları kullanılıyor olmasına rağmen gerçekleşmiştir (İslam 2009).”

Fotoğraf 2: Sulukule Bölgesi'nin Yenileme Projesi İlan Edilmeden Önceki Bir Fotoğrafı, Fotoğraf Kaynağı: <https://m.bianet.org/bianet/toplum/136851-sulukule-ne-vana-duser> , Erişim Tarihi: Aralık 2022

Fotoğraf 3: Sulukule Bölgesi Yenileme Projesi Bittikten Sonra Alanın Bir Fotoğrafı, Fotoğraf Kaynağı: <https://ilerihaber.org/icerik/baslik-103413.html> , Erişim Tarihi: Aralık 2022

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL SÜLEYMANİYE'DE SEÇKİNLEŞTİRME PRATİKLERİ

4.1 Düünden Bugüne Süleymaniye

İstanbul'un en eski ilçelerinden Fatih'te bulunan Süleymaniye semti, Tarihi Yarımada'nın kuzeyinde ve İstanbul'un üçüncü tepesinin Haliç'e bakan yamaçlarında yer almaktadır (R. Kaya 2017). Süleymaniye semti kuzeyde Demirtaş, kuzeybatıda Hoca Gıyaseddin, batıda Molla Hüsrev, güneyde Beyazıt, doğuda Mercan Mahalleriyle çevrelenmekte (Fatih Kaymakamlığı 2019); Atatürk Caddesi, Ordu Caddesi, Fuat Paşa Caddesi ve Haliç kıyısı boyunca uzanan Ragıp Gümüşpala Caddeleri tarafından sınırlandırılmaktadır (Neydim 2019).

İstanbul şehir tarihinin Roma egemenliğine kadar en uzun süreli dönemi olan Byzantion döneminde Süleymaniye bölgesi tepede ve eteklerinde beş tapınağın yerleştiği, kıyıları ise balık ve tarım açısından oldukça verimli yerleşim bölgelerinden oluşmaktadır. Kentin üçüncü tepesinde yıkılmış iki tapınak haricinde başka bir yerleşimin varlığı bilinmemekle birlikte tepenin ilk sakinlerinin ölümleri olduğu düşünülmektedir. Süleymaniye bölgesi, 3. tepe ve 3. vadinin yayıldığı alanda bulunmakla birlikte üçüncü tepede çok erken tarihlerde yıkılan Hera ve Pluton tapınakları bulunmaktadır (Özdemir 2020). Roma dönemiyle birlikte yoğun imar hareketleriyle muhatap olan ve genişleyen şehir, Roma imparatoru Konstantin'in tahtını buraya taşıması ve daha sonra şehri başkent ilan etmesiyle daha çok önem kazanmıştır. Şehir Konstantin döneminde Samatya- Ayakapı hattına kadar, Theodosius döneminde Yedikule- Edirnekapı sınırına ulaşır. Bu dönemde, önceden yapımına başlanan Hipodrom, Zeukippos Hamamları gibi yapılar tamamlanırken şehre kamusal yapılar eklenir, Senato ve Capitolium bunlardandır. Büyük Saray'ın inşası Hipodrom ve Marmara kıyıları arasında başlatılır, kentin merkezi dairesel Konstantinus Forumudur (Özdemir 2020).

İmar faaliyetlerinin büyük ölçüde tamamlanmasının ardından M.S. 330'da Yeni Roma'nın başkenti olarak ilân edilen şehir, 14 yerleşim bölgesine ayrılmıştır. Bu bölgelerden 8'incisinin içerisinde kalan Süleymaniye ve çevresinin Oxeia adıyla anıldığı ve Süleymaniye Camiinin bulunduğu alanda Aziz Artemios'a adanmış bir kilisenin bulunduğu iddia edilmektedir (Sav , Janin ve Berger 2011). Üçüncü tepenin zirvesine doğru devlet görevlilerinin evlerinin bulunduğu bahsedilirken sonraki dönemde bölge ticaretle uğraşan İtalyan şehirlerinin kolonilerine ait yerleşimlere de ev sahipliği yapacaktır. Süleymaniye

bölgesi içinde Haliç'e doğru olan alanda bir Venedik Mahallesi bulunmaktadır. Bölgede Müslüman tüccara ait konutlarla pazar alanlarının olduğu düşünülmektedir (Özdemir 2020).

Bizans İmparatorluğu İstanbul'u, tarihinde gördüğü en büyük yıkımlardan birini 4. Haçlı seferi için yola çıkmış olan Latinlerin Konstantinopolis'i işgal etmesiyle yaşamıştır. Şehrin en az 6'da biri en çok 3'te biri yağma ve yangınlarda tahrip olmuştur. Kentteki yağma neredeyse eski şehre dair hiçbir şey bırakmayacak şekilde yoğunudur (Özdemir 2020). 1453'te İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethine kadar eski ihtişamına bir daha kavuşamayacak şehirde, Fetih yeni bir dönemi başlatmıştır. Fatih'le birlikte hızla bir imar süreci başlamış (Özdemir 2020) ve Fatih, İmparatorluk sarayının inşa edilmesi için bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin kurulu olduğu alanı ve Süleymaniye'yi seçmiştir. Bunun yanında, İstanbul'un 1453 yılında fethedilmesiyle birlikte kente gelen Müslüman- Türkler Fatih Aksaray- Beyazid ve Eski Saray arasında iskân edilmiştir (Sav, 2011).

Bu gelişmelerle birlikte Süleymaniye semti tarihinde esas belirleyici olan, kentin kuruluşundan yaklaşık 2250 yıl sonra inşa edilmeye başlayan Süleymaniye Külliyesi'nin inşasıdır (Özdemir 2020). Kentin Roma dönemine kadar olan tarihinde olduğu gibi daha önce Hera ve Pluton Tapınaklarının yerleştiği 3. tepe 1557 yılından itibaren artık başka bir ibadethaneye, Süleymaniye Camii ve Külliyesi'ne, ev sahipliği yapacaktır. Süleymaniye Camii ve Külliyesi'nin Kanuni Sultan Süleyman devrinde 1550-1557 yılları arasında inşasıyla bölge, 16. yüzyıldan sonra bu adla anılır olmuş ve Eski Saray'ın arazisinin önemli bir kısmı hem Süleymaniye Camii hem de yeniçeri ağalarının ikameti için Haliç'e nâzır tepenin üzerine inşa edilen Ağa Kapısı'na geçmiştir. Mimar Sinan'ın eseri Süleymaniye Camii ve etrafındaki medreseler ve Darülhadis, Darüşşifa, Darülkurra, imaret, hamam, kervansaray- tabhane, arasta, çarşı gibi yapılar, Fatih'in eski sarayının bulunduğu sahanın Haliç tarafını yerleşim açısından ulemanın, medrese talebelerinin, yeniçerilerin, halkın günlük hayatının geçtiği alana dönüştürmüştür (Gözeller, 2012). Süleymaniye Camii'nin 1557 yılında kuruluşundan birkaç sene sonra "ulema mahallesi" haline gelen Süleymaniye mahallesi, Daire-i Umur-i Askeriye, Kışla-yı Hümay'un, Cebhane, Süleymaniye Kışlası gibi Osmanlı askeri kurumlarının 19. yüzyılda Süleymaniye'ye taşınmasıyla askeri- idare işlevler kazanmıştır (Strutz 2012). Daha detaylı bahsetmek gerekirse 1826 yılında yeniçeriliğin ilgasını müteakip Ağa Kapısı, Şeyhülislam'ın ikametine tahsis edilmiş; Eski Saray yıktırılmış ve yerine mimar Abülhamiyet Efendi tarafından Seraskerlik binası olarak "Daire-i Umur-i Askeriye" binası yapılmıştır (Gözeller 2012). Daha sonra Harbiye Nezareti olarak kullanılan bu bina, Cumhuriyet'in kuruluşu sonrası Nezaretin Ankara'ya taşınmasıyla 1924 senesinde

Darülfunûn'a tahsis edilmiştir ve günümüzde İstanbul Üniversitesi rektörlük binası olarak kullanılmaktadır (Bilecik, 2004 akt. Gözeller, 2011). Osmanlı'nın son dönemlerinde yönetim merkezi halen Babıâli olsa da ulaşım olanaklarının artması ve Osmanlı yaşam tarzında meydana gelen değişimler ile hanedan konutlarının Suriçi'nden çıkması sonrası paşalar, saray çevresi ve varlıklılar yeni konutları için Boğaziçi'ni tercih etmişlerdir. Boğaz kıyılarında oluşan yeni seçkin bölgeler sebebiyle Süleymaniye, 19. yüzyıla kadar yaşadığı şaşalı dönemin uzağına düşmeye başlamıştır (Özdemir 2020). Orhan Pamuk'un ifadesiyle: "İstanbul'un kent merkezi, Tarihi Yarımada, on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren belirgin bir şekilde yoksulluğun, çürümenin, yenilginin, nüfus patlamasının, teker teker kaybedilen savaşların ve Batılılaşma etkisindeki modern Osmanlı bürokrasisinin büyük binalarıyla hırpalanır, ezilirken; aynı bürokrasi, zenginler ve paşalar, yazları uzaklaşıp kaçtıkları Boğaz kıyılarında yaptırdıkları yalılar çevresinde, dış dünyaya kapalı bir kültür oluşturmuşlardır (Pamuk 2013)." Bu değişim çerçevesinde Tarihi Yarımada'nın eski önemi ve ihtişamını kaybetmeye başlaması Süleymaniye'nin de önemini kaybetme sürecini başlatmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara'nın önem kazanması İstanbul'un arka planda kalmasına yol açsa da 1930'lu yıllarda tekrar hareketlenen İstanbul'un imar ve planlama faaliyetleri, 50'li yıllara gelindiğinde yaşanan siyasi değişimin de etkisiyle yeni bir ivme kazanmaya başlamıştır (Özdemir 2020). 1950'deki yerel seçimler öncesinde hükûmet sözcüsü Samet Ağaoğlu "İstanbul şimdiye dek ihmal edilmiştir" deklarasyonları ile kentin, "ihmal edilmiş sefalet görünümü"nü değiştirilmek istendiğini vurgularken (Akpınar, 2010 akt. Özden, 2016) 1950 sonrası dönemin Başbakanı Adnan Menderes, İstanbul'a önem vermekte ve çağdaşlaşması amacıyla imar operasyonları sürdürmektedir.

Bu bağlamda Menderes'in imar operasyonları daha çok büyük ulaşım projelerini gerçekleştirme amaçlı olmuş ve İstanbul'un her yanında yeni ve geniş bulvarlar açılarak kentin karayolu trafiğine uygun hale getirilmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde Edirne- İstanbul karayolunun açılışı, Topkapı girişinin düzenlenmesi, Yeşilköy'e kadar 50 metre genişliğinde yol yapılması, Millet Caddesi, Vatan Caddesi, Londra Asfaltı, Barbaros Bulvarı, Tophane-Dolmabahçe yolunun genişletilmesi, Salıpazarı'nda rıhtım ve antrepoların kurulması, Cumhuriyet döneminin ilk alışveriş merkezi olan Manifaturacılar Çarşısı'nın inşası gibi İstanbul'un görünümünü değiştiren birçok uygulama hayata geçirilmiştir (Özden 2016).

1930'lardaki planlama çalışmalarıyla başlayan Vatan ve Millet Caddelerinin açılması, sahil düzenlemeleri gibi geniş çaplı plan uygulamaları, Tarihi Yarımada ve Süleymaniye

Bölgesi'nin gelişiminde etkili olmuştur. Bununla birlikte Süleymaniye Bölgesi'ni en fazla etkileyen planlama çalışmalarından biri Atatürk Bulvarı'nın açılmasıdır. Zeyrek Bölgesi ile mekânsal akışkanlık bu şekilde kesilmektedir. Merkezi iş alanları Atatürk Bulvarı aksı etrafında yoğunlaşmış tarihi kimlikten farklı bir mekânsal yapı ortaya çıkarırken İstanbul Manifaturacılar Çarşısı (İMÇ) bu aks üzerinde konumlanmaktadır (Neydim 2019).

1960'lara gelindiğinde, İstanbul'un yoğun biçimde sanayi mekânı haline gelmesi paralelinde, Süleymaniye de İstanbul'a yönelen yoğun, kır kökenli göçten nasibini almıştır. Haliç kıyıları boyunca uzanan sanayi alanları, Anadolu'dan İstanbul'a gelen yoğun göç sonucunda yeni işgücünün tercih ettiği mekânlar olmuştur (Neydim 2019). Erken 20. yüzyıl boyunca daha üst sosyal sınıflar Süleymaniye'yi başka yerlerde yapılan modern apartman binalarına taşınarak terk ederken (Dinçer 2011) diğer kent merkezleri gibi Süleymaniye'de de boşalan evler Anadolu'dan göç ederek gelen ve çoğunlukla sanayide çalışan insanlar tarafından kullanılmaya başlamıştır (Neydim 2019). Dinçer'e göre 1950'lerden başlayarak Anadolu'dan gelip Süleymaniye'nin de içinde bulunduğu bu semtlere yerleşen kırsal kökenli göçmenlerin bir kısmı bu yerleri bir atlama taşı olarak kullanacak ve kent çeperinde daha iyi koşullara doğru geçiş yapacaktır. Bunu başaramayanlar ise burada yaşamaya devam edecek ve giderek yoksullaşacaklardır (Dinçer 2016).

Tüm bunlara ek olarak Süleymaniye semtinin sosyo-ekonomik yapısını ve sakinlerinin profilini etkileyen önemli unsurlardan biri de Eminönü Kuru Gıda ve Sebze-Meyve Hali'dir. 1985 yılında hâl kapatılana kadar Haliç kıyıları, toptancıların depolarına ve Süleymaniye hâl işçilerinin, hamalların bekâr odalarına ev sahipliği yapmıştır (Türkmen 2014). Büyük bir kirleticisi olarak hâl, aynı zamanda bölgenin demografik yapısını önemli ölçüde belirlemiştir (Özdemir 2020).

Süleymaniye özelinde Tarihi Yarımada'nın planlama geçmişine baktığımızda Henri Prost'un Nazım ve Uygulama İmar Planları göze çarpar. 1936 yılında hazırlanan bu planda Süleymaniye Bölgesi'ni etkileyen ve bugün de geçerli olan ilkeler "Sultanahmet bölgesindeki arkeolojik ve turistik alanların korunarak geliştirilmesi, Tarihi Yarımada içinde silueti korumak amacıyla +40 rakım üzerinde 9.50 metreden daha yüksek yapılanmaya izin verilmemesidir (Neydim 2019)." 1964 yılında onaylanan Tarihi Yarımada Nazım ve Uygulama İmar Planı'nda ise mevzi imar planları birleştirilmiş, az yoğunlukta eski konut dokusu muhafaza edilmiş, en fazla 3 katlı yapılar öngörülmüş, ana ulaşım aksları olarak Vatan ve Millet Caddeleri gösterilmiştir (Neydim 2019).

1985 yılı ise Tarihi Yarımada planlama tarihi açısından en önemli tarihlerden biridir. 1985 yılında İstanbul, Dünya Kültür Miras Listesi'ne kabul edilerek Tarihi Yarımada'daki planlama çalışmaları evrensel kriterleri göz önünde bulundurması gereken bir aşamaya geçmiştir (Neydim 2019). “1972 yılında Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilatı olan UNESCO’nun 17. Genel Konferansı’nda ‘Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme’ (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage) kabul edilmiştir. Sözleşme; bütün insanlığın ortak mirası olarak kabul edilen ‘üstün evrensel değere’ (outstanding universal value) sahip kültürel ve doğal varlıkları dünyaya tanıtmak, toplumda söz konusu evrensel mirasa sahip çıkacak bilinci oluşturmak ve çeşitli sebeplerle bozulan, yok olan bu değerlerin yaşatılması için gerekli iş birliğini sağlamak amacını taşımaktadır (İBB 2018).”

Türkiye 1983 yılında Dünya Mirası Sözleşmesi’ni imzalamış, Dünya Mirası Komitesi tarafından 1978 yılından itibaren oluşturulmaya başlanan Dünya Mirası Listesi’ne (World Heritage List) dört bölgeden oluşan ‘İstanbul’un Tarihi Alanları’ (Historic Areas of İstanbul) 1985 yılında kaydolmuştur (İBB 2018).

UNESCO’nun Dünya Mirası Listesi’ne giren bölgeler:

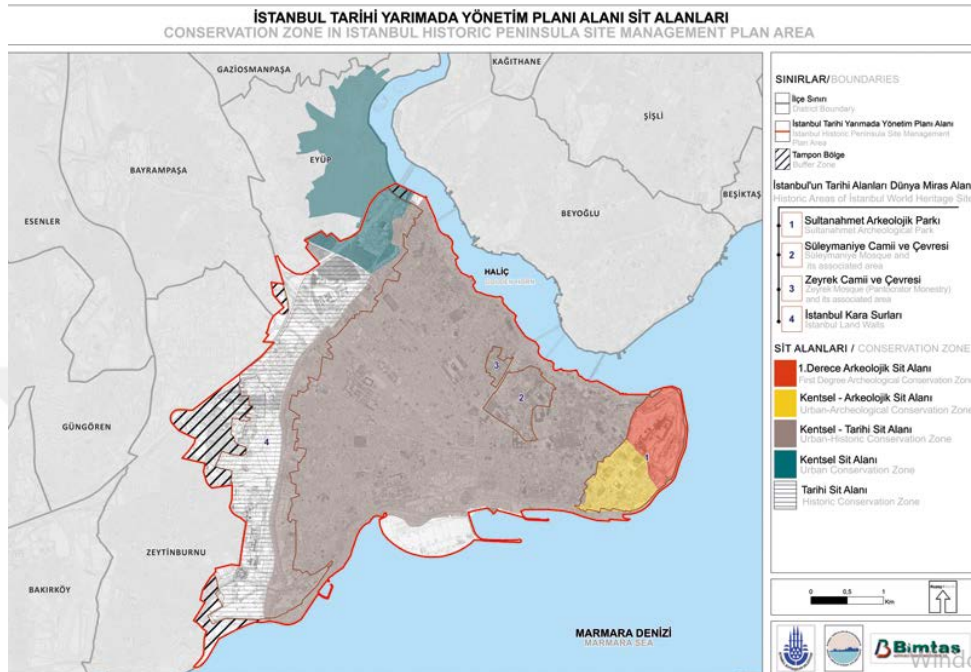
- Sultanahmet Kentsel ve Arkeolojik Koruma Alanı (The Archaeological Park),
- Süleymaniye Camii ve Çevresi Koruma Alanı (Süleymaniye Mosque and its Associated Conservation Area),
- Zeyrek Camii (Pantokrator Kilisesi) ve Çevresi Koruma Alanı (Zeyrek Mosque (Pantocrator Church) and its Associated Conservation Area)
- İstanbul Kara Surları Koruma Alanı (Land Walls of İstanbul)’dır (İBB 2018).

Bununla birlikte, I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu’nun 12 Temmuz 1995 tarih ve 6848 sayılı kararıyla eski idari yapılanmaya göre Eminönü ve Fatih ilçelerinin tamamını kapsayan 1562 hektar büyüklüğündeki İstanbul Suriçi, farklı statülerde tasnif edilerek sit alanı ilan edilmiştir.

Bu karara göre;

- Sur-i Sultani’nin içi I Derece Arkeolojik Sit Alanı
- Sultanahmet kentsel bölgesi Kentsel Arkeolojik Sit Alanı
- Tarihi Yarımada’nın tamamı Kentsel ve Tarihi Sit Alanı olarak tanımlanmıştır (İBB 2018).

2005 yılına gelindiğinde ise 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılması Hakkındaki Kanun yürürlüğe girerek sit alanlarında yenileme alanı ilan edilebilmesine olanak tanımıştır. Bu bağlamda, 24.05.2006 tarihinde Süleymaniye bölgesi yenileme alanı ilan edilmiştir.

Şekil 1: İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı Alanı Sit Alanları, (İBB, 2018)

PLAN TASDİK TARİHİ	PLANIN ÖLÇEK VE NİTELİĞİ
1933	Elgötz Planı
1936	Henri Prost Tarihi Yarımada İmar Planı
1964	Tarihi Yarımada Nazım ve Uygulama İmar Planı.
1983	UNESCO Sözleşmesi kabulü.
1985	İstanbul İli Dünya Miras Listesi kabulü.
02.11.1990	Tarihi Yarımada Koruma Planı
17.11.1994	Tarihi Yarımada imar planlarının iptali.
12.07.1995	Tarihi Yarımada'nın bütünü ile sit alanı ilan edilmesi ve planların iptali.
09.05.2003	İBB Meclis Kararı ile 1/5000 ölçekli KANİP onayı.
26.01.2005	İstanbul I No'lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 1/1000 ölçekli Fatih ilçesi KAUİP Planı kabulü.
26.01.2005	İstanbul I No'lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 1/1000 ölçekli Eminönü ilçeleri KAUİP Planı kabulü.
30.04.2005	1/5000 ölçekli Tarihi Yarımada(Fatih-Eminönü) Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı'nın onaylanması.
22.09.2005	“Sultanahmet, Süleymaniye ve Barbaros Evleri Turizm Merkezlerine ilişkin

	1/5000 ve 1/1000 ölçekli Nazım ve Uygulama İmar Planları” Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından onaylanması.
24.05.2006	24.05.2006 tarih 10501 sayılı karar ile Süleymaniye Bölgesi’nin Kentsel Yenileme Alanı olarak belirlenmesi.
29.11.2007	1/5000 ölçekli Tarihi Yarımada Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı’nın iptali.
04.11.2008	Tarihi Yarımada’ya ilişkin 1/1000 ölçekli KAUİP Planının iptali.
18.03.2009	“Sultanahmet, Süleymaniye ve Barbaros Evleri Turizm Merkezlerine ilişkin 1/5000 ölçekli Nazım ve Uygulama İmar Planları” Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından onaylanması.
20.07.2011	Danıştay 14. Dairesi’nin 20.07.2011 tarih ve 10372 sayılı karar ile planların yürütmesinin durdurulması
30.12.2011	İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Tarafından Hazırlanan Tarihi Yarımada KANİP Planının Onaylanması
04.10.2012	İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Tarafından Hazırlanan Tarihi Yarımada KAUİP Planının onaylanması

Tablo 3: Tarihi Yarımada'ya İlişkin Planlama Süreci, (Neydim, 2019)

Süleymaniye, Osmanlı Devleti’nin son dönemleriyle ihtişamını kaybetmeye başlarken, daha önce de bahsedildiği gibi, 1960’lı yıllarla birlikte fiziksel ve sosyoekonomik olarak bozulmaya ve yoksullaşmaya başlamıştır. Bu yıllardan itibaren Süleymaniye, “kentsel süzülme” kavramının canlı olarak görülebileceği bölgelerden birine dönüşmüştür. Kentsel süzülme (filtering) kavramı, yaşadıkları konut alanını çeşitli gerekçelerle terk eden nüfus grubunun yerine, daha düşük bir gelir grubuna ve genellikle daha düşük sosyal sınıfa ait bir nüfus grubunu yerleşmesi anlamına gelmektedir (Özden 2016).

1960’larla birlikte başlayan sürecin devamında 1990’lara gelindiğinde, artık yıkım ve köhnemeye konu olmuş bir Süleymaniye semti vardır. Kendisi de bir mimar ve akademisyen olan Oktay Ekinci, 1995’te Cumhuriyet Gazetesi’nde yaptığı haberde o yıllarda Süleymaniye’nin durumunu şu cümlelerle açıklamaktadır:

“...Süleymaniye Camisi’nin Osmanlı’daki kent ve imar kültürü açısından taşıdığı önem ise yine külliyesiyle birlikte, çevresinde oluşan büyük bir mahallenin aynı kültürle yaratılan mimarlık değerlerinde kendisini gösteriyor. Her biri en az diğer komşuları kadar olağanüstü bir özenle ve İstanbul’daki sivil mimarlık zenginliğin en güzel örneklerini sergileyerek inşa edilen sıra evler, ahşap konaklar ve bunların oluşturduğu sokaklarla ortaya çıkan özgün yerleşme dokusu, Süleymaniye Camisi’ni saygıyla sarmalayarak kentin tarihsel kimliğini tamamladılar ve bu kimliği yakın yıllara dek gururla taşıdılar. Ne var ki özellikle 1950’lerden sonra İstanbul’a egemen olmaya başlayan, 1960’lardan sonra ise artık planlı bir imar düzenine kavuşan yap-sat sektörü, kentin birçok tarihsel semtiyle birlikte Süleymaniye’ye de göz dikti ve 1970’lere dek çok sayıda ahşap konak yıkılarak çarpık ve çirkin bir apartman yapılaşmasına dönüştürüldü. Yine aynı dönemlerde özellikle Haliç kıyısındaki eski hâl tesisleri ve bölgedeki küçük imalathanelerde çalışan İstanbul’a yeni göç etmiş

yoksul ve barınaksız insanların sığındıkları bir semt haline gelen Süleymaniye, geçmişteki görkemi ve yaşam düzeyiyle tümüyle çelişen bu yeni sosyal özelliğiyle de zengin kültür birikimini hızla yitirmeye başladı. Hele 1980’lerden sonra, yani İstanbul’un hemen tüm kentsel değerlerinin açık bir yağmaya uğradığı, kente göçün giderek yıkıcı bir işgale dönüştüğü şu talan döneminde, her açıdan sahipsiz kalan Süleymaniye Mahallesi deyim yerindeyse tam bir çöküntü bölgesi haline geldi. Tarihe tanıklık eden tescilli eski eser binalar çoğunluğunu işportacıların oluşturduğu küçük ticaret gruplarının mal ve eşya depoları olarak kullanılırken şimdi daha da ileri gidilerek teker teker yıkılıp otopark ya da açık depolama alanına çevriliyorlar (Ekinci 1995)”

Yaptığı habere o yıllardaki Süleymaniye’den fotoğraflar da ekleyen Ekinci, 1985’te bölgenin UNESCO Dünya Miras Listesi’ne eklenmesi itibariyle başlayan koruma sürecinden bahsederek haberini şu cümlelerle bitirir:

“Bu gelişmeler üzerine de başta Prof. Dr. Nezih Eldem gibi en az 30 yılını Süleymaniye’ye adayan duyarlı mimarlar olmak üzere, tüm bu eski çalışmalara katılan uzmanlar, bir kez daha yorgun kollarını sıvadılar ve projelere el attılar. Eğer bu son girişimler de yine salt söylemde kalırsa, İstanbul’un dünya miras listesine giren bu eşsiz kültür hazinesi, yakında tümüyle bir açık otopark alanına dönüşüverecek (Ekinci 1995)

Fotoğraf 4: Süleymaniye Otoparka Dönüşüyor Başlıklı Gazete Haberi Fotoğrafı, (Ekinci, 1995)

Süleymaniye, bu yıllarda yangınları ve otopark mafyasıyla ünlenirken (Uşaklıgil 2014) semtin bu durumu, esasında, mekânın kullanım işlevleriyle alakalıdır. Ezgi Tuncer, 2004 yılında kaleme aldığı “Süleymaniye Bölgesi’nde Kullanıcı Katılımı ile Bir Dönüşüm Önerisi” isimli tezinde, bölgenin 90’lar ve 2000’lerin başındaki mekânsal, sosyal ve fiziksel durumuna

dair önemli bilgiler vermektedir. Bu bağlamda, bölgenin güçlü ulaşım aksları ile beslendiği ve günün her saatinde yoğun bir trafik yapısına sahip olduğu belirtilmektedir. Otopark alanlarının yetersiz kalması ise tarihi yapıların yıkılarak otopark haline getirilmesine neden olmaktadır. Bu büyük yıkım ve tarihin yok edilmesine karşın yine de sorun çözülmemekte, aksine artmaktadır. Yaya ulaşımı ihtiyacının yoğun olduğu parekende ticaret alanları, araç trafiği tarafından istila edilmiştir ve yaya ulaşımı güçlüğüle sağlanmaktadır (Tuncer 2004).

Bununla birlikte, “alanda yer alanda ticaret birimleri, Merkezi İş Alanı (MİA)’nın yakın bölgesinde yer almaktadır. Bu alan, MİA’ya olan ve İstanbul’un birinci derece merkez konumunda bulunan Eminönü Bölgesi’nin saçaklanma alanında bulunan bölgesidir. Büro hizmetleri, ticaret (toptan ve parekende), depolama ve imalat sektörleri bu alanlarda bulunmaktadır. İmalat ve ticaret sektörleri özellikle kirleticilik dezavantajı yüksek olan sektörler olduğundan bu bölgede sağlıksız ortamlar meydana getirmekte, tarihi yapıları depolama ve imalat işlevi amacıyla kullandığından onlara zarar vermekte ve alandaki trafik ve otopark sorununu arttırmaktadır (Tuncer 2004).”

Tuncer, alanda ticaret ve imalat sektörünün yoğunlaştığını belirtirken burada komşuluk olgusunun yok olduğunu ve alanın bu fonksiyonlarda çalışan bireylerin yaşadığı ve genellikle alt gelir grubuna sahip insanlar tarafından kullanıldığını belirtir. Buna göre marjinal sektörde çalışan kesim bu bölgeyi barınma ihtiyacını karşılamak amacıyla seçmektedir (Tuncer 2004). Ayrıca Tuncer, tezinde, ileriki yıllardaki çalışmalarda Süleymaniye Bölgesi’ndeki ikamet alanları için çokça kullanılacak olan “bekâr odaları”nın varlığından bahsetmektedir. Buna göre, “ticaret ve imalat sektörlerinde çalışan ve marjinal iş gücünü oluşturan kişilerin barınma ihtiyaçlarını bölge içinde çözme ve bölgede kalma istemi, bölgedeki sosyokültürel yapıda farklılaşmalar meydana getirmiştir. Eskiden tüccar evleri ve konaklarının bulunduğu Süleymaniye Bölgesi’nin Haliç’e doğru inen yamaçlarında, bugün İstanbul’un yoksul görünümlü evleri ile sokaklarının bulunduğu gözlemlenmektedir. Özellikle Süleymaniye Camii ve çevresi ile Kirazlı Mescit Sokağı’nda yok olan tarihi yapılar ve geleneksel dokudaki konut alanları, yeniden yapılanarak betonlaşan alanlar olmaktadır. Bu alanlar sağlıksız, donatı alanları ile bütünleşmeyen ve altyapı yetersizliği gibi sorunları da beraberinde getiren yapılardan oluşmaktadır. Yine bu alanların kullanım açısından bekar odalarına dönüşmesi de alanın köhneleşme sürecini arttıran faktörlerdendir (Tuncer 2004).”

Tuncer’in tezi bölgenin demografisine ilişkin önemli bilgiler de içermektedir. Bu açıdan mahalleler bazında incelenen nüfus ve yoğunluk verilerinin 1975 ve 1990 yılları

arasındaki değişiminde Hacıkadın- Süleymaniye Mahallelerinde ritmik bir azalma gözlemlenmektedir. Bu mahallelerde yaşayan nüfus genelde geleneksel aile tipini yansıtmamakta, alanlar ise marjinal iş gücüne hitap eden bekarların barınma ihtiyacına hitap etmektedir (Tuncer 2004).

Tüm nüfus içinde eğitim durumu incelendiğinde ise ilkokul mezunu olanların nüfus içinde aldıkları payın yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durum gerek ekonomik gerekse sosyal açıdan incelendiğinde nüfusu oluşturan tabakanın fiziksel mekâna yansımaları olarak nitelendirilebilir. Nitekim genelde orta ve daha düşük gelir grubunun yer aldığı mekânda yine çalışmak için Anadolu'dan ve çeşitli yerlerden gelen kesimin yer aldığı görülmektedir (Tuncer 2004).

Tuncer'in tespit ettiği verilere ek olarak, 2002 yılı aralık ayı ile 2003 yılı mart ayı aralığında, Nuran Zeren Gülersoy, Azime Tezer, Reyhan Genli Yiğiter, Kerem Koramaz ve Zeynep Günay'ın ortak çalışması olan "World Heritage Project, İstanbul Project, İstanbul Historic Peninsula Conversation Study Vol 3 Süleymaniye" isimli çalışma, Süleymaniye'nin 2000'ler başındaki sosyo-ekonomik yapısını görmek için önemli bir kaynak olarak öne çıkar (Neydim 2019).

Bu çalışma kapsamında bölgeye dair birçok sosyo-ekonomik analiz, belirli yılları kapsayacak şekilde, mevcuttur. Çalışma kapsamında ortalama hane halkının %30 oranında 3-4 kişi, %33 oranında 5-6 kişi, %24 oranında 7-8 kişi olduğu, 8 kişiden fazla bulunan hanelerin oranının ise %6 civarında bulunduğu tespit edilmiştir. Alanda yaşayan kadınların %80 oranındaki kısmının 20-50 yaş aralığında bulunduğu gözlemlenmiştir. Alandaki kadınların %84'ü Marmara Bölgesi dışından alana göç etmiştir. Alanda yaşayan erkeklerin ise %94'ü 20-50 arası yaş aralığındadır ve bu erkeklerin %86'sı da Marmara Bölgesi dışından alana göç etmiştir (Gülersoy, Tezer, Yiğiter, Koramaz, & Günay, 2008 akt. Neydim, 2019).

Eğitim durumu analizine bakıldığında ise erkeklerin %17'sinin hiç eğitim almadığı, %15'inin okuma yazma bildiği, %50'sinin ilkokul, %9'unun ortaokul, %7'sinin lise, %2'sinin ise üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Erkeklerin okur-yazarlık düzeyinin tüm nüfusa oranı %83 olmakla birlikte bu oran, kadınlara göre daha yüksek seviyededir. Erkeklerin çalışma durumuna bakıldığında ise %41 oranında kendi işinde çalışan, %12 oranında işçi, %18 oranında seyyar satıcı, %10 oranında memur, %11 oranında inşaat mühendisi, %6 oranında emekli oldukları görülmektedir. Çalışanların %71'inin imalat sanayisi ve ticaret

sektörlerinde çalıştığı görülmektedir (Gülersoy, Tezer, Yiğiter, Koramaz, & Günay, 2008 akt. Neydim, 2019).

Son olarak alanda yaşayan hanelerin %27'si kendi evinde %73'ünün kirada olduğu ve %52'sinin 1-5 yıl, %15'nin 6-10 yıl, %12'sinin 11-20 yıl, %11'inin 21-30 yıl, %10'unun 30 yıldan fazla süredir Süleymaniye bölgesinde ikamet ettiği görülmektedir (Gülersoy, Tezer, Yiğiter, Koramaz, & Günay, 2008 akt. Neydim, 2019).

Genel olarak bakıldığında Tuncer'in tezi ve Gülersoy, Tezer, Yiğiter, Koramaz ve Günay'ın ortak çalışması olan "World Heritage Project, İstanbul Project, İstanbul Historic Peninsula Conversation Study Vol 3 Süleymaniye" isimli çalışma bölgenin 2000'ler başındaki sosyo-ekonomik ve demografik durumu hakkında sunduğu veriler bakımından önceki çalışmaları doğrulamakta ve tamamlamaktadır.

Bu veriler, bölgenin sosyal ve ekonomik durumuyla ilgili oldukça önemli analizlere olanak sağlar. Bu verilere dayanarak 1960-70'li yıllardan beri fark edilen Süleymaniye Bölgesi'ndeki mekânsal ve mimari köhnemenin 2000'li yıllarda da devam ettiği ve bu bölgede genellikle sosyo-ekonomik olarak oldukça alt sınıftan, bölgeye sonradan gelmiş ve eğitim durumu düşük seviyelerde olan insanların yaşadığı söylenebilir.

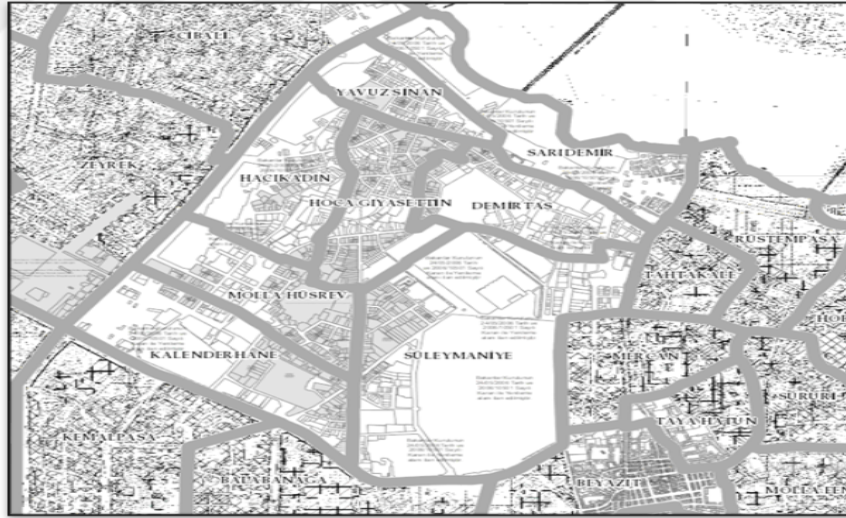
Bu bölgede 1995'te Tarihi Yarımada'nın tamamının Kentsel ve Tarihi Sit Alanı ilan edilmesiyle birlikte bütün olarak koruma fikri belirmiştir. Ne var ki yerleşen yasal çerçeve ve kurulan kurumlara rağmen Süleymaniye'nin korunması söylemi bir türlü aksiyona geçememiştir (Özdemir 2020). 1994-1998 yılları arasında belediye tarafından 40 hektarlık alanın projelendirilmesine rağmen proje belediye başkanlığı sebebiyle gerçekleşememiştir (Bayram, 2005 akt. Özdemir, 2020).

2004 yılında UNESCO'nun Süleymaniye Bölgesi'ni tehlikedeki Miras Listesine alınacağını bildiren uyarısı sonrası Süleymaniye'nin korunması tekrar gündem olmuştur (Türkmen, 2014). 2004 Ağustos ayında Kültür ve Turizm Bakanlığı başkanlığında toplanan İstanbul Valiliği, Büyükşehir Belediyesi ve Vakıfların katıldığı toplantıda İstanbul'un Müze-kent projesinde ortaklık protokolü imzalanmıştır (Özdemir 2020). Bununla birlikte, bu proje yoğun eleştirilere konu olmuş ve gerçeğe dönüşmemiştir ancak bu projeyle gündeme getirilen yaklaşım 2006 yılında başlayacak Süleymaniye Yenileme projesinin temelini oluşturacaktır (Türkmen, 2014).

4.2 Süleymaniye Kentsel Yenileme Projesi

“Süleymaniye Kentsel Yenileme Bölgesi, Büyükşehir Belediye Meclisi 30.04.2005 tarihinde onaylanan 1/5000 ölçekli Tarihi Yarımada Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı ve 21.05.2005 tarihinde onaylanan 1/1000 ölçekli Eminönü Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı kapsamında; 1., 2. ve 3. derece koruma alanı sınırları içinde kalan Süleymaniye Bölgesi'ni de içine alacak şekilde 17.10.2005 gün 2005/59 sayılı Eminönü Belediye Meclis kararı ile 16.06.2005 gün 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması hakkındaki yasanın 2. maddesine göre ‘Yenileme Alanı’ olarak belirlenmiştir. Fener-Balat ve Sulukule ile birlikte Süleymaniye de bu yasa kapsamında 24 Mayıs 2006 tarih ve 10501 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yenileme alanı ilan edilmiştir (B. Şen, 2011a).”

Süleymaniye yenileme alanı, Süleymaniye Dünya Miras Alanı’nın tamamını ve bu alanın çevresindeki bazı alanları da içine alarak Haliç kıyılarına kadar uzanmaktadır. Süleymaniye yenileme alanında yürütülecek çalışmalar için İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile Fatih Belediyesi arasında 13.09.2006 tarihinde protokol hazırlanarak kabul edilmiş ve bu protokol gereğince Süleymaniye yenileme alanı 5 adet uygulama bölgesine ayrılarak, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile Fatih Belediyesi’nin çalışma alanları belirlenmiştir (Aksoy 2019).

Şekil 2: Süleymaniye Yenileme Alanı ve Mahalleri, (Fatih Belediyesi, 2022)

“Beş etapta tamamlanması düşünülen ve 77 uygulama alanından oluşmakta olan Süleymaniye Yenileme Projesi’nin 1. etabı olarak Süleymaniye Camii ve çevresinden başlanması, adım adım halkanın genişlemesi yoluyla Haliç sınırına kadar uzanacak tarihi yarımadanın tamamını içine alan dönüşümle tüm Süleymaniye’nin birbirine bağlanması ve

bütünleştirilmesi öngörülmüştür. Söz konusu projede birinci aşamayı ayakta kalan kültür varlıklarının restorasyonu oluşturmaktadır. İkinci aşama yıkılmış ya da yanlış uygulama yapılarak kaybedilmiş olan kültür varlıklarından bilgisi ve belgesine ulaşılanların aslına uygun olarak yeniden yapılması; üçüncü aşama ise bilgisi ve belgesi olmayan boş parsellerde veya üzerinde nitelsiz yapı bulunan parsellerde yeni yapı yapma aşaması olarak belirlenmiştir (Budak 2015).” “Projedeki aktörler ise İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Fatih Belediyesi, İl Özel İdaresi, TOKİ, İstanbul Üniversitesi, KİPTAŞ, Özel Mülkiyet ve Özel Teşebbüs olarak sıralanabilir (Balcan 2012).”

Süleymaniye Kentsel Yenileme Bölgesi, yenileme alanı ilan edildiğinde bölgede Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı ve Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı bulunmazken, 2006 yılında yenileme alanı ilan edilen Süleymaniye bölgesinde 2011 yılında Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı ve 2012 yılında ise Koruma Amaçlı Uygulama İmar planı onaylanmıştır. Bu planlar onaylandıktan sonra yenileme uygulamalarında etkili olmaya başlamıştır (Aksoy 2019).

Genel olarak değerlendirildiğinde koruma planları, tarihi ve kültürel değerlere karşı korumacı bir yaklaşım öngörürken planlarda yeni yapılaşmalarda irtifanın komşusundaki tescilli yapının orijinal irtifa seviyesini geçmeyeceği, bu bölgenin geleneksel mimari yapısı ile uyumlu yapılaşmalara izin verileceği ve korunması gerekli sivil mimarlık örneği müstakil yapıların ise orijinal şekliyle korunması gerektiği belirtilmiştir (Aksoy 2019).

Buna karşın Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı’nda, bölgenin yenileme alanı olması nedeniyle İstanbul Yenileme Alanları Koruma Bölge Kurulunca onaylanacak avan projelerdeki yapılaşma, fonksiyon ve irtifa şartlarının geçerli olacağı hükmünün bulunması Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planının etkisiz kılınarak yenileme uygulamalarının öngördüğü şekilde yenileme projeleri üzerinden uygulama yapılabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca aynı maddede Süleymaniye yenileme alanında konut dışında başka işlevler verilmiş ve bu sayede özgün sokak ve mahalle dokusunu barındıran adalarda, konut olarak da uygulama yapılabileceği belirtilmiştir (Aksoy 2019). Planda, yenileme uygulamaları vasıtasıyla planın etkisiz kılınmasına olanak veren maddenin olması oldukça sakıncalı bir durumdur. Bu madde, alandaki yenileme projelerinde de görüldüğü üzere, planın korumacı anlayışını geçersiz kılan ve yenileme uygulamalarında keyfiyete olanak veren bir durum yaratmaktadır.

2018 yılında hazırlanan İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı’na göre Süleymaniye Kentsel Yenileme Projesi Kapsamında yenileme alanında İstanbul Büyükşehir Belediye

Başkanlığınca 46, Fatih Belediye Başkanlığınca 39 adada projeler yürütülmektedir. Söz konusu adalarda 13.06.2008 tarihinde imzalanan sözleşme ile proje ve uygulamaya yönelik çalışmalar başlamış, 30 adet ada için hazırlanan ada bazlı avan projeler İstanbul 1 Numaralı Yenileme Alanları Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü tarafından onaylanmıştır (İBB 2018).

“2006 yılından itibaren İBB ve KİPTAŞ öncülüğünde bina satın almaları başlamış ve KİPTAŞ görevlileri tarafından yapılan bilgilendirme toplantıları sonucu bir kısım mülk sahibiyle anlaşma sağlanmıştır. Tarihi eser durumunda olmayan yapıların bir kısmı hemen yıkılmış, bir kısmı ise levhalarla kapatılmıştır. Bununla birlikte 2008 yılında başlanacağı belirtilen yıkım çalışmalarına 3 yıl gecikme ile bölgede aileleri ve bekar odası sakinlerini de içine alacak şekilde 2012 Nisan ayından itibaren hızlı bir şekilde başlanmıştır (B. Şen 2011a).” Bu yıkımlar habersiz ve aniden başlamış ancak gelen tepkiler üzerine durdurulmuştur (B. Şen 2011a). Buna rağmen ileriki yıllarda devam eden yıkımlarla, 300’den fazla binanın yıkıldığı belirtilmekte ve bu yıkımlarla bölgede yaşayan insanlar yerlerinden edilmektedir.

“2007-2011 yılları arasında Süleymaniye yenileme alanında yer almakta olan tescilli 224 ve tescilsiz 395 olmak üzere toplamda 619 parselin restorasyon projeleri, özel mülkiyette bulunanlar da dahil olmak üzere kamu kaynakları ile hazırlanmıştır. Uygulama için, “İBB + İl özel idaresi + TOKİ + mülk sahibi”, “İBB + İstanbul Üniversitesi + 2010 AKB ajansı” ve “İBB + Fatih Belediyesi + KİPTAŞ” iş birliği şeklinde üç model kurgulanmıştır. Birinci modele göre, özel mülkiyetteki yapıların restorasyon uygulama finansmanının %60’ı kamu kaynaklı fonlarla %40’ı mülk sahiplerince ve TOKİ kredisi ile temin edilmiş, ancak, fondaki paranın yetersiz kalması nedeniyle projelerin tamamı gerçekleştirilememiştir (Onur 2020).” Bu dönemde projeler hazırlanıp ilgili yenileme kurullarınca onaylanmış ve yıkımlar başlamıştır. Ancak ilgili parsellerde uzun süre uygulama yapılmamıştır. Boşalan parseller sebebiyle alan daha da sağlıksız ve güvensiz hale gelmiştir (Onur, 2020).

2018’e gelindiğinde ise Süleymaniye Kentsel Yenileme Projesi, finansmanın değişmesi ve ilk temel atma töreniyle yeni bir aşamaya girmiştir. Bu bağlamda ilgili basın kuruluşları ve yetkililerce, proje kapsamında, Süleymaniye Camii ve külliyesinin hemen yanında bulunan 102 bin metrekarelik alanda, 733 parsel üzerinde 5 mahallede 330’u tescilli 707 binanın yenileneceği ve 3 yıl sürmesi beklenen projenin 2,9 milyar liraya mal olacağı ifade edilmektedir (HaberTürk 2018). Bununla birlikte projeye ilgili yeni unsurlardan biri

projenin Katar'ın yatırım şirketlerinden Al Rayyan Hospitality'nin Türkiye birimi Diar Süleymaniye Gayrimenkul firması ve Kuzu İnşaat olmak üzere şirketler tarafından gerçekleştirilecek olmasıdır (Dünya Gazetesi 2018). 2018'de Süleymaniye Yenileme Projesi temel atma törenine katılan Çevre ve Şehircilik Bakanı Murat Kurum, durumu şöyle ifade etmektedir:

"Qatari Diar firması bu projenin proje ortağı. O anlamda ben kendilerine teşekkür ediyorum projeye dahil oldukları için. Eminim ki bu projeye girmekle birlikte yurt dışında yaptıkları, finanse ettikleri birçok projeden daha çok memnun olacaklar. Kardeş bir ülkede böyle bir yatırım yaptıkları için ayrı bir mutluluk içerisinde olacakları şüphesiz. Biz bu eserleri yeniden ihya ettiğimizde ecdadın, Mimar Sinan'ın ve Fatih Sultan Mehmet bize bıraktığı eserleri, bu bölgedeki bütün şehitlerimizin ve ecdadımızın emanetini en iyi şekilde koruyarak gelecek nesillere aktaracağız. Bu projenin İstanbul'a ve Fatih'e hayırlı olmasını temenni ediyorum (Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı 2018)."

Yenileme projesinde uygulamaya girmek üzere hazırlanan avan ve mimari projeler incelendiğinde bu projelerde ilerleyen yıllarda birtakım değişiklikler ortaya çıktığı görülür. Bu bağlamda, Neydim'e göre, avan projeler ile mimari projeler incelendiğinde çekme mesafelerinde ve yüksekliklerinde değişikliklerin olduğu, kat yükseklik sınırının kaldırılması sonucunda her bir katın yüksekliğinin arttığı, pencere ve kapı boyutlarının değiştirildiği, bina bazında fonksiyon değişikliklerinin olduğu, donatı ve ticari ünitelerinin niceliğinin artırıldığı hususları tespit edilmiştir. Yapılarda yer yer yükseklik artarken aynı zamanda yüksekliğin azaldığı yapılar da tespit edilmiştir. Varlığını sürdürmeyen tescilli binalar rekonstrüksiyon sonucunda eski halinden farklı bir biçimde projelendirilmiştir (Neydim 2019).

Aksoy'un çalışmasında yaptığı değerlendirmeye göre ise alanda yenileme projeleri çerçevesinde yapılan ve yapılacak olan yapılarda kütle büyüklükleri, yapıların formları, yükseklikleri, fonksiyonları geçmişteki yapılardan farklı olduğundan fiziksel olarak dokuyu değiştiren uygulamalardır. Adada bulunan yapıların hepsi geçmişten günümüze olduğu şekliyle gelememiştir. Ancak günümüzde de uygulanması planlanan yenileme projesi ile değişikliğe uğrayacağı görülmektedir. Süleymaniye yenileme alanı içerisinde 2008 yılında onaylanan avan projeler ile günümüzde onaylanan avan projeler arasında farklılıklar bulunmaktadır. 2008 yılında onaylanan avan projeler, Kâgir ve Ahşap yapı olarak projelendirilirken günümüzdeki onaylanan avan projelerde ise daha çok betonarmeye yönelimler görülür (Aksoy 2019).

Süleymaniye'nin 2006'da kentsel yenileme proje alanı ilan edilmesinden ve kentsel yenileme projesinin başlangıcından itibaren 12 yıl sonra, 2018 yılının aralık ayında, ilk uygulama gerçekleşmiştir ve bu uygulama ilk adanın (508 Ada) temel atma törenidir (Su 2022). 508 adada yapılması planlanan projede bazı yapılar bugün tamamlanmıştır. 508 Adaya ait ilk yenileme avan projesi 2009 yılında onaylanmış ve adanın vaziyet planı konut ve dükkân fonksiyonları içermektedir. Bununla birlikte adanın avan projesinde değişiklikler yapılarak 2018 yılında avan proje yeniden onaylanmıştır. Yeni projede adanın fonksiyonu sosyal-kültürel alan olarak değiştirilmiştir (Aksoy 2019). Aksoy, çalışmasında, 2012 yılında onaylanmış olan Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planında 4 tane parselden oluşan 508 adada her parsel için ayrı ayrı kütleler önerildiğini ancak avan projesindeki vaziyet planında, 1 ve 2 parselde bulunan kütlelerin birleştirilerek tek kütleye dönüştürdüğünü belirtmektedir. Buna göre, bu durum tescilli yapının bitişiğindeki yapıda dokuyu değiştirecek şekilde farklı formda yapının önerildiğini ve korumanın sağlanmadığını göstermektedir. Ayrıca 508 adadaki tescilli yapıların bulunduğu 3 ve 4 numaralı parseller için vaziyet planında 4 parselde rekonstrüksiyon, 3 parselde ise restorasyon önerilmiş ancak bunun yerine adadaki bütün binaların yıkılarak inşaata başlanmıştır (Aksoy 2019). Günümüzde bu adada bulunan ve bazı kısımları tamamlanan yapılar, hem mekânın eski görünümünü yansıtamamakta hem de mekânın tarihi ruhuyla uyuşmamaktadır.

Fotoğraf 5: Süleymaniye Kentsel Yenileme Alanı Demirtaş Mahallesi 508 Adanın Günümüzdeki Durumu, Aralık 2022

4.2.1 Süleymaniye Kentsel Yenileme Alanı'nda Fiziksel, Toplumsal ve Demografik Dönüşüm

Süleymaniye'nin 2006 yılında kentsel yenileme alanı ilan edilmesinden 2018 yılındaki ilk uygulamaya, tören atma törenine, kadar olan sürede bölge fiziksel, sosyo-ekonomik ve demografik açıdan değişimler geçirmiştir.

2011 yılının ekim ayında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yayınlanan İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı'na bakıldığında Süleymaniye Camii ve Çevresi Dünya Miras Alanı'nda 28'i yok olmuş, 438'i mevcut toplam 466 anıt eser; 123'ü yok olmuş, 371'i mevcut toplam 494 sivil mimarlık örneği ve toplamda 151'i yok olan, 809'u mevcut toplamda 960 tescilli eser bulunduğu görülür (İBB 2011).

Yine 2011 yılında yayınlanan raporda, Süleymaniye Camii ve Çevresi Dünya Miras Alanı'nda yer alan kültür varlıklarının işlevsel kullanımları incelendiğinde ise ticaret ve konut kullanımlarının ağırlık kazandığı görülür. Alanda yer alan kültür varlıklarının 354'ü konut, 271'i donatı yapısı, 374'ü ticaret yapısı, 15'i imalathane olarak kullanılmaktadır. Alanda yer alan kültür varlıklarının mülkiyet durumlarına bakıldığında ise alandaki kültür varlıklarının ağırlıkla özel mülk parsellerinde yer aldığı sonucuna ulaşılır. 961 kültür varlığının yaklaşık %62'sini oluşturan 590 yapı şahıs mülküdür. Alandaki vakıf mülkiyetindeki toplam 195 kültür varlığının oranı yaklaşık %20, kamuya ait 176 kültür varlığının oranı ise yaklaşık %18'dir (İBB 2018).

2018'e gelindiğinde ise alanda 358 anıt eser, 395'i mevcut 120'si kayıp olmak üzere 515 sivil mimarlık örneği vardır. Alanın toplamında ise 127'si kayıp, 793'ü mevcut 920 tescilli eser bulunduğu görülür (İBB 2018). Toplam 920 tescilli eserin alan içindeki fonksiyonel dağılımlarına bakıldığında yine 2011'de olduğu gibi konut kullanımının (toplam 234 yapı) ağırlıklı olduğu ve ticaret alanlarının da canlılığı koruduğu görülmektedir. Alanda yer alan kültür varlıklarının mülkiyet durumları incelendiğinde ise kültür varlıklarının ağırlıkla özel mülk parsellerinde yer aldığı görülür. 733 tescilli parselden 333'ü özel şahıs mülküyken alanda Vakıf mülkiyetinde toplam 181 tescilli parsel bulunmaktadır. Alanda özel şahıslara ait parsellerin oranı tescilli parsellerin oranının %45'i ve vakıflara ait parsellerin oranı ise %25'tir. Ayrıca Diğer Tüzel Kişilere ait parsellerin toplam parsellere oranı ise %16'dır (İBB 2018).

Mülkiyet	Tescilli Parsel	Oran (%)
Cemiyet-Dernek	0	0
Diğer Tüzel	120	16
Hisseli Mülkiyet	15	2
Kamu	8	1
Vakıf	181	25
Üniversite	37	5
İlçe Belediyeleri	17	2
İBB	21	3
Şahıs	333	45
Kaydı Olmayan	1	0
Toplam	733	100

Tablo 4: Süleymaniye Kentsel Yenileme Alan'ında Yer Alan Kültür Varlıkları Mülkiyet Durumları Dağılımı(İBB, 2018)

2011 yılında yayınlanan rapora göre alanda, kayıp eserlerin de dahil edilmesiyle, 960 tescilli eser bulunmaktayken bu sayı 2018 yılında 920'ye düşmüştür. Ayrıca 2011 yılında, alanda 438 mevcut anıt eser varken 2018 yılında 358'e düşmüştür. 2011 yılında alandaki 960 tescilli eserin 809'u mevcut iken 2018 yılında 920 tescilli eserden 793'ünün mevcut olduğu belirtilmektedir. Genel itibarıyla bakıldığında yedi yıllık süre zarfında, bölgenin tarihinin ve kültürünün mirası olduğu için hassas bir biçimde korunması gereken eserlerde büyük oranda azalma yaşanmış, ayrıca genel olarak tescilli eserlerin sayısında da düşüşler olmuştur. Bu şüphesiz Süleymaniye'nin bu yıllarda hala bakımsız ve sahipsiz olmasından kaynaklıdır.

Alandaki tescilli kültür varlıklarının ve arazi kullanımının fonksiyonel özelliklerine baktığımızda ise, 2011'den itibaren yedi yıllık sürede alandaki konut kullanımının azaldığı görülür. 2011 yılında alandaki kültür varlıklarının 354'ü konut olarak kullanılırken bu sayı 2018 yılında 234'e düşmüştür. Bununla birlikte alanda yer alan kültür varlıklarının mülkiyet durumları incelendiğinde ise 2011 yılı raporunda alandaki kültür varlıklarının %62'sinin şahıs, %20'si ise vakıf mülkiyetinde olduğu görülür. Ancak 2018'e gelindiğinde, kültür varlıkları kapsamında, özel şahıslara ait parsellerin tescilli parsellerin tümüne oranı %45, vakıf parsellerinin oranı %25 ve diğer tüzel kişilere ait parsellerin oranının %16 olduğu görülmektedir.

2011 ve 2018 yılları arasında geçen sürede alandaki tescilli kültür varlıklarının mülkiyet durumlarında önemli bir dönüşüm yaşandığı görülür. Bu sürede şahıs mülkiyetleri önemli ölçüde azalmış, vakıf ve diğer tüzel kişiliklerin mülkiyetleri artmıştır. Diğer tüzel kişiliklerin mülkiyetlerinin bu denli artışında, İBB'nin iştiraki olan ve ayrı tüzel kişiliği bulunan KİPTAŞ'ın bölgenin Kentsel Yenileme Alanı ilan edilmesiyle birlikte (hatta daha önce) mülk toplamaya başlaması önemli bir etkidir.

Alandaki arazi kullanımı incelendiğinde ise 2011 yılında hazırlanan raporun verilerine göre, Süleymaniye Camii ve Çevresi Dünya Miras Alanı'nın %13.8'ini konut alanları oluşturmakta ve bazı bölgelerde konutların alt katlarında ticaret faaliyetlerin yapıldığı görülmektedir. Konut alanları batıda İMÇ blokları ile doğuda İstanbul Üniversitesi yapıları arasında yer alırken, özellikle kuzey- güney doğrultusunda uzanan ana yollar boyunca yerel ticareti de içeren karma kullanımlara rastlanır. Alanın %17.4'ünü eğitim alanları oluşturmakta; İstanbul Üniversitesi merkezi binası ile fakültelerin yanı sıra yakın çevreye hizmet eden lise ve ilköğretim okulları bulunmaktadır (İBB 2011). Ayrıca Tarihi Yarımada'da Süleymaniye küçük sanayi, imalat ve depolama alanlarının yoğunlaştığı bölgelerden biridir. Genellikle imalat ve depolama alanları ile ticaret birlikte gelişme gösterdiğinden hem üretim hem de pazarlama aynı alanda yer almaktadır. İmalat, depolama ve ticaret faaliyetleri alanın %16.1'ini kapsamaktadır (İBB 2011).

SÜLEYMANİYE CAMİ VE ÇEVRESİ KORUMA ALANI ARAZİ KULLANIMI	ALAN (m ²)	ORAN (%)
Dini Tesis Alanlar	68.371	12,6
Eğitim Tesis Alanları	93.258	17,2
İdari Tesis Alanlar	5.293	1,0
İmalat Alanlar	6.353	1,2
Konut Alanları	44.035	8,1
Sosyo-Kültürel Tesis Alanlar	34.791	6,4
Sağlık Tesisi Alanlar	4.911	0,9
Teknik Altyapı Alanlar	76	0,1
Ticaret Alanları	72.437	13,2
Ticaret+İmalat Alanlar	9.032	1,7
Ticaret+Konut Alanları	9.330	1,7
Ticaret+Turizm Alanlar	922	0,2

Turizm Alanlar	293	0,1
Ulaşım Altyapısı	122.023	22,5
Yeşil Alanlar	37.551	6,9
Boş Alan	34.589	6,4
TOPLAM	543.264	100,0

Tablo 5: Süleymaniye Camii ve Çevre Koruma Alanı Arazi Kullanımı, (İBB, 2018)

2018’e gelindiğinde, konut alanlarının alanın toplam arazi kullanımı içindeki payının %8 olduğu görülür. Alanın 9,3 hektarlık kısmını eğitim alanlarını oluşturmaktayken eğitim alanın toplam arazi kullanımı içindeki oranı %17,2’ye tekabül etmektedir. Bölgede, deri ve tekstil ürünleri imalatı ile kâğıt, plastik ve metal eşya imalatı devam etmektedir. İmalat ve ticaret faaliyetleri (toplam 8,9 ha) alanın %16,4’ünü kapsamaktadır (İBB 2018).

Arazi kullanımının 2011 ve 2018 yılları arasındaki dönüşümü genel olarak incelendiğinde, alandaki arazinin konut işlevinde çok büyük bir düşüş görülmektedir. 2011’de alandaki arazinin toplam araziye oranla konut olarak kullanımı %13,8’ken bu oran yedi yıl sonra %8,1’e düşmüştür. Alandaki eğitim, ticaret, imalat ve depolama faaliyetlerinin fonksiyonel kullanımında ise çok büyük değişim görülmemektedir. Bu durumun nedenleri alanın kentsel yenileme alanı ilan edilmesini müteakip, mülkiyet örüntüsünün de değişimi paralelinde, konut olarak kullanılan yapıların boşaltılması ve yıkılmasıdır. Bu alanlar günümüzde çoğunlukla harabe ve yıkıntı halinde boş alan veya otopark olarak kullanılmaktadır. 2018 yılı raporunda alanın %22,5’inin ulaşım altyapısı işleviyle kullanılması dikkat çekicidir.

7 yıl arayla yayınlanmış iki ayrı İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı’ndan derlenen bu veriler, alanın 2011 ve 2018 yıllarındaki mekânsal dönüşümüne dair bize oldukça önemli bilgiler verir. Öncelikle, tescilli eserlerin mülkiyetlerinde şahıs mülkiyetlerinin azalmasına karşın vakıf ve diğer tüzel kişilerin mülkiyetlerinin artması dikkat çekicidir. Bu veriler arazi kullanımının işlevsel değişimi ile birlikte değerlendirildiğinde konut alanlarının kullanımının önemli ölçüde azalması paralelinde daha da anlaşılmaktadır. Bölge’de genel olarak görülen, konut alanlarının işlev değiştirmesi veya yıkılmasıdır.

2000’li yılların başındaki çalışmalar incelendiğinde görülebileceği gibi Süleymaniye, Anadolu’dan gelen göçmen nüfusun yoğun bir şekilde hedefi olmaktadır. 2011 Tarihi

Yarımada Yönetim Planı'na göre aileler burada altı yıla yakın bir süre kalmakta ve bölgeyi Bağcılar ve Esenler'de daire olarak terk etmektedir. Bu bağlamda Anadolu'dan göç eden insanların bir basamak olarak kullandığı Süleymaniye, en vasıfsız işgücünün bir süre için bölgeyi kullanarak daha sonra terk etmesi sonucunu doğurmakta ve bölge daima en vasıfsız ve en yoksul kesimin barınma ve çalışma ihtiyacına hitap eden bir hal almaktadır (İBB 2011).

Bölgedeki hane halkı büyüklüğü Tarihi Yarımada ortalama hane halkı büyüklüğünün üzerindedir ve nüfusun çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır (Oranın %70'e kadar çıktığı mahalleler bulunmaktadır). Yaşlı nüfusun düşük oranda bulunduğu bölgede, genç ve orta yaş grubu Tarihi Yarımada ortalamasının üzerinde (%20 ve %70) bir orana sahiptir (İBB 2011).

Bülent Şen'in 2011 yılında yürüttüğü, "İstanbul Tarihi Kent Merkezinde Kentsel Dönüşüm: Mekânsal Müdahaleye 'İçerden Bakış' ya da Mekânsal Toplumsalla Birlikte Düşünmek" başlıklı çalışması ve Bülent Şen, Alim Arlı, Ayşe Alican Şen'in hazırladığı, 2016'da yayınlanan, "Yoksulluğu Bölüşmek Süleymaniye Bekar Odası Göçmenleri" isimli çalışma bölgenin sosyo- ekonomik ve demografik yapısıyla ilgili önemli veriler sunar.

Şen'e göre bölgenin çoğu eski sakini önceki dönemde bölgeden ayrılarak kentin yeni gelişen daha yüksek standartlı apartman ve sitelerine yönelmiştir. İşyerleri, bekar odası ve göçmen yoksul ailelerin gelişi terk etme sürecini hem hızlandırmış hem de ailelerin boşalttığı alanlar işyeri, imalathane ve bekar odası sayısını zaman içinde daha da arttırmıştır. Sayıları her geçen gün azalsa da eski İstanbullu ve çocukluklarında beri bu mahallede yaşamakta olan aileler de bulunmakta, bazı aileler ise sonradan konut satın alarak veya uzun süredir kiracı olarak mahallenin görece eski sakinlerini oluşturmaktadır. 1980 sonrası sayıları hızla artan, mahallenin en yoksul kesimini oluşturan aileler çoğunlukla Doğu ve Güneydoğu'dan gelen ailelerdir. Aynı zamanda kalabalık nüfus bir evde veya iki katlı konutlarda bir arada yaşamaktadır (B. Şen 2011a).

Bülent Şen, Alim Arlı ve Ayşe Alican Şen'e göre Süleymaniye'de epey fazla görülen bekâr odaları, ikametçilerine olabilecek en ucuz maliyetle bir yaşam ortamı sunmaktadır. Yine aynı kişilere göre bekâr odası terimi, bir barınma biçiminin ötesinde, düşük ekonomik, sosyal, kültürel sermayeye sahip bireyleri; bu bireylerin geçim ve var olma stratejilerinin kendileri için geçerli tüm araçlarını sonuna kadar kullanmalarını; yalnızca bireysel değil ailesel geçimi de temin etmek üzere girişilen çabayı; başka seçeneğin yokluğunda tecrübe edilmiş bir barınma biçimi dahilinde gerçekleşen gurbetçilik hallerini ve pratiklerini ima etmektedir. Bu

bağlamda, “Süleymaniye bölgesi, pahalı metropol koşulları ve alternatif yokluğunda tercih edilmek zorunda kalınan bir sığınma yeridir (Şen, Arlı ve Alican Şen 2016).”

Şen vd.’nin 2016 yılında yayınlanan Süleymaniye’deki bekar odalarına dair yaptıkları nicel araştırmanın verilerine göre, araştırmacıların görüştüğü bölgedeki bekar odalarında yaşayan kişilerin neredeyse tamamının 11 ve 50 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Bu kişilerin %51’i 11-22 yaş aralığındayken %46’sı 23-50 yaş aralığındadır. Odalarda yaşayan insanların geldikleri yerlere bakıldığında ise büyük çoğunluğunun Anadolu’nun Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden ve köylerden geldikleri görülür. Bu insanların %67,4’ünün medeni durumu bekârken %32,6’sının medeni durumu evlidir. %96,9’unun eğitim durumu lise altı iken eğitim durumları en yüksek olan lise mezunları görüşülenlerin %3,1’ini oluşturmaktadır (Şen, Arlı ve Alican Şen 2016).

Fotoğraf 6: Süleymaniye Kentsel Yenileme Alanı'nın Günümüzdeki Görüntüsü, Aralık 2022

Bu gruplardan işyerlerinde yatanlar ise bir diğer kesimi oluşturmaktadır. Özellikle fırınlarda ve imalathanelerin bir kısmında bu duruma rastlanırken, kâğıt toplayıcılar ve hurdacıların tamamı kâğıt depolarını hem işyeri hem de barınak olarak kullanan en kalabalık nüfusu oluşturmaktadır. Bir diğer grup ise, değişken karakterli olmakla birlikte, çoğu Güneydoğu Asya, Afrika ve Ortadoğu ülkelerinden gelen göçmenlerden oluşmaktadır. Büyük kısmını erkeklerin oluşturduğu bu göçmenler, kaçak göçmen veya iltica için bölgede yaşama tutunmaya çalışmaktadır. Bazıları fırsat bulup Batılı bir ülkeye kaçak göç de dahil her türlü

geçiş imkanını zorlarken bazıları bekar odası sakinleri gibi yarını belirsiz bir şekilde günü kurtarma, iş bulma ve para kazanma uğraşı vermektedir (B. Şen 2011a).

“Bölgede, özellikle Hacıkadın Mahallesi’nden Küçükpazar boyunca devam eden ana caddenin aşağısı ile İMÇ Blokları arasında kalan kısımda, fiziksel çöküntüleşmenin ve yıpranmış bina stokunun en ileri düzeyde olduğu görülmektedir. Burada, yıkılmaya yüz turmuş, terk edilmiş ve yıkılmayı- yenilenmeyi bekleyen çok sayıda bina bulunmaktadır. Belli sokaklarda özellikle Doğu illerinden gelen göçmen aileler çoğunluktadır. Birkaç binada eskiden imalathane ve bekâr hanı olan yerlerin çöp toplayıcıların mekânı haline geldiği görülmektedir. Bu değişim ekonomik olduğu kadar sembolik olarak da okunabilir. Bu bağlamda binaların- arsaların kullanım/fonksiyon biçimlerindeki değişimi bölgenin geldiği duruma kanıt olarak görmek ve bu durumdan bölgenin çöküntüleşmesinin seviyesini tespit etmek mümkündür (B. Şen 2011a).”

Son olarak bölgedeki istihdamın yapısını, Şen’in belirttiği gibi, “enformelin formelleştiği” bir yapı olarak betimlemek mümkündür (B. Şen 2011a) Buna göre, “2011 yılına gelindiğinde göçmen erkek nüfus için Süleymaniye Bölgesi çoğu ruhsatsız küçük ölçekli imalathaneler, toptan ve perakende işyerleri ile işletmelere ait depoların yer aldığı bir çalışma alanı imkânı sunmaktadır. Kemer, tekstil, plastik başta olmak üzere az sayıda işçi çalıştıran imalathaneler Süleymaniye’deki bekâr odaları sakinleri kadar yakın yerlerde oturan çoğu genç alt gelir gruplarına iş imkânı sağlamaktadır. Hemen tamamı yüksek vasıf gerektirmeyen, uzun çalışma saatleri olan ve güvencesiz işler konumundadır. Sigortalı işçi sayısı ise bir elin parmakları kadar azdır (B. Şen 2011a)”.

Günümüzde İstanbul İstatistik Ofisi’nin hazırladığı istatistiki veriler incelendiğinde Süleymaniye Bölgesi Yenileme Alan’ında bulunan Süleymaniye, Kalenderhane, Molla Hüsrev, Hacı Kadın, Hoca Gıyasettin, Demirtaş, Yavuz Sinan, Sarıdemir mahallelerinin demografik yapısı hakkında bilgilere ulaşılır. Bu sekiz mahallenin toplam nüfusu 5243 kişiden oluşmaktadır. Bu nüfusun eğitim durumuna bakıldığında nüfusun %19’u üniversite, %40’ı lise, %41’i lise altı okullardan mezundur. Ancak bu oranın içinde öğrenci yurtlarının çoğunlukta olduğu Kalenderhane mahallesi ve Molla Hüsrev mahallesinde yurtlarda kalan lise ve üniversite öğrencilerinin bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu bağlamda, örneğin, başta Kredi ve Yurtlar Kurumu’na bağlı Vezneciler Kız Öğrenci Yurdu ve diğer kız öğrenci yurtlarının bulunduğu Kalenderhane mahallesinde nüfusun %82’sinin lise mezunu, %10’unun üniversite mezunu, %8’inin ise lise altı okullardan mezun olduğu görülür. Bu mahallenin

cinsiyet durumuna bakıldığında ise %71'inin cinsiyetinin kadın olduğu görülür. Ayrıca Kalenderhane mahallesinin yaş ve cinsiyete bağlı nüfus piramidi incelendiğinde, nüfusun neredeyse tamamının 15-19 ve 20-25 yaşları arasında olduğu görülür.

Bununla birlikte çoğunlukla öğrenci yurtlarının bulunduğu Kalenderhane ve Molla Hüsrev mahallerini dışarıda bıraktığımızda, Süleymaniye Yenileme Alanı'nda geriye kalan 6 mahallenin eğitim durumu, %67 lise altı okullardan mezun, %23 lise mezunu ve %10 üniversite mezunu olarak karşımıza çıkar (İstanbul İstatistik Ofisi 2022). Özellikle yıpranmış konut dokusunun aşırı fazla olduğu ve çöküntüleşme eğiliminin oldukça fazla hissedildiği Hacı Kadın, Hoca Gıyasettin, Demirtaş ve Yavuz Sinan mahallelerinde, nüfusun %60'ından fazlasının (Hacı Kadın %72, Hoca Gıyasettin %82, Demirtaş %65, Yavuz Sinan %77) eğitim durumu lise altı okullardan mezunken bu mahallelerde nüfusun %60'ından fazlasının cinsiyeti erkektir. Bu mahallelerin 2000'lerden beri bekâr odalarına, 2010'lardan beri ise özellikle yurtdışından gelen göçmenlere ev sahibi yapıldığı akılda tutulursa, bu istatistikler özellikle anlamlı olur.

4.3 Süleymaniye'de Seçkinleştirme Pratikleri

Günümüzde Süleymaniye'nin fiziksel- mekânsal ve sosyo- mekânsal durumunun bölgenin 2010'lu hatta 2000'li yıllardaki durumundan çok farklı olduğu söylenemez. Çöküntüleşmenin artarak devam ettiği, otopark kullanımlarının yıkılan yapılar sonrası arttığı, depolama faaliyetlerinin devam ettiği, trafiğin hala Süleymaniye sokaklarını yürüyemeyecek noktaya getirdiği gerçeği bölgenin 2023 yılında gözle görülen bir olgusudur.

Bölgede 2006 yılında başlayan “kentsel yenileme” süreci bir türlü sonlandırılmamış, sadece binalar yıkılmış ve nihayet 2018 yılında temel atma töreni gerçekleşmiştir. Alandaki tescilli kültür varlıkları ve sivil mimarlık örneklerinin işgal edilerek özellikle ülke dışından gelen göçmenler tarafından kullanıldığı, yıkılan yapıların arsalarının otopark veya kâğıt-karton toplayıcılarının deposu olarak kullanıldığı görülmektedir.

Fotoğraf 7: Süleymaniye'de Kağıt Toplama Deposu Olarak Kullanılan Alanlar, Aralık 2022

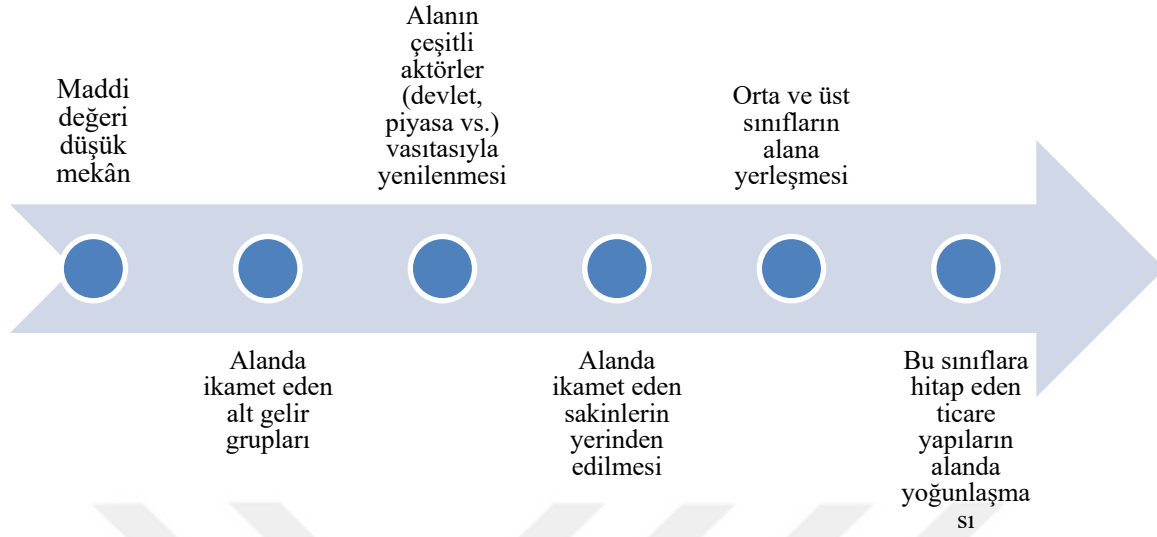
Süleymaniye’de yaşanan sürecin bir seçkinleştirme süreci olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir. Süleymaniye’yi birçok yazar seçkinleştirme olarak tanımlamıştır. Bu yazarlar bir kısmı, Dinçer (2011, 2016), Uşaklıgil (2014) Çavuşoğlu & Strutz (2018), Şahin (2009, 2016), Belge & Çeker (2015) olarak sıralanabilir. Buna karşın bu tezde de bu sorgulamanın yapılması gerekmektedir. Bunun için ise, öncelikle, seçkinleştirmenin mahiyetini tekrar hatırlamak gerekir.

Fotoğraf 8: Süleymaniye'den Bir Görüntü, Aralık 2022

Seçkinleştirme (gentrification) kelimesi özellikle Batı ülkelerinde yerinden edilme anlamında kullanılmaktadır. Bununla birlikte, 3. bölümde detaylıca incelendiği üzere, kesinlikle bundan daha fazlasıdır. Hamnett'e göre seçkinleştirme, orta sınıfların ya da yüksek gelirli grupların önceleri işçi sınıflarının yaşadıkları mahallelere akın ederek çok sayıda eski sakinin yerinden edilmesini içerir. Daha önceden çoğunlukla çok kötü durumda olan ev stokunun yenilenmesini veya rehabilite edilerek yeni sahiplerinin ihtiyaçlarını sağlayacak şekilde kalitelerinin yükseltilmesini içeren bu süreçte, bölgedeki yenilenmiş ve yenilenmemiş konutlarda önemli oranda fiyat artışları görülür. Mahallenin mülkiyet örüntüsü ise genelde kiracı ağırlıklı yapıdan ev sahibi ağırlıklı bir yapıya evrilir (Hamnett, 1991 akt. İslam, 2009). Hamnett'in tanımlamasının önemli noktaları orta veya üst sınıf seçkinleştiriciler, yerinden edilme, konut stokunun yenilenip kalitelerinin yükseltilmesi ve bölgede yaşamın fiyatının artmasından oluşmaktadır. Öte yandan Yavuz'a göre, seçkinleştirmeye konu olabilecek bir alanı öngörmek için seçkinleştirme sürecinin başlangıcında olan bölgelerdeki bazı göstergeler izlenmektedir. Yüksek kiracı oranları, iş merkezlerine kolay ulaşım, yüksek ve artan düzeyde metropoliten tıkanıklık, yüksek mimari değer, nispeten düşük konut değerleri olası bir seçkinleştirme alanının göstergeleridir (Ergün 2006)

Belirtilen özellikleri Süleymaniye'deki sürece uyarlısak, bu sürecin bir kısmının tamamlandığı, bir kısmının ise tamamlanmadığı görülmektedir. Sürecin olağan akışı şu şekilde ilerlemektedir: Belli bir alanın gözden düşerek değersiz bir mekâna dönüşmesi, değer düşüklüğü sebebiyle yaşam maliyetlerinin düşük olduğu alanlarda işçi sınıfı ya da kentin marjinal grupları gibi alt gelir gruplarının ikamet etmesi, bu alanların bireyler, piyasa aktörleri veya devlet tarafından keşfedilerek orta ve üst sınıfa hitap edecek şekilde yenilenmesi, yenilenen alanların fiyatının artması sonucu alt sınıfların burada yaşayamaması dolayısıyla yerinden edilmesi, orta ve üst sınıfların bu alanlara yerleşmesi ve bu sınıflara hitap eden ticaret alanlarının seçkinleştirilen mekâna gelmesi.

Şekil 3: Seçkinleştirme Süreci⁷

Süleymaniye’ye baktığımızda ise bu sürecin ilk adımı olan mekânın maddi değerinin düşük olması elli yılı aşkın bir süredir Süleymaniye’nin gerçeğidir. 1990’lı yıllardan itibaren Süleymaniye’de ciddi derecede hissedilen çöküntüleşme gerçeği akademiden, medyadan ve toplumsal hayatın diğer kesimlerinden bireylerin dikkatini Süleymaniye’ye çekmiştir. Toplumun birçok kesiminden insanın Süleymaniye’nin bu durumuna işaret edip şikâyet ve çözüm önerileri geliştirmesine karşın Süleymaniye’ye dair merkezi ya da yerel yönetimden ciddi ve kararlı bir çözüm önerisi geliştirilememiştir.

Süleymaniye bölgesinin yenilenmesi konusunda en önemli ve kararlı adım 2005 yılında Süleymaniye semtini de içine alan bölgenin “kentsel yenileme alanı” ilan edilmesidir. Bakanlar Kurulunca alınan bu karar, kentsel yenileme projesinin niteliği bağlamında, seçkinleştirme süreciyle uyumludur. Daha önce bahsedildiği gibi 5366 sayılı kentsel yenileme yasası yasal açıdan seçkinleştirme süreçlerine zemin hazırlayacak bir yapıya sahiptir. Öte yandan ilerleyen yıllarda, bu yasaya dayanarak, kentsel yenileme alanı ilan edilen ve uygulaması tamamlanmış veya neredeyse tamamlanmak üzere olan Sulukule, Tarlabası gibi

⁷ Şekilde özetlenen seçkinleştirme sürecinin temel noktaları alanın değerinin artması ve yerinden edilme olmakla birlikte bu sürecin aşamaları her koşulda yukarıdaki sıralamada olmayabilir. Örneğin belli seçkinleştirme pratiklerinde alanda yaşanan yerinden edilme süreci kentsel süzülme vasıtasıyla olurken belli pratiklerde yapıların maddi değerinin artışı sonrasında olmaktadır. Dolayısıyla bu gibi süreçlerde yerinden edilme, alandaki yapıların maddi değerinin artmasından önce başlamaktadır.

yenileme alanlarında görülen pratikler net bir şekilde seçkinleştirme pratiklerini ifade etmektedir. Bu yasanın bizzat doğurabileceği sonuçlar, bu yasa ile kentsel yenileme alanı ilan edilen bölgelerdeki pratikler, hatta bu yasanın kendisi birçok yazar tarafından seçkinleştirme süreci olarak nitelendirilmiştir

Bahsedildiği gibi Süleymaniye’de yaşayan insanlar özellikle 1950 ve 60’lı yıllardan itibaren alandan göçmeye başlamıştır. 1990 ve 2000’lere gelindiğinde alanda eskiden beri yaşayan insanlar ise bölgenin o yıllarda yaşanan çöküntüleşme eğilimi yüzünden alandan göç etmiştir. Bunda en önemli sebep alanın sahihsiz kalması ve karar alıcılar tarafından alandaki çöküntüleşme gerçeğinin yok sayılmasıdır. 1980’li yıllardan başlayıp günümüzde devam eden alanın çöküntü bölgesi olması haline karşın karar alıcılar açıkça bu durumu çözebilecek bir eylemde bulunmamıştır. Aksine, 2010’larda alanın durumu iyice kötüleşmiş ve harabe halindeki evler gerek yurtiçi gerek yabancı ülkelere göçüp tutunacak hiçbir şeyi olmayan yoksul insanların ilk sığınağı olmuştur. Sonuç olarak Süleymaniye’de gerçekleşen yerinden edilme sürecinin, Süleymaniye’de on yıllardır yaşayan halk için, 1980-90’lı yıllardan beri başladığı söylenebilir. Kentsel süzülme kavramının işleyişine uygun olarak buradan ayrılan alt sınıflardaki halkın yerini, ilerleyen yıllarda, daha yoksul ve marjinal kesimler almıştır.

Süleymaniye bölgesinin kentsel yenileme alanı ilan edilmesi sonrasında alanda yaşanan sürece genel olarak baktığımızda, alanın yenilenmesine dair projelendirmenin gerçekleştiği ve daha sonra bu projelerin ilgili koruma kurullarınca onaylandığı görülür. Projeler onaylandıktan sonra, 2011-2012 yıllarında, alandaki bazı yapıların yıkımına başlanmıştır. Bu yıkımlar, bu yapılardaki “bekâr odalarında” yaşayan insanları yerinden ederken, yıkılan yapılar sonucu ortaya çıkan boş arsaların bölgedeki güvensizliği arttırdığı gerekçesiyle mahalleliden tepkiler gelmiş ve yıkım çalışmaları durmuştur. İlerleyen yıllarda ise finansmanda çıkan sorunlar nedeniyle çalışmalar durmuştur (Onur 2020). Buna karşın 2018 yılında kentsel yenileme projesinin finansmanı değiştirilerek proje tekrar uygulamaya konmuş ve 508 ada’nın temel atma töreni yapılmıştır (yukarıda bahsedildiği üzere bu adadaki uygulama bugün tamamlanmıştır).

Bugün, Süleymaniye Yenileme Alanı ile ilgili belirtilmesi gereken en önemli şey, bu projenin 2019 yerel seçimlerinde yönetimi değişen İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından durdurulmuş olmasıdır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Genel Sekreter Yardımcısı Mahir Polat, Aralık 2021’de yaptığı açıklamada mahalleyi baştan başa taklit yapılarla inşaat alanına

çeviren yenileme avan projesini ve inşaat faaliyetlerini 2 yıldır durduklarını belirterek şu açıklamaları yapmıştır:

“Dünyanın eşsiz Osmanlı ahşap yapılar dokusu nedeniyle UNESCO tarafından korumaya alınan bu alan 2011-2019 arasında paramparça edildi. Yenileme alanı statüsü sonrası mahalleli kovuldu, binalar yerlerine Sulukule benzeri yapılar yapılmak için çeşitli vandalizmlerle yok edildi. 400'e yakın tarihi ahşap konak son 10 yılda ya tamamen yok edildi ya da artık onarılamayacak kadar tahrip edildi. Dünyanın en özel tarihi Osmanlı kent dokusu ve sivil mimarlığının en güçlü kanıtı saçma sapan binalar dikilmek için yok edildi. İnsanlar buradan koparıldı. Göreve başladığımızda mahalleyi baştan başa taklit yapılarla inşaat alanına çeviren yenileme avan projesini durdurduk. Süleymaniye'nin tüm tarihi binalarını tek tek tespit ettik. Dünya miras alanımız Süleymaniye'yi bu katliamın elinden can çekişirken aldık. Süleymaniye eşsiz bir tarihi hazinedir, ağır yaralıdır. Süleymaniye'yi ilgili tüm paydaşlarla birlikte kurtaracağız.

Eski Osmanlı evleri yıkılmış durumda maalesef. Elimizde o evlerin çizimleri ve belgeleri var. Aslına uygun olarak binaları yeniden yapmaları halinde bize gelen projelere onay veriyoruz.

Mahallenin ruhunu ve mimari karakterini bozan bu projelere onay vermediğimiz için alandaki inşaat faaliyetleri de 2 yıldır durdu. İBB olarak bölge için bir kentsel tasarım projesi başlattık. Mahallede İBB'ye ait alanlar var. Oralarda da örnek restorasyon projelerine başlayacağız. Biz bu tarihi mahalleyi bir inşaat proje alanı olarak değerlendirmiyoruz. Bu alan dünya mirası tarihi alandır, burada yapılacak tüm çalışmalar bu dünya mirasının dokusu ile geleceğe aktarılması için yapılacak. Çok ağır tahribat gördü ama dünya mirası kimliğini kaybettirmesen tarihi yapıları yeniden asli kimliği ile yeniden restore etmeliyiz (Polat 2021).”

Ayrıca Haziran 2022’de İBB kuruluşu olan İBB Miras, Dünya Mirası Listesi’nde yer alan Süleymaniye bölgesinde yapılacak koruma ve tasarım uygulamalarına katkı sunacak bilim insanlarına yönelik çalışma toplantısı düzenlemiş ve bu toplantıda İBB Başkanı Ekrem İmamoğlu ise Haziran 2022’de şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Bu ortak miras (Süleymaniye), biraz döküldü, yıkıldı, kırıldı. O tehdidi ve tehlikeyi hisseden insanlar tarafından özel çalışma yapıldı ve bu çalışmayla beraber, 1985 yılında, UNESCO tarafından ‘üstün evrensel değerler’ gerekçesiyle ‘dünya mirası alanı’ olarak belirlendi. Arşive dönüp baktığımızda bunları görüyoruz. Ve ciddi bir kayıt altına alınma süreci var. Bu da bizim için değerli bir arşiv. Çok kıymetli. Ancak ne acı ki, bu zaman diliminden sonra, yine de biraz eskimeler, kırılmalar, yıkılmalar, dökülmeler devam ederken, doğanın ya da ilgisizliğin ya da zamanın yıkıp döktüğü süreci, ‘ben en iyisini yaparım’ anlayışıyla yola çıkan bir kısım insan, bir anda burayı belki de yüzyılın tahrip gücünden daha büyük bir tahribatla birkaç sene içerisinde yerle yeksan etti. Garip bir sonuca ulaştı. 8-10 yılda geri dönülmesi güç bir sürece bizi yürüttü. Geçmişte medreseleri,

kütüphaneleriyle ilim yayan bu bölge, şu anda karmaşayla ve yoksullukla, hatta sonrasıyla ilgili de rantla anılır oldu. Bir site tasarlanır gibi, tasarlandı (İBB Miras 2022).”

Şeklinde açıklamalarda bulunmuş ve sosyal medya hesabı üzerinden “Paydaşlarla iş birliği içerisinde Süleymaniye Camii’nin tarihi kimliğine uygun yenileme avan projeleri hazırlayacağız. Bunun dışında Süleymaniye’nin tarihsel kimliğine ve değerine aykırı proje ve uygulamalara, yenileme alanları avan proje onay makamı olarak izin vermeyeceğiz.” açıklamasında bulunmuştur (İmamoğlu 2022).

Tüm bu açıklamalar sonrası İBB yönetimi önce, Ekrem İmamoğlu’nun da belirttiği gibi, yetki makamı olarak projenin devamı için gerekli imzaları atmamış. Daha sonra ise projeyi iptal etmiştir. Günümüzde Süleymaniye kentsel yenileme alanı için yeni proje çalışmaları devam etmektedir.

Süleymaniye Yenileme Alanı projesinin fiili olarak durdurulmasına karşın alanın 2002’den beri çöküntü alanı haline getirilip bakımsız bırakılması ve 2006-2019 yılları arasında kentsel yenileme ile muhatap olması, Süleymaniye Bölge’sinde sekteye uğramış bir seçkinleştirme sürecini meydana getirmiştir.

Buna karşın Süleymaniye kentsel yenileme projesi, henüz çok az uygulama yapılarak durdurulduğu için seçkinleştiricilerin bu alana taşınması mümkün olmamıştır. Bu yüzden bu bölgede yaşanan süreç, bu tez kapsamında, tamamlanmamış seçkinleştirme pratikleri olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla da Şekil 3’te belirtildiği üzere seçkinleştirme süreçlerinin 4. adımı olan alana orta ve üst sınıfların taşınması mümkün olmamıştır. Bununla birlikte projenin iptal edilmemesi durumunda neler olacağını tahmin etmek çok zor değildir. 2018 yılında yapılan ilk çalışmada, projenin yürütülmesinin özel şirketlere devredilmesinde ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Şubat 2019’da katıldığı bir televizyon programında Süleymaniye’deki yenileme süreci hakkında söylediği “zaten bizim medeniyetimizde, bizim kültürümüzde yatay şehirleşmeyi görürsünüz. Bakın şimdi Süleymaniye’nin etrafı şu anda yenileniyor. Bütün o tarihi eserler vesaire, oralar şu anda Katar-Türkiye-Kiptaş iş birliğiyle yıkılıp, aslına uygun olarak inşa edilecek. Orası mesela çok ciddi bir çekim haline gelecek. Ama bitince bambaşka olacak.” cümleleri Süleymaniye’de yapılması hedeflenen uygulamanın sonuçlarının apaçık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Fotoğraf 9: Süleymaniye'den Bir Görüntü, Aralık 2022

4.4 Değerlendirme

Süleymaniye’de gerçekleşen kentsel yenileme sürecine bir bütün olarak baktığımızda kent mekânında gerçekleşen bu sürecin yerel, ulusal hatta uluslararası düzeylerde politik, ekonomik, sosyal ve sınıfsal yapıdan ve bu yapıdaki dönüşümlerden ayrı bir şekilde değerlendirilemeyeceği, değerlendirilse bile bu değerlendirmenin dönüşümün nedenleri ve sonuçlarını açıklamakta yetersiz bir değerlendirmeye sebep olacağı görülür.

Süleymaniye’de gerçekleştirilmesi hedeflenen dönüşüm sürecinin fiziksel boyutu alandaki yapıları yenilemektir. Ancak alandaki yapılarda geçmişte, şimdiki zamanda ve gelecekte birilerinin yaşadığı ve yaşayacağı düşünüldüğünde bu yapılarda, geçmişi bir kenara bırakırsak, şu an kimin yaşadığı ve gelecekte kimlerin yaşayacağı sorusu önem kazanır. Bu sorulara cevap bulabilmek içinse öncelikle yerel düzeyden başlayarak sosyal ve sınıfsal yapıya bakmak zorunludur.

Bu tezde, öncelikle, Süleymaniye’de yaşanan sürecin nasıl isimlendirilip sınıflandırılabilceği ve bu sürecin sebeplerinin ne-veya neler- olduğu araştırılmaya çalışılmıştır. Bu araştırma sürecinde varılan sonuç ise Süleymaniye’de 2000’li yıllardan

itibaren yaşanan sürecin, birçok yazarın da belirttiği üzere, bir “seçkinleştirme” süreci olduğu ve yaşanan seçkinleştirme sürecinin ise kentin neoliberal politik- ekonomik yeniden yapılanma bağlamındaki dönüşümünün bir yansıması olduğudur.

Bugün Süleymaniye sokakları arşınlandığında karşılaşılan görüntü, Süleymaniye Camii’nden Beyazıt Meydanı’na kadar olan kısmın (yani Süleymaniye’nin yerli ve yabancı turistlerinin ziyaret ettiği yerlerin) yenilenmiş, bakımlı ve cepheleri ahşap (kendileri betonarme) yapılarla çevrili olması ancak Süleymaniye’nin derinliklerindeki sokakların (insanlar yaşadığı yerlerin) tamamen kendi haline bırakılmış yoksul, bakımsız, kırık dökük bir alan olduğu görülür. Daha önce bahsedildiği üzere bu alan yıllarca sahipsiz kalmış gerek yerel gerekse merkezi yönetimler bu alanda on yıllarca binaları yıkmaktan başka bir uygulamaya girişmeyerek alanı kendi haline bırakmıştır. Tüm bunlara ek olarak karar alıcıların eşsiz Osmanlı mirasına sahip bu alan için ürettiği çözüm alandaki sosyal yapıyı neredeyse tamamen görmezden gelen ve bölgede yaşayan insanları yerinden etme potansiyeli çok büyük olan projelerdir. Bununla birlikte ilerleyen yıllarda bu projelere de sadık kalınmamış, alanın yenilenmesinde uygulamacı olarak özel firmalar yetkilendirilmiş ve hatta Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın sözlerinden de anlaşılacağı gibi alandaki tarihi eserlerin yıkılıp yeniden yapılması planlamıştır.

Tüm bu süreçler hem mekânın hem ülkenin hem de dünyanın politik-ekonomik yapısından ayrı değerlendirilemez. Daha önce üstünde durulduğu üzere neoliberalizm sonrasında, özellikle Türkiye gibi çevre ülkelerde, mekânın meta olarak üretimine yönelik hırslı bir saldırı başlamıştır. Bu konuda devlet ve sermaye ortak hareket etmiş, daha önce yapılaşma olmayan bölgeler imara açılıp yapılaşma başlamış, özellikle gecekondu bölgelerinde kentsel dönüşüm yasaları çıkarılıp binalar yıkılarak yeni binalar yapılmış ve kent merkezleri ise 5366 sayılı yasa vasıtasıyla gerek devlet gerekse özel firmalar eliyle dönüştürülmeye başlanmıştır. Süleymaniye’de yaşanan süreç ise açık bir şekilde neoliberal dönemde mekân üretiminin yansımalarından biridir.

Seçkinleştirmenin sosyal yönü olarak nitelendirilebilecek alandaki yoksulların “temizlenmesi” süreci, seçkinleştirme sürecini organize edenlerin hedeflerinden biri olarak ortaya çıkar. Ancak birçok çalışmada birçok kez belirtildiği üzere kentsel yoksulluk ancak kentte yaşayan insanların yoksul olmaktan çıkması vasıtasıyla yok edilebilir. Kent yoksullarının seçkinleştirme vasıtasıyla belli bir bölgeden çıkarılması yoksulluğun o bölgeden başka bir yerde devam edeceği anlamına gelmektedir. Besime Şen’in incelediği üzere

seçkinleştirme süreçleri seçkinleştirilen alanlardaki kentsel gerilemeyi çözmek, bilakis alanda var olan sorunlar, düşük gelirli ve yoksul, marjinal vb. kesimlerin yerinden edilmesiyle başka bir yere taşınmaktadır. Dolayısıyla seçkinleştirme süreci kentsel gerilemeyi aşmada çelişkili bir süreçtir (Şen, 2006). Sonuç olarak seçkinleştirme süreci, sosyal anlamda, kent yoksulluğunun tarihi merkezler gibi göz önünde olan alanlardan kentin uzak ve göz önünde olmayan bölgelerine taşınmasını ifade etmektedir.

Tarlabaşı ve Sulukule’de yaşanan süreç yakından incelendiğinde Süleymaniye’de de yukarıda anlatılan senaryonun gerçekleşeceğini söylemek çok zor değildir. Süleymaniye’de yaşayan yerli nüfusun çoğu, alanın sahipsizliği ve bakımsızlığı yüzünden alanı zaten terk etmiştir. Günümüze gelindiğinde bu alan göçmenlerin ve, ekonomik anlamda, kentin marjinal gruplarının yoğunlaştığı bir bölge olmuştur. Kentsel yenileme vasıtasıyla alanda yaşayan insanlar yerinden edilecek, alandaki yapıların maddi değeri artacak ve bu bölgede sadece yaşamayı ve vakit geçirmeyi maddi olarak karşılayabilecek insanlar, yani orta-üst ve üst sınıflar, vakit geçirebilecektir. Özellikle ülkemizde son yıllardaki konut piyasasındaki gelişmelere baktığımızda ortalama bir vatandaşın bunu yapabilmesine imkân yoktur. Alt-orta veya orta sınıf son yıllarda artan emlak fiyatları sebebiyle iyice kentin dışına itilmiştir. Kentin merkezi alanlarında ise konut fiyatlarının aşırı artması sebebiyle çoğunlukla zengin azınlıklar yaşayabilmektedir. Dolayısıyla Süleymaniye’de kentsel yenileme süreci sonrası sosyal yapının nasıl bir yönde değişeceğini kestirmek çok zor değildir.

Bununla birlikte Süleymaniye kentsel yenileme projesinin ilgili otoritelerce durdurulması hem Süleymaniye hem İstanbul hem de ülkemiz için bir şanstır. İlgili otoritelerin yaptığı açıklamalar ise özellikle olumludur. Görünen o ki otoriteler, geçmişte kötü yönetilen ve fiziksel ve sosyal anlamda olumsuz çıktılara sebep olabilecek bir sürecin gerçekleştiğinin farkındadır. Öte yandan bu projenin durdurulması, Süleymaniye’de, veya İstanbul kent mekânında, neoliberal kentsel politikalardan vazgeçildiği anlamına gelmez. Bu politikalardan vazgeçmek, bir bütün olarak kentsel kurumsal yapıda yeniden yapılanmayı gerektirir.

Bununla birlikte sadece Süleymaniye’de değil tüm kent mekânı için adil, sürdürülebilir ve eşitlikçi çıktılar üretebilecek bir süreç gerçekleştirebilmek için neoliberal kentsel politikalardan vazgeçmek gereklidir. Mekânı meta değeri için üretmenin ve ondan kâr etmenin temel amaç olduğu genelde kapitalist özelde ise neoliberal kentsel işleyişle, son 40 yılda görülebileceği üzere, ne adil ne de sürdürülebilir bir kent ne de kent mekânları

oluşturulabilmiştir. Dolayısıyla neoliberalizmin yıkıcılığını dikkate almadan oluşturulacak mekân politikaları en iyi ihtimalle geçici çözümler oluşturacak ve kentin bugünü ve geleceği için bir tehdit oluşturacaktır.

SONUÇ

Neoliberal politik- ekonomik yeniden dönüşümün en çok etkilediği-ve etkilendiği-yapılardan biri kentlerdir. Bununla birlikte neoliberal dönüşüm ve kent ilişkisini anlamamanın yolu kentlerin kapitalizmle kurduğu ilişkiye anlamaktan geçer. İleri kapitalizmin özgül bir biçimi olan neoliberalizm, kentlerle kendi özgül yapısı bağlamında bir ilişki kurmuş ve kentleri sermaye birikimini arttırmak amacıyla bir meta olarak üretmiş ve yeniden üretmiştir. Bununla birlikte kentler de kapitalizmin yaşadığı krizleri aşmada anahtar noktalardan biri olmuştur.

Bu bağlamda kentlerin neoliberal dönüşümü, Brenner, Theodore ve Peck'e göre, iç içe geçmiş iki ana referansla gerçekleşmektedir. İlk olarak süregelen politik ve kurumsal yapı piyasa odaklı reformlarla tahrip edilirken, ikinci olarak da neoliberal piyasacılığın ve metalaştırmanın inşası için yeni altyapının inşası. Harvey, Brenner, Theodore ve Peck'in neoliberalizmin yaratıcı yıkımı olarak ifade ettiği bu süreç, neoliberal kentlerin kurulmasında en temel noktalardır. Öte yandan kentlerin neoliberal dönüşümü, neoliberalizm eşitsiz gelişimi ölçüsünde, doğal olarak, eşitsiz gerçekleşmektedir.

Türkiye'de kentsel yapının neoliberalleşmesi Türkiye'nin neoliberalizme geçişiyle paralel gelişmiş ve neoliberal kentsel yeniden yapılanmanın özü olan yaratıcı yıkım ve eşitsiz gelişim süreçlerini içinde barındırmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de kentsel politik ve kurumsal yapı piyasacı reformlarla, zaman içinde, yıkılırken bu yıkıntıların üzerine neoliberal kentsel yapı inşa edilmiştir. Öte yandan bu dönüşüm Türkiye'nin politik, kurumsal ve coğrafi mirası ile de yakından ilişkilidir.

Türkiye'de 1980 sonrasında kentsel yapıdaki dönüşüme baktığımızda en çok dikkate çarpan mekân üretimi yoluyla sermaye birikiminin Türkiye'nin ekonomik büyümesinde, özellikle 2000 yılı sonrasında, en çok yer tutan kalemlerden biri olmasıdır. Bu bağlamda Türkiye'deki kentler, sermaye birikiminin bir aracı olarak neredeyse tamamen dönüştürülmüştür. 1980'li yıllar sonrasında büyük sermaye grupları kent mekânını bir sermaye birikim aracı olarak keşfetmiş ve gerek devlet ihaleleri yoluyla gerekse kent yapılı çevresine doğrudan yatırımlarla kentleri bir birikim aracı olarak kullanmaya başlamıştır.

Bununla birlikte, İstanbul başta olmak üzere, Türkiye kentlerinde neoliberal kentleşmenin belirgin özelliklerinden olan kentsel markalaşma, kentsel rekabet, küresel kent olma çabası yerel ve merkezi yönetimce desteklenmeye başlamıştır. İzleyen yıllarda İstanbul

sanayiden arındırılırken İstanbul kent mekânı finans, eğlence, emlak vb. hizmet sektörlerinin yoğunlaştığı yer olmuştur. Bununla birlikte bu dönemde Türkiye kentlerinde sosyo-mekânsal ayrışmanın da derinleştiği görülmektedir.

Kentlerin fiziksel ve sosyal yenilenme ihtiyacı kent mekânının dönüşümüne sebep olmaktadır. Bununla birlikte, kentlerin toplumsal yapılar olması ölçüsünde, kent mekânının dönüşümü politik, ekonomik, sosyal ve sınıfsal olgularla yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, 1960'lı yıllardan itibaren, kent mekânında oldukça yaygın bir şekilde görülen kentsel yenileme çeşitlerinden biri seçkinleştirme (gentrification) olarak adlandırılan dönüşüm biçimidir.

İlk defa 1960'lı yıllarda tespit edilmiş ve isimlendirmiş bir kavram olan seçkinleştirme, sonraki on yıllarda kent merkezlerinin dönüşümünde kullanılan en popüler kavramlardan biri olmuştur. En temel anlamıyla kent merkezlerinde yerleşmiş bulunan alt sınıfların, yaşadıkları yerlerin değerinin artması sonucunda yerlerinden edilerek bu alanların orta-üst sınıfların ikâmet ettikleri yerlere dönüşmesini ifade etmektedir.

Seçkinleştirme olgusu, ilerleyen yıllarda, anlam ve nitelik olarak oldukça genişlemiştir. Özellikle 1970'li yılların sonu itibariyle seçkinleştirmenin mahiyeti, nedenleri ve sonuçları üzerine literatürde çok derin tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalara ek olarak, Smith ve Hackworth seçkinleştirme süreçlerini üç döneme ayırmış ve 1990'lı yıllardan itibaren gelişen seçkinleştirme süreçlerini üçüncü dalga seçkinleştirme olarak adlandırmıştır. Bu dönemdeki seçkinleştirmenin çeşidi ise kamu eliyle seçkinleştirmedir.

Esasında seçkinleştirme ve neoliberalizmin ilişkisi en net şekilde bu dönemde görülebilir çünkü kamu eliyle seçkinleştirme pratikleri neoliberalizmin mekân üretme stratejilerinin açık bir ifadesidir. 1980'li yıllarda politik ve ekonomik dönüşüm, daha önce fabrikalara ve işçi sınıfına terk edilmiş ve değeri görece az olan kent merkezlerindeki yerleşim yerlerine sermayenin dikkat kesilmesine neden olmuştur. Buna ek olarak kent merkezleri neoliberal yeniden dönüşümün kilit sektörü olan hizmet sektörünün merkezi haline gelmeye başlarken kent merkezlerinin değeri artmış ve neoliberalizm sonrası oluşan yeni profesyonel orta-üst sınıf bu merkezlere yerleşmeye başlamıştır.

Bununla birlikte kamu eliyle seçkinleştirmenin en önemli özelliği devletin bizzat seçkinleştirme sürecinde yer almasıdır. Neoliberalizm sonrasında gelişen, devletin sermaye sınıfı yararına mekânın yapılı çevresini üretmesi ve kamu-özel ortaklıkları vasıtasıyla

piyasada yer alması seçkinleştirme süreçlerinde de görülmektedir. Bu bakımdan Smith ve Hackworth'un belirttiği üzere devletin müdahalesi “girişimci yerel yönetim”in desteklenmesini içermektedir. (Hackworth ve Smith 2001). Dolayısıyla devletin rolü, klasik anlamda devletin sürece dahil olmasından ziyade neoliberal yönetim yapısının belirgin bir özelliği olan sermaye lehine devlet müdahalesi şeklinde olmaktadır. İlk bakışta neoliberal dönemde, kamu eliyle (yani devlet müdahalesiyle) seçkinleştirme süreci bir çelişkiyi ifade ediyor gibi görünse de esasında bu durum, “özelleştirme ikliminde (ortamında), devletin daha doğrudan seçkinleştirmeyi desteklemesi”dir ve neoliberalizmin devletin zor gücünü sermayenin yararına kullanmayı amaçlayan politikalarıyla tamamen uyumludur.

Türkiye’de seçkinleştirmenin izlediği yola baktığımızda ise seçkinleştirme pratiklerinin ilk olarak Kuzguncuk, Arnavutköy gibi Boğaz sırtlarında, daha sonraları ise daha merkezi bölgeler olan Cihangir, Asmalımescit ve Galata gibi yerlerde görüldüğü gözlemlenebilir. Bu pratikler 1980’li ve 1990’lı yıllarda olmakla beraber genelde mekânların tarihi, kültürel ve sosyal nitelikleri ve çekicilikleri dolayısıyla bireysel tercihlerden kaynaklanmaktadır. Öte yandan 1990 sonları ve 2000’ler itibariyle görülen seçkinleştirme pratiklerinde neoliberal dönüşümün izi çok net şekilde görülebilir. Bu yıllar itibariyle Türkiye’de seçkinleştirme pratikleri piyasa güçleri vasıtasıyla ve kamu eliyle ikiye ayrılabilir. Bu tezde de detaylıca üstünde durulduğu üzere kamu eliyle seçkinleştirme pratiklerinin yasal altyapısı 2005 yılında çıkan 5366 sayılı yasayla oluşturulmuştur. Öte yandan özellikle 1999 depremi sonrası kentsel dönüşüm söylemi iktidar politikası olmuş ve bu 2000’li yıllardan itibaren kentsel mekânın yeniden yapılanması bu retorikle gerçekleşmiştir. Kentsel dönüşüm şehirdeki gecekondu bölgelerini hedeflediği kadar kent merkezlerinin dönüşümünde de etkili olmuştur. Özellikle Fikirtepe, Karaköy, Yeldeğirmeni, Bomonti semtleri piyasa güçlerinin baş aktör olduğu seçkinleştirme pratiklerine örneklerdir.

İstanbul’da kamu eliyle seçkinleştirme süreçlerine baktığımızda ise 5366 yasa kapsamında art arda kentsel yenileme alanı ilan edilen Tarlabası, Fener-Balat, Sulukule ve Süleymaniye bölgeleri öne çıkar. Bu bölgelerden Sulukule’de yenileme süreci tamamlanmış, Tarlabası’nda tamamlanmak üzeredir. Fener-Balat’ta kamuoyu muhalefeti sebebiyle proje iptal edilmiştir. Bu dört yenileme alanının hepsi de birçok yazar tarafından seçkinleştirme süreçleri olarak ifade edilmiştir.

Bu tezde incelendiği üzere Süleymaniye’de bu dört bölgeye benzer ama bir o kadar da farklı bir süreç gelişmiştir. Süleymaniye kentsel yenileme projesi gerek finansal sebeplerle gerekse alanın çok önemli bir tarihi yapıya sahip olması sebebiyle yavaş ilerlemiş, alanda yapılması planlanan yapılara dair temel atma töreni 2018’de gerçekleşmiştir. Bununla birlikte 2019’de İstanbul Büyükşehir Belediyesi yönetiminin değişmesiyle alandaki kentsel yenileme projesi Büyükşehir Belediyesi tarafından oldukça sert bir şekilde eleştirilerek durdurulmuştur. Bir seçkinleştirme sürecini ifade eden kentsel yenileme projesinin durdurulması sebebiyle Süleymaniye’de gerçekleşmekte olan süreç, bu tezde, “sekteye uğramış bir seçkinleştirme süreci” olarak nitelendirilmiştir.

Bu kapsamda temelde neoliberalizm ve kent, özelde ise neoliberal kentsel yeniden yapılanmanın unsurlarından biri olan seçkinleştirme süreçlerini inceleyen bu tezde, neoliberal politik-ekonomik dönüşüm ve mekânın yeniden yapılanması arasında derin bir bağlantının var olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bahsedilen mekânsal yeniden yapılanma daha önce bahsedildiği üzere kentin makroformunu dönüştürmüş, mekânı bir meta olarak ön plana çıkarmış ve, neoliberalizmin sürüklediği bir süreç olan sanayisizleşme vasıtasıyla, kent mekânını finans, bilgi teknolojileri, eğlence, reklamcılık gibi bilgi toplumunun yükselen yeni kapitalist sektörlerine bırakmıştır.

Kent makroformunda dönüşüm kapsamında, kent mekânında gerçekleşmekte olan seçkinleştirme süreçlerinin de niteliği değişmiştir. Bu temelde, neoliberalizm seçkinleştirme sürecinin tek sebebi olmadığı gibi ilk sebebi de değildir. Keza bilindiği üzere “seçkinleştirme” ismiyle adlandırılan süreçler neoliberalizmin uygulamaya girmesinden çok daha önce, 1960’larda, görülmeye başlanmıştır. Bununla birlikte neoliberalizm, mekânı ileri kapitalizmin ihtiyaçlarına yönelik olarak dönüştürürken var olan seçkinleştirme süreçlerini hızlandırmış, yoğunlaştırmış ve daha önce seçkinleştirmenin görülmediği-veya görülmeyeceği- yerlerde bu süreci başlatmıştır.

Yukarıdaki sayfalarda görüleceği üzere neoliberalizmin kendini tüm ağırlığıyla hissettirmeye başladığı 1990’lı, 2000’li ve 2010’lu yıllar dünya genelinde müthiş bir seçkinleştirme dalgasının başladığı ve kent merkezlerinde yoğunlaştığı yıllardır. Buna ek olarak mekânın meta olarak üretilmesi kapsamında özel sektör ve devlet özellikle çaba harcamıştır. Ayrıca 1990’lar sonrasın seçkinleştirme süreçlerinde yaygın olarak neoliberalizmin alamet-i farikalarından olan kamu-özel ortaklığı yöntemi benimsenmeye başlamıştır.

İstanbul bu bağlamda incelendiğinde seçkinleştirme süreçlerinin Dünya'yla paralel gittiği görülür. İstanbul'da seçkinleştirme süreçleri ilk olarak 1980'li yıllarda başlasa da, neoliberalizmin iyice yerleştiği 90'lı, 2000'li ve 2010'lu yıllarda seçkinleştirme süreçlerinin müthiş bir hız kazandığı ve yoğunlaştığı görülür. Öte yandan İstanbul'da yaşanan seçkinleştirme süreçlerinin temelde üreticiler ve tüketiciler olarak iki unsuru vardır. Üretici unsur olan emlak şirketleri ve devlet, seçkinleştirilecek alanlardaki konut, sosyal alanlar ve altyapı üretimini yaparken 1980 sonrası oluşan yeni orta sınıf ise seçkinleştirilen alanların tüketicileri olmaktadır. Yukarıda bahsedildiği üzere emlak üreten özel şirketler Türkiye'nin neoliberal dönemde büyümenin motoru olarak gördüğü ve sürekli desteklediği yapılar olmuştur. Yeni orta sınıf ise genelde finans, bilgisayar teknolojileri, eğlence, reklamcılık gibi neoliberal dönemde yükselmeye başlayan sektörlerden gelmektedir. Sonuç olarak neoliberal dönemde seçkinleştirme sürecini üretici ve tüketici olarak yönlendiren aktörler seçkinleştirme süreçlerinin sürükleyicileri olduğu gibi neoliberal politik- ekonomik sistemin de en temel taşıyıcılarıdır.

Tüm bu bulgular sonucunda hem Dünya hem de Türkiye'de neoliberal dönüşüm ve seçkinleştirme arasında derin bir ilişki olduğu söylenebilirken İstanbul'daki, gerek piyasa eliyle gerekse kamu eliyle gerçekleşen, seçkinleştirme süreçlerine bakıldığında da bu ilişkiye ulaşabilir.

Bu tezin yoğunlaştığı konu olan Süleymaniye'deki seçkinleştirme sürecine bakıldığında ise süreçte devlet gücü vasıtasıyla gerek kurumsal altyapı gerekse mekânsal dönüşüm gerçekleştirilmeye çalışılmış ve büyük ölçüde başarılı olunmuştur. Öte yandan Devlet bu süreci sonuçlandıramamış ve bu süreci özel şirketlere devretmiştir. Bu süreçte ise neoliberal dönüşümün belirgin özelliklerinden olan zor gücü konusunda devletin, meta üretimi konusunda özel sektörün yükü üstlenmesi görülmüştür. Bununla birlikte, bu süreç sonucunda, alanda, neoliberal mekânsal dönüşümün özelliklerinden biri olan mekânın sınıf temelli yeniden yapılanması ve sınıf temelli segregasyon da alanda (süreç sekteye uğramasaydı) görülecek dönüşümlerden biridir.

Ahmet Faruk Terzi

İstanbul, 2023

KAYNAKÇA

- Akalın, U. S. (2009). Neoliberal İktisadın Gelişimi Üzerine Kısa Bir Not. G. Akalın, & U. S. Akalın içinde, *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Akıllı, H. S. (2010). Doktora Tezi. *Neoliberalizm ve Neoliberal Popülizmin Yükselişi: Adalet ve Kalkınma Partisi Örneği*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Aksoy, E. (2019). Yüksek Lisans Tezi. *İstanbul Süleymaniye Miras Alanındaki Yenileme Uygulamalarının Mekansal Etkileri*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Amin, S. (2018). *Liberal Virüs Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması*. (F. Başkaya, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Ataay, F. (2001). Türkiye Kapitalizminin Mekansal Dönüşümü. *Praksis*(2), s. 53-96.
- Atik, Ş. (2016). Kültür Varlıklarını Korumada Toplum Bilinci ve İstanbul Tarihi Yarımada Özelinde Fener-Balat-Ayvansaray'ı Son Bilgiler Işığında Değerlendirme. Z. Ahunbay, İ. Dinçer, & Ç. Şahin içinde, *Neoliberal Kent Politikaları ve Fener-Balat-Ayvansaray Bir Koruma Mücadelesinin Öyküsü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Balaban, O. (2011, Ekim). İnşaat Sektörü Neyin Lokomotifi? *Birikim*, 270, s. 19-26.
- Balcan, C. (2012). Yüksek Lisans Tezi. *Kentsel Yenileme ve İki Şehir Hikayesi: Tarlabası-Süleymaniye*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Belge, R., & Çeker, A. (2015, 11 09). İstanbul'da kentsel dönüşüm kapsamında gerçekleşen bir olgu: Soylulaştırma. *Türk Coğrafya Dergisi*(65), s. 77-86.
- Belli, E. (2020, Ağustos 14). *Fatih'te Demir'in Utanç Kapısı Yıkıldı*. Aralık 2022 tarihinde <https://istanbulmanset.com.tr/2020/08/14/fatihte-demirin-utanc-kapisi-yikildi/>: adresinden alındı
- Berktaş, F. (2016). Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji. B. Örs içinde, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Boratav, K. (2004). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Bourdieu, P. (2009). Sınırsız Sömürü Ütopyası: Neoliberalizmin Özü. U. S. Akalın, & G. Akalın içinde, *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi* (U. S. Akalın, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Budak, A. (2015). Yüksek Lisans Tezi. *Süleymaniye ve Sulukule Yenileme Alanlarındaki Uygulamaların Karşılaştırmalı Değerlendirmesi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Çavuşoğlu, E. (2014). *Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çavuşoğlu, E., & Strutz, J. (2018). "Şimdi Gideceğiz, Evleri Yıkacağız!": Türkiye'nin Neoliberal Hegemonik Politikasında Mekansal(Yeniden) Üretim Rolü. İ. Akça, B. Ahmet, & B. A. Özden içinde, *"Yeni Türkiye"ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası* (K. Deniz, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davidson, M., & Lees, L. (2005). New-build 'Gentrification' and London's Riverside Renaissance. *Environment and Planning A*(37), s. 1165 -1190.
- Dinçer, İ. (2011). The Impact of Neoliberal Policies on Historic Urban Space: Areas of Urban Renewal in Istanbul. *International Planning Studies*, 16(1).
- Dinçer, İ. (2016). Tarihi Kent Mekanlarının Yenileme Yasası ve Yenileme Projeleriyle İmtihanı. Z. Ahunbay, İ. Dinçer, & Ç. Şahin içinde, *Neoliberal Kent Politikaları ve Fener-Balat-Ayvansaray*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Doğan, Y. (2011, Ocak 2011). *Öyle 24 Ocak Ki Hayali Cihan Değer*. Eylül 2022 tarihinde Hürriyet Gazetesi: <https://www.hurriyet.com.tr/oyle-24-ocak-ki-hayali-cihan-deger-16852413> adresinden alındı
- Dünya Gazetesi. (2018). *Süleymaniye'nin Yenilenmesinde Katar İmzası*. Aralık 2022 tarihinde Dünya Gazetesi: <https://www.dunya.com/gundem/suleymanienin-yenilenmesine-katar-imzasi-haberi-404958> adresinden alındı
- Eğilmez, M. (2018). *DEĞİŞİM SÜRECİNDE TÜRKİYE Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ekinci, O. (1995, Şubat 9). Süleymaniye Otoparka Dönüşüyor. *Cumhuriyet Gazetesi*.

- Enlil, Z. (2000, Aralık). Yeniden İşlevlendirme ve Soylulaştırma: Bir Sınıfsal Proje Olarak Eski Kent Merkezlerinin ve Tarihi Konut Dokusunun Yeniden Ele Geçirilmesi. *Domus m*(8), s. 46-49.
- Enlil, Z., & Altınok, E. (2012). Mekanın Yeniden Organizasyonunun Ekonomi Politikası. *Sigma - Journal of Engineering and Natural Sciences*(4), s. 37-42.
- Erdal, Y. (2021, Eylül). Bir Tarihi Mahallenin “Site”ye Dönüşümü: Sulukule Yenileme Alanı Uygulamaları. *Mimar.ist Dört Aylık Mimarlık Kültürü Dergisi*, 3(72), s. 69-75.
- Ergün, N. (2006). Gentrification Kuramlarının İstanbul’da Uygulanabilirliği. D. Behar, & T. İslam içinde, *İstanbul’da "Soylulaştırma" Eski Kentin Yeni Sahipleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fatih Belediyesi. (2022). *Kent Rehberi*. Aralık 2022 tarihinde Fatih Belediyesi: <https://kentrehberi.fatih.bel.tr/webgis> adresinden alındı
- Fatih Kaymakamlığı. (2019). Aralık 2022 tarihinde <http://www.fatih.gov.tr/suleymaniye-ve-cevresi> adresinden alındı
- Foucault, M. (2020). *Bilme İstenci Üzerine Dersler: Collège de France Dersleri(1970-1971)*. (K. Eksen, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gamble, A. (2009). Neoliberalizm. U. S. Akalın, & G. Akalın içinde, *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi* (G. Akalın, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Gaus, G. (2003). *Contemporary Theories of Liberalism: Public Reason as a Post Enlightenment Project*. Sage Publications.
- Glass, R. (1964). *London: Aspects of Change*. London: MacGibbon & Kee.
- Gottdiener, M. (2001). Mekan Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru. *Praksis*(2), s. 248-269.
- Gözeller, A. (2012). *İstanbul’un Kitabı Fatih*. İstanbul: Fatih Belediyesi.
- Güzey, Ö. (2009, Mart-Nisan). Sulukule’de Kentsel Dönüşüm: Devlet Eliyle Soylulaştırma. *Mimarlık*(346).

- Güzey, Ö. (2012, Eylül). Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Uygulamaları: Neo-Liberal Kent Politikaları, Yeni Kentsel Aktörler ve Gecekondu Alanları. *İdealKent Kent Araştırmaları Dergisi*(7), s. 64-84.
- HaberTürk. (2018). *Süleymaniye Yenileme Projesi Başladı*. Aralık 2022 tarihinde HaberTürk: <https://www.haberturk.com/suleymaniye-yenileme-projesi-basladi-2242258> adresinden alındı
- Hackworth, J., & Smith, N. (2001, Kasım). The Changing Sstate of Gentrification. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 4(92), s. 464-477.
- Hamnett. (1991). The Blind Men and the Elephant: The Explanation of Gentrification. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 19(2), s. 173-189.
- Harman, C. (2009). Neoliberalizmi Yorumlamak. U. S. Akalın, & G. Akalın içinde, *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi* (G. Akalın, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Harvey, D. (2007, Mart). Neoliberalism as Creative Destruction. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, s. 22-44.
- Harvey, D. (2012). *Sermayenin Mekanları: Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru*. (B. Kıcı, D. Koç, K. Tanrıyar, & S. Yüksel, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2013a). *Sosyal Adalet ve Şehir*. (M. Moralı, Çev.) Metis Yayınları: İstanbul.
- Harvey, D. (2013b). *Asi Şehirler Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*. (A. D. Temiz, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2020). *Kent Deneyimi*. (E. Soğancılar, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Huberman, L. (2017). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. (M. Belge, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Işık, O., & Pınarcıoğlu, M. (2021). *Nöbetleşe Yoksulluk Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

- İBB Miras. (2022). *İBB Miras'tan Süleymaniye Hamlesi*. Aralık 2022 tarihinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi: <https://www.ibb.istanbul/arsiv/40293/ibb-mirasdan-suleymaniye-hamlesi-imamoglu-ist> adresinden alındı
- İBB. (2011). *İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- İBB. (2018). *İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- İmamoğlu, E. (2022). *İmamoğlu: Süleymaniye Camii'nin tarihi kimliğine uygun yenileme avan projeleri hazırlayacağız*. Aralık 2022 tarihinde BirGün Gazetesi: <https://www.birgun.net/haber/imamoglu-suleymaniye-camii-nin-tarihi-kimligine-uygun-yenileme-avan-projeleri-hazirlayacagiz-376188> adresinden alındı
- İslam, T. (2006). *Merkezin Dışında: İstanbul'da Soylulaştırma*. D. Behar, & T. İslam içinde, *İstanbul'da "Soylulaştırma" Eski Kentin Yeni Sahipleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İslam, T. (2009). Doktora Tezi. *Devlet Eksenli Soylulaştırma ve Yerel Halk: Neslişah ve Hatice Sultan Mahalleleri (Sulukule) Örneği*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- İstanbul İstatistik Ofisi. (2022). Aralık 2022 tarihinde İstanbul İstatistik Ofisi: <https://istatistik.istanbul/> adresinden alındı
- Jager, J. (2018). The Historical Enforcement of Neoliberal Integration in the EU. Kolektif içinde, *THE EUROPEAN ILLUSION Why We Need New Strategies Towards the EU and Beyond*. Viyana: Attac Austria. <https://the-european-illusion.eu/the-book/eu-history/>. adresinden alındı
- Jessop, B. (2002). Liberalism, Neoliberalism, and Urban Governance: A State–Theoretical Perspective. *Antipode*, 43(3), s. 452-472.
- Karatepe, İ. D. (2017). 1990'lı Yıllar: Kent, Konut, İslamcılar ve Tahayyüller. F. Barbaros, & E. J. Zürcher içinde, *Modernizmin Yansımaları: 90'lı Yıllarda Türkiye*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Karpat, K. (2022). *GECEKONDU Türkiye'de Kırsal Göç ve Kentleşme*. (A. Sönmez, Çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.

- Kaya, R. (2017). Doktora Tezi. *Kentsel Yenilenme ve Nostalji Duygusu Bağlamında Kafelerde Geçmişin Temsili ve Belleğin Yeniden Üretimi: Süleymaniye Örneği*. İstanbul Üniversitesi.
- Kaya, Y. (2019). *AYYILDIZ VE KÜRE Küreselleşme, Toplumsal Eşitsizlik ve Kimlik*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kazgan, G. (2002). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. Remzi Kitabevi.
- Kazgan, G. (2016). *LİBERALİZMDEN NEOLİBERALİZME Neoliberalizm Getirisi ve Götürüsü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keleş, R. (1993). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Keleş, R. (2019). *100 Soruda Türkiye'de Kentleşme, Konut ve Gecekondu*. İzmir: Cem Yayınevi.
- Keyder, Ç. (2013, Ağustos). *Yeni Orta Sınıf*. Aralık 2022 tarihinde Bilim Akademisi: <https://bilimakademisi.org/yeni-orta-sinif-caglar-keyder/> adresinden alındı
- Koç, A. (2015). İstanbul'da Yaşanan Mekansal Dönüşümler Bağlamında Soylulaştırmanın Yeniden Konumlandırılması. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), s. 89-104.
- Koçak Turhanoglu, A. (2017). Toplumsal Kuram ve Coğrafya İlişkisi Bakımından Mekan Çalışmaları. A. Özügürlü, A. Büke, E. Çelik, & M. Özügürlü içinde, *Akademide Yolculuk: Mehmet C. Ecevit'e Armağan*. İstanbul: Notabene Yayınları.
- Koyuncu, A. (2019). Türkiye'de Göç ve Kentleşme. K. Alver içinde, *Kent Sosyolojisi*. İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Kömürcüoğlu, M. (2019). *Türkiye'de Şehir ve Toplum Tarih, Teori ve Temel Meseleler*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Kuran, H. (2019). Doktora Tezi. *Neoliberal Kentler ve Şehir Hakkı Mücadeleleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Kütükoğlu, İ. (2006). Yüksek Lisans Tezi. *Mimarlıkta Seçkinleştirme: Cihangir Örneği*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

- Lapavistas, C. (2014). Neoliberal Dönemde Anayolcu İktisat Kuramı. A. Saad-Filho, & D. Johnston içinde, *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekanın Üretimi*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2015). *Kentsel Devrim*. (S. Sezer, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Marx, K., & Engels, F. (2018). *Komünist Manifesto*. (C. Üster, & N. Deriş, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- McNeill, W. (2007). *Dünya Tarihi*. (A. Şenel, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Michel, B. (2015). *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*. (F. Başkaya, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Neydim, S. K. (2019). Yüksek Lisans Tezi. *Tarihi Kentlerde Yeniden Kimlik Yaratma Süreci: Süleymaniye Dünya Miras Alanı Örneği*. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Onur, S. S. (2020). Doktora Tezi. *İstanbul Süleymaniye Bölgesinin Kültürel Değerlerinin Sürekliliği Kapsamında Yenilenmesi ve Korunması Üzerine Bir Yöntem Önerisi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Ozan, E. D. (2015). İki Darbe Arasında Kriz Sarmalı. G. Atılğan , C. Saraçoğlu, & A. Uslu içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Özdemir, C. N. (2020). Doktora Tezi. *Unesco Dünya Miras Alanları Bağlamında Süleymaniye Bölgesi Yer Altı Envanterinin Değerlendirilmesi*. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Özden, P. P. (2016). *Kentsel Yenileme Yasal-Yönetmelik Boyut, Planlama ve Uygulama*. Ankara: İmge Kitabevi Yayıncılık.
- Öztürk, S., & Gövdere, B. (2010, Mart 1). Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), s. 377-397.
- Pamuk, O. (2013). *İstanbul Hatıralar ve Şehir*. İstanbul: Yapıkredi Yayınları.

- Penbecioğlu, M. (2011, Ekim). Kapitalist Kentleşme Dinamiklerinin Türkiye'deki Son 10 Yılı: Yapılı Çevre Üretimi, Devlet ve Büyük Ölçekli Kentsel Projeler. *Birikim*(270), s. 62-73.
- Pirenne, H. (2019). *Ortaçağ Kentleri: Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*. (Ş. Karadeniz, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pişkin, T. (2017, Aralık 1). *Tarlabası'ndaki Kentsel Dönüşümün 12 Yıllık Hikayesi*. Aralık 2022 tarihinde Bianet: <https://m.bianet.org/bianet/kent/192010-tarlabasi-ndaki-kentsel-donusumun-12-yillik-hikayesi> adresinden alındı
- Polanyi, K. (2017). *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. (A. Buğra, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Polat, M. (2021, Aralık). Süleymaniye Yenileme Projesi Durduruldu. (Ö. Güvemli, Röportaj Yapan) Sözcü Gazetesi.
- Polat, M. (2022, Şubat 4). *Twitter*. Aralık 2022 tarihinde <https://twitter.com/mhrpolat/status/1489524099571499008> adresinden alındı
- Rosier, B. (1991). *İktisadi Kriz Kuramları*. (N. Yentürk, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sabine, G. (2013). *Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi*. (Ö. Ozankaya, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Saraçoğlu, C. (2015). Tank Paletiyle Neoliberalizm. G. Atılğan, C. Saraçoğlu, & A. Uslu içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Saraçoğlu, C., & Yeşilbağ, M. (2015). Minare ile İnşaat Gölgesinde. G. Atılğan, C. Saraçoğlu, & A. Uslu içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Sav , M., Janin, & Berger. (2011). Süleymaniye Camii Çevresinin Arkeotopografyası ve Mimar Sinan'ın Alan Seçimi. *Vakıf Restorasyonu Yıllığı*(3).
- Serter, G. (2018). Doktora Tezi. *Türkiye'de 1980 Sonrası Neoliberal Dönemde İktidar- Mekan İlişkisi ve Muhafazakar Kentin İnşası*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Slobodian, Q. (2020). *Küreselciler: İmparatorluğun Sonu ve Neoliberalizmin Doğuşu*. (A. F. Yıldırım, Çev.) İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları.

- Smith, N. (2015). Mutenalaştırma, Sınır ve Kentsel Mekanın Yeniden Yapılandırılması. N. Smith, & P. Williams içinde, *Kentin Mutenalaştırılması* (M. Uzun, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Smith, N., & Williams, P. (2015). "Rönesans"tan Yeniden Yapılandırmaya: Çağdaş Kentsel Gelişimin Dinamikleri. N. Smith, & P. Williams içinde, *Kentin Mutenalaştırılması* (M. Uzun, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Smith, N., & Williams, P. (2015). Ortodoks Yaklaşım Alternatifler: Tartışmaya Davet. N. Smith, & P. Williams içinde, *Kentin Mutenalaştırılması* (M. Uzun, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Sönmez, M. (1996). *İstanbul'un İki Yüzü(1980'den 2000'e Doğru)*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Sönmez, S. (2009). Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri. N. Mütevellioğlu, & S. Sönmez içinde, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Steger, M. (2006). *Küreselleşme*. (A. Ersoy, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Strutz, J. (2012). Yeni İstanbul için Eski İstanbul Tahayyülleri: Süleymaniye Kentsel Dönüşüm Projesi. *Toplum ve Bilim*(24).
- Su, D. (2022). Süleymaniye Bölgesi Kentsel Yenileme Projesi. *TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi, 14/İlkbahar*(54).
- Suda, E. Z. (2019). Engels'in Kent Sosyolojisine Katkısı. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 2(3), s. 333-340.
- Şahin, Ç. (2009, 12 12). Aralık 2022 tarihinde Sol Haber: <https://haber.sol.org.tr/cumartesi-sohbetleri/bu-bir-soylulastirma-projesidir-haberi-21471> adresinden alındı
- Şahin, Ç. (2016). Neoliberal Kent Politikaları Gereği "Kentsel Yenileme" Adı Altında Yok Edilen Tarih ve Bu Bağlamda Fener-Balat- Ayvansaray. Ç. Ahunbay, İ. Dinçer, & Ç. Şahin içinde, *Neoliberal Kent Politikaları ve Fener-Balat-Ayvansaray Bir Koruma Mücadelesinin Öyküsü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Şen, B. (2006). Doktora Tezi. *Kentsel Gerilemeyi Aşmada Çelişkili Bir Süreç Olarak Soylulaştırma: Galata Örneği*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Şen, Bülent. (2011a). İstanbul Tarihi Kent Merkezinde Kentsel Dönüşüm: Mekânsal Müdahaleye ‘İçerden Bakış’ ya da Mekânsal Toplumsalla Birlikte Düşünmek. *Toplum ve Demokrasi*, 5(11).
- Şen, Besime. (2011b). Kentsel Mekanda Üçlü İttifak: Sanayisizleşme, Soylulaştırma, Yeni Orta Sınıf. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(44), s. 1-21.
- Şen, B., Arlı, A., & Alican Şen, A. (2016). *Yoksulluğu Bölüşmek Süleymaniye Bekar Odası Göçmenleri*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Şengül, T. (2001). Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekanı. *Praksis*(2), 9-31.
- Şengül, T. (2008). Kapitalist Kentleşme Dinamikleri, Küreselleşme ve Türkiye Kentleri . *Adana Kent Sorunları Sempozyumu*. Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği .
- Şengül, T. (2009). *Kentsel Çelişki ve Siyaset Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Tatcher, M. (1987, Eylül 23). Interview for Woman's Own ("no such thing as society"). *Woman's Own*. (D. Keay, Röportaj Yapan)
- Tekeli, İ. (1991). *Kent Planlaması Konuşmaları*. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yayınları.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması. Y. Sey içinde, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması. Y. Sey içinde, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Telatar, F. (2004). *Politik İktisat Politikası*. Ankara: İmaj Kitabevi.
- Telsaç, C., & Kandeğer, B. (2022). Yeni Kamu Yönetimi Düşüncesinin "Ekonomi Politikası". Ş. Karabulut içinde, *Yerel Globale Tüm Boyutlarıyla Kamu Yönetimi: Geçmişten Geleceğe Yaşanan Gelişmeler*. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Theodore, N., Peck, J., & Brenner, N. (2012, Eylül). Neoliberal Kentçilik: Kentler ve Piyasaların Egemenliği. *İdealKent Kent Araştırmaları Dergisi*, 3(7), s. 21-37.
- Thorns, D. (2004). *Kentlerin Dönüşümü*. (E. Nal, & H. Nal, Çev.) İstanbul: Soyak Yayınları.
- Thorsten, D. E., & Lie, A. (2009). Neoliberalizm Nedir? U. S. Akalın, & A. Gülsüm içinde, *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi* (G. Akalın, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Tuna, K. (2017). *Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tuncer, E. (2004). Yüksek Lisans Tezi. *Süleymaniye Bölge'sinde Kullanıcı Katılımı ile Bir Dönüşüm Önerisi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Turhanoglu Koçak, A. (2019). Türkiye'nin Kentleşme Deneyimi:1923-2000. Kolektif içinde, *Kent Sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- TÜİK. (2018). *İşgücünün Sektörel Dağılımındaki Değişmeler*. Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK. (2021). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK. (2022). *Yapı İzin İstatistikleri*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2018). *BAKAN KURUM SÜLEYMANİYE YENİLEME ALANI PROJESİ TEMEL ATMA TÖRENİNE KATILDI*. Aralık 2022 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı: <https://csb.gov.tr/bakan-kurum-suleymanie-yenileme-alani-projesi-temel-atma-torenine-katildi-bakanlik-faaliyetleri-25373> adresinden alındı
- Türkmen, H. (2014). URBAN RENEWAL PROJECTS AND DYNAMICS OF CONTENTION IN ISTANBUL: THE CASES OF FENER-BALAT-AYVANSARAY AND SULEYMANİYE. *Doktora Tezi*. Cardiff: Cardiff University.
- Türkün, A. (2016). İstanbul'un Tarihi Konut Bölgelerinde Kentsel Dönüşüm: Tarlabası ve Fener-Balat-Ayvansaray Örnekleri. Z. Ahunbay, & İ. Ş. Dinçer içinde, *Neoliberal Kent Politikaları ve Fener-Balat-Ayvansaray*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Türkün, A., & Öktem Ünsal, B. (2013). Neoliberal Kentsel Dönüşüm: Kentsel Alanlarda Sınıfsal Tahliye, Yoksullaşma ve Mülksüzleşme. A. Türkün içinde, *Mülk, Mahal, İnsan İstanbul'da Kentsel Dönüşüm*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türkün, A., & Sarioğlu, A. (2013). Tarlabası: Tarihî Kent Merkezinde Yoksulluk ve Dışlanan Kesimler Üzerinden Yeni Bir Tarih Yazılıyor. A. Türkün içinde, *MÜLK, MAHAL, İNSAN İstanbul'da Kentsel Dönüşüm*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türkün, A., Öktem Ünsal, B., & Yapıcı, M. (2013). İstanbul'da 1980'ler Sonrasında Kentsel Dönüşüm: Mevzuat, Söylem, Aktörler ve Dönüşümün Hedefindeki Alanlar. A. Türkün içinde, *Mülk, Mahal, İnsan İstanbul'da Kentsel Dönüşüm*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Uşaklıgil, E. (2014). *Bir Şehri Yok Etmek İstanbul'da Kazanmak ya da Kaybetmek*. İstanbul: Can Yayınları.
- Uzun, N. (2006). İstanbul'da Seçkinleştirme (Gentrification): Örnekler ve Seçkinleştirme Kuramları Çerçevesinde Bir Değerlendirme. D. Behar, & T. İslam içinde, *İstanbul'da "Soylulaştırma" Eski Kentin Yeni Sahipleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Uzun, N. (2006b). Kentsel Dönüşümde Yeni Bir Kavram: Seçkinleştirme. A. Eraydın içinde, *Değişen Mekan Mekansal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış: 1923-2003*. Ankara : Dost Kitabevi Yayınları.
- Wallerstein, I. (2000). Globalization or the Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of the World-System. *International Sociology*(15(2)), 249-265.
- Yavuz, N. (2006). Gentrification Kavramını Türkçeleştirmekte Neden Zorlanıyoruz? D. Behar, & T. İslam içinde, *İstanbul'da "Soylulaştırma" Eski Kentin Yeni Sahipleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yeldan, E. (2003). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, E. (2021, Mayıs 3). *Tarlabası'nda Yabancılar 'Kampanyalı' Kentsel Dönüşüm*. Aralık 2022 tarihinde Halk Tv: <https://halktv.com.tr/gundem/tarlabasinda-yabancilara-kampanyali-kentsel-donusum-456523h> adresinden alındı

Yıldız, Ö. F. (2018). Yüksek Lisans Tezi. *Dünyada Orta Sınıfların Gelişim Süreci ve Türkiye Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Yılmaz, S. (2016). *Makroekonomik Teoride Yatırım Büyüme ve Enflasyon*. İstanbul: Beşir Kitabevi.

